

4996

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

MİMARLIK ANABİLİM DALI

MİMARLIK PROGRAMI

1839-1970 ARASI DÖNEM İÇİNDE ORTA DERECELİ
EĞİTİM YAPILARININ İRDELENMESİ

Mimar Gürsu TIRYAKI

Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsünde
"Yüksek Mimar"
Unvanının Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih : 17.Haziran.1988
Tezin Sözlü Savunma Tarihi : 11.Temmuz.1988

Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Zerrin ENÖN

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Şengül Ö.GÜR

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Nural GÜNDÜZALP

Enstitü Müdürü : Prof. Dr. Doğan TURHAN

HAZİRAN-1988

TRABZON

T. C.
Yükseköğretim Kurulu
Dokümantasyon Merkezi

ÖNSÖZ

Çalışmalarım sırasında yakın ilgi ve desteklerini esirgemeyen sayın hocam Yrd.Doç.Dr. Zerrin Enön'e, Trabzon Milli Eğitim Müdürlüğü, Trabzon Bayındırlık ve İskân müdürlüğü, Amasya Müze Müdürlüğü, çalıştığım firma yetkilileri ve personeline, dostlarım, arkadaşlarım, ailem ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	V
SUMMARY.....	VI
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	4
1.1. GENEL OLARAK EĞİTİM OLGUSU.....	4
1.2. KLASİK OSMANLI DEVLETİ.....	8
1.2.1. Ekonomik yapı.....	8
1.2.2. Toplumsal yapı.....	13
1.2.3. Eğitim.....	16
1.2.3.1. Medrese Kurum ve Yapısı.....	20
1.2.3.1.1. Medrese kurumu.....	20
1.2.3.1.2. Medrese yapısı.....	24
1.2.3.1.3. Medrese Eğitim düşüncesi doğrultusunda medrese yapılarının değerlendirilmesi.....	40
II. BÖLÜM.....	42
2.1. TANZİMAT-CUMHURİYET ARASI DÖNEM (1839-1923)....	42
2.1.1. Ekonomik yapı.....	42
2.1.2. Toplumsal yapı.....	45
2.1.3. Eğitim.....	47

2.1.3.1. Orta dereceli eğitim kurumları.....	52
2.1.3.1.1. Medreseler	52
2.1.3.1.2. Rüşdiyeler	53
2.1.3.1.3. İdadiler.....	54
2.1.3.1.4. Sultaniler	55
2.1.3.2. Orta dereceli eğitim yapıları	56
2.2. CUMHURİYET-1970 ARASI DÖNEM (1923-1970).....	76
2.2.1. Ekonomik yapı.....	76
2.2.2. Toplumsal yapı.....	81
2.2.3. Eğitim.....	84
2.2.3.1. Ortadereceli eğitim kurumları	87
2.2.3.1.1. Ortaokullar	87
2.2.3.1.2. Liseler	87
2.2.3.2. Ortadereceli eğitim yapıları	88
III. BÖLÜM.....	100
SONUÇLAR.....	100
KAYNAKLAR.....	103
ÖZGEÇMİŞ.....	107

ÖZET

Araştırma giriş bölümüyle birlikte dört ana bölümden oluşmaktadır.

Girişde, genel anlamda ekonomi-toplum, toplum-eğitim ilişkileri kurularak, konunun sınırlandırılmasında dikkate alınan faktörler ve amaç ortaya konmakta, çalışmada izlenecek yol belirtilerek bölüm sonlanmaktadır.

Birinci bölümde, eğitim olgusunun genel olarak tanımlanması ve amaçları ortaya konmakta, ikinci bölüme giriş oluşturacak klasik Osmanlı Devleti'nin ekonomik-toplumsal yapısı ana çizgileri ile belirlenmekte, dönemin eğitim düşüncesi ve orta dereceli eğitim yapıları anlatılmaktadır.

İkinci bölümde, Tanzimat-Cumhuriyet arası dönemin ekonomik-toplumsal yapısı sorunları ile ortaya konmakta, çözüm olarak başvurulan Batılılaşma vurgulanarak eğitim sistemi, eğitim kurum ve yapıları anlatılarak örneklenmiştir. Cumhuriyet-1970 arası dönemin ekonomik-toplumsal yapılarında getirdiği yenilikler, değişimler, bunların eğitime yansımaları belirtilmekte, eğitim düşünce ve binaları anlatılarak örneklenmiştir.

Üçüncü bölümde, Tanzimat-1970 arası dönemde ekonomik ve toplumsal değişimler sonucu belirlenen eğitim düşüncesinin bina ölçeğine indirgenme biçimi değerlendirilmiştir. Sonuçta sorunların yoğun olduğu dönemlerde yapılardaki karmaşa anlatılmıştır.

SUMMARY

This research has got four main sections in the introduction, the relations between economy and society and society and education have been showed in general. The factors taken into consideration in limiting the subject and the aim have been come out and the method to be followed in the study has been pointed out.

In the first section, the educational fact has been expressed in general and its aims have been showed. Beside that, the economical and social structure of the Ottomans has been out lined and the educational thought and the educational structures of secondary schools have been explained.

In the second section, the economical and social structure of the period between Tanzimat and Republic (1923), and its problems have been expressed and also the educational system and its associations that were westernized have been exemplified. The developments and changes of the period between 1923 and 1970 and their reflections on the educational system have been pointed out and the educational thought and the buildings have been explained and exemplified.

In the third section, the reflection of the educational ideology at the building scale, as a result of economical and social changes between Tanzimat and 1970 is evaluated.

Finally, the complexity in buildings during the periods where the problems are intense, is explained.

GİRİŞ

Günümüz eğitim yapıları, tip proje uygulamalarının zorunlu bir sonucu olarak ülke düzeyinde de "aynılık" ve "sıradanlık" sergileyen görüntüler verirler.

Varılan bu noktada yanılığa düşmeden doğru değerlendirmeler yapabilmek, tarihsel süreç içinde eğitim yapılarının durumlarını netleştirmeye olasıdır.

Bu doğrultuda çalışmanın amaçlarından biri: eğitim yapılarının tarihsel bir süreç içinde neden sonuç ilişkilerini; ekonomik-toplumsal-kültürel bağlamda irdeleyerek, günümüz eğitim yapılarının değerlendirilmesine ışık tutabilecek "belgesel nitelikteki" bilgileri vermek, diğeri ise; ele alınan dönemler içerisinde eğitim düşünce ve yapı ilişkisini ortaya koymaktır.

Tanzimat dönemine okul binalarının medreselerle sınırlı kalması ve 1970'li yıllarda orta dereceli eğitim yapılarının tamamen tipleştirilmesi nedeniyle araştırma 1839-1970 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır.

Türk Eğitim sisteminin Osmanlı'dan günümüze dek geçerliliğini koruyan en önemli sorunlarından biri "eğitim yapıları"dır.

Son Osmanlı Döneminde ortaya çıkan ekonomik sorunlar toplum yapısını temelinden sarsarken, toplumla karşılıklı

neden-sonuç ilişkisi içinde olan eğitim sisteminde çökmesine neden olmuştur. Sorunun çözümünde; gerek Avrupa ülkelerinin, gerekse toplumdaki çıkar gruplarının baskıları sonucu Yöneticiler Batı'ya yönelmişlerdir.

Tanzimat hareketi ile başlayan dönem Osmanlılar'ın bütün kurumlarında olduğu gibi eğitim sisteminde de Batı etkisinin görüldüğü bir dönemdir. Batı kurumlarını ülkeye taşıma çabasına giren Yöneticiler, bu kurumların sürekliliğini eğitim yoluyla sağlamayı amaçlamışlar ve eğitim sisteminde değişikliklere gitmişlerdir. Yeni okullar kurulmuş, ders programları yeniden düzenlenmiştir. Ancak varolan eğitim kurumlarının yeni eğitim sistemine uygun hale getirilemeyeceği yeni okul binalarının yapımını gerekli kılmıştır. Yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunların çözümlenememesi, saray ve çevresinin gereksiz harcamaları gibi nedenler, yeni bina yapımını olanaksız kılmıştır. Bu nedenle dönem içinde eğitim amaçlı olmayan birçok yapı sonradan eğitim amaçlı kullanıma geçirilmiştir. Çözülemeyen ve giderek artan sorunlar eğitim binası gereksiniminin bir türlü karşılanamayışına neden olmuş, savaşlarında araya girmesiyle sorunun çözümü Cumhuriyet dönemine ertelenmiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitime ağırlık verilerek, bina sayısı artırılmış ancak bu artış, gereksinimleri karşılayacak düzeye ulaştırılamamıştır.

Tanzimat döneminden başlayarak Cumhuriyet'in ilk yıllarına kadar süren dönem içinde Eğitim yapılarında ekonomik-toplumsal-kültürel yapıya koşt olarak gelişen bir "kimliksizlik, ve "karmaşa" gözlenmektedir. Tezin içeriğinde ekonomik ve toplumsal yapılara ağırlık verilmesinin temel nedeni bundan kaynaklanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde eğitimin amaçları ve kurumsallığı vurgulanarak, tanzimatı hazırlayan koşullar Klasik Osmanlı Devleti başlığı altında genel çizgileriyle belirtilmektedir.

Ana bölüm niteliğini taşıyan ikinci bölümde ise tezin kapsamını oluşturan süreç iki ayrı dönemi kapsadığından iki bölüm halinde ele alınarak ekonomi, toplum ve eğitim yapısı ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir.

Üçüncü bölüm önceki bölümlerin değerlendirilmesinin yapıldığı ve tezin sonuçlandırıldığı bölümdür.

I. BÖLÜM

1.1. GENEL OLARAK EĞİTİM OLGUSU

"Davranış, canlıların belirli bir zaman dilimi içinde belirli bir uyarıya karşı yaptıkları ya da yapmadıkları hareketlerin tümünü kapsar (Teber, 1975, s. 253). "En yalın anlamıyla davranışı motive eden güç, yaşamın sürdürülmesi için gereken beslenme, üreme, korunma gibi güdülerdir. Biyolojik canlılığı sürdürmeye yetecek davranış örüntüleri ve öğrenme potansiyeli, türe özgü sınırlılığını içinde kalıtsal olarak genetik materyal aracılığıyla sonraki kuşaklara aktarılabilir. Bu bir bilgi transportu, bir tür biyolojik iletişimdir.

Biyolojik canlılıklarını sürdürmek zorunluluğu ile yüz yüze gelip, "doğal selksiyon"u sürüleşip toplumsallaşarak aştılar ilk insansılar. Kuşkusuz, "Canlılar arasındaki toplumsallaşma gereksiniminin yoğunlaşması, evrimin en önemli kilometre taşlarından biri" idi. Aynı zamanda "Canlılar arasındaki haberleşme gereksinimi sürüleşme ile birlikte" başlayıp, "sürüyü oluşturanlar arasında ilişki kurma gereksinimi çeşitli biçimlerde ve yönlerde gelişmekte, giderek canlının çevresi ve yaşamı ile bütünleşmekte" idi (Teber, 1975, s.40, 134, 135).

"İnsanlaşmanın ilk evrelerinde, insanların amaca yönelik planlı, sistematik ve toplumsal çalışmaları, insan sürülerini hayvan sürülerinden ayıran nitel fark oluşturmuştur". "Birlikte kollektif çalışma, bilgi değiş tokuşu güç ve iş birliği insanlaşma sürecinin temel itici gücünü oluşturur"ken, kapsamlı ve sistematik iletişim gereksinmesini geliştireyordu (Teber, 1982, s. 203,119). Ve "yalnızca genler dışındaki bir öğrenme sistemi, türümüzün karşısında hızla değişmekte olan koşullarla başa çıkabilir" olmanın, olmazsa olmaz koşulu oluyordu. İletişim zorunluluğu, basit işaretlemelerden organize 'dil'e, "vucutlarımız dışında bilgilerin depolanması demek olan yazı"ya kadar birçok aracın oluşmasının nedeni oldu (Sagan, 1983, s. 16). Sağ kalmak ve toplumsal hayatın idame ettirilebilmesi için zorunlu olarak geliştirilip kullanılan iletişim araçları, genetik dışı yaşamsal-kültürel bilgilerin de kuşaktan kuşağa aktarılması işlevini yükledi.

Toplumsallaşmış hayat içinde yer edinebilmek, toplumsal yaşama uyumlu ve üretken olarak 'entegre' olabilmek gerekli formasyonun edinilmesiyle mümkündür. Bu da yeni kuşağın yaşamsal-Kültürel bilgi ve deneyim birikimini devralması anlamına gelir. Toplumsal yaşam doğa-insan ilişkisinin dinamiklerince zorlanıp karmaşıklaştıkça biyolojik olarak doğan insanın toplumsal olarak da doğabilmesi için bir başka 'rahim'e ihtiyacı vardır. "Her insan bireysel gelişimine toplumsal emeğin kendisi için hazırlanmış olduğu bir ortamda", toplumsal rahim'de başlamak durumundadır (Nutku, 1985, s. 32). Toplumsal rahmin, insan yavrusu olmaktan topluluk bireyi olmaya geçiş sürecinin en önemli kategorisini ana-yavru ilişkisi oluşturur. "Evrin aşaması yükseldikçe ana-yavru ilişkisi süresinin zorunlu olarak uzadığı görülür" Toplumsallaşma iş bölümü-iletişim-üretim etkinlikleriyle yeni nitelikler kazandıkça, "yaşam için gerekli bu kadar bol bilginin toplumsallaşma süreci içinde öğrenilebilmesi ancak yavruların koloni içinden gelişmiş biri ile

uzun süreli ve yoğun ilişkiler kurabilmesi ile olası olmaktadır" idi. "Yavruların içinde buldukları evrim basamağına uygun bir zaman dilimi süresince analarının ya da gurubun diğer bir ergin üyesinin yanında kalmak zorunluluğu, grup pratiğinin ilerideki yaşam için zorunlu davranış kalıplarının öğrenilmesi gereği ile koşulludur" (Teber, 1975, s. 134, 135, 268).

"Sürü halinde yaşayıştan alet yapma emeği temelinde işbirliğine, dayanışmaya, toplumsallaşmaya; toplumsallığın korunması için aletin yeniden üretimine; yeniden üretim için bilgilenmeye; bilginin saklanması için aktarılmasına geçiş; kısaca: üretim, toplumsallık, tarihilik ve eğitim, insanlaşma sürecinde birlikte ortaya çıkmışlardır" (Nutku, 1985, s. 32).

Doğa-insan çelişkisinin karşılıklı dönüştürme-dönüşme ile aşılması süreci, toplumsal iş bölümü ve örgütlenişi koşullarken, kuşaktan kuşağa aktarılacak bilgi ve deneyimlerin sürekli karmaşık, kapsamlı bir çeşitlilik göstermesi, bu aktarma işlevinin yüklenecek özelleşmiş kurumlara ilişkin ihtiyacı gündeme getirmiştir. Doğa-insan ilişkisinde, insanın giderek etkinleşip gelişmesini mümkün kılan bütün faktörler üretim sürecinde birikip kuşaktan kuşağa bir önceki adımda edinilmiş silah olarak aktarılırken; insan yavrusunun içinde şekillendiği toplumsallığın tarihsel, ekonomik, kültürel bazında örgütlenmiş özel kurumları aracılığı ile toplumsal hayata hazırlanması, insan topluluklarının yönetenler-yönetilenler şeklinde ayrıştığı döneme rastlar.

"Toplum, gelişiminin her döneminde kendini belli bir biçimde kavrar ve bu kavrayışa uygun toplumsal davranış ve ilişki kategorileri geliştirir" (Sözdinler, 1986, s. 36). Toplum adına toplumun kendini kavraması işini ve toplumun

gelecek tasarımını üstlenen birileri dolaylı ya da dolaysız olarak insan davranışlarının değiştirilmesine yönelik amaçlar hiyerarşisini de belirler. Davranışın oluşturulması veya değiştirilmesine yönelik kasıtlı müdahalelerin toplamı 'eğitim' olgusunu tanımlar." "Eğitim amaçları, tarih içinde çeşitli toplumsal evre ve dönemlerde ulaşılmak istenen insan davranışlarının özlemlerini, isteklerini dile getirir" (Topses, 1982, s.40). 'Nasıl bir insan' sorusunun yanıtlanıp bu çerçevede 'insanı' gerçekleştirmek için tasarlıyan, planlayan, mekân üretip zaman seçen, kaynak arıyan güç ve/veya güçlerle birlikte anlaşılabilir-özellikle örgütlü eğitim olgusu. Varolan toplumsal düzenin-öngörülebilene olası teknolojik, ekonomik, kültürel gelişmelerde gözetilerek sürdürülebilmesi için gerekli olan dönüştürülüp donatılmış insan malzemesi eğitim kurumunun amaçlılığını, program ve tekniklerini, araçlarını ve mekânını biçimlendirir. Bu anlamda sistemin işleyiş ve gelişimini destekleyen, yeterli işlev yüklenebilecek tarzda bilebilen ve davranabilen insan üretme faaliyetlerinin toplamıdır eğitim.

'Nasıl bir insan' sorusuna yanıt verilirken, dar anlamda "belirli bir biçimde düşünmeyi ve davranmayı haklı çıkarmak ya da düşünce ve davranışları belirli bir biçimde etkilemek işlevini taşıyan inanç, tutum ve düşünceler demetine"; geniş anlamda "insan ve toplumun- yada toplumsal bir alt birimin-geliştirdiği insan, toplum ve evrene ilişkin kapsamlı bilişsel (Cognetive) ve ahlâksal inanç sistemleri"ne ihtiyaç vardır (Ergil, 1983, s. 13). Bu 'İhtiyaç' dar ve geniş anlamda ideolojiyi tanımlar. "Şu ya da bu biçimde 'eğitim'i kullanan her toplumun, insan davranışlarının belirli yönde değiştirilmesiyle ilgili olarak, belirli bir düşün yapısı, insan ve dünya görüşü vardır." (Topses, 1982, s. 63) kaçınılmaz olarak. Bağlantılı olarak belirli bir tarihdönemde varolan eğitim kurumsallığının nicelik ve niteliği analitik olarak değerlendirilirse; o toplumun insanı kavrama ve ona biçim verme anlayışını da anlamak,

deşifre etmek olanaklıdır. Eğitim, mevcut bilgi deneyim kombinasyonu ile donanmış davranışlar örüntülerini en iyi olasılıkla bir gelecek öngörüsü çerçevesinde yeniden üretmek anlamına gelse de; mevcut düzen ve toplumsal yapıya 'eğitim' aracılığıyla entegre olan insan, öğretilmiş verili baz üzerinde ama bu bazı aşım inkâr ederek insan bilgisine ve müdahalesine açılan alanın sınırlarını genişletebiliyor. "Biriken değerleriyle, yetenekleriyle üretme yordamındaki yetkinleşmeyle ve doğa karşısındaki hakimiyeti ile insan bir yandan insanlaşıyor ve öte yandan ortamını insanleştiriyor. Su kabağı kemanesinden, piyanoya, taş baltadan torna tezgahlarına uzanan bir sonsuz hareketin öznesi olabiliyor" (Canatan, 1984, s. 40).

1.2. KLASİK OSMANLI DEVLETİ

1.2.1. Ekonomik yapı

Osmanlıların, beylikten imparatorluğa geçiş süreci; Anadolu Selçuklu Devleti'nin Moğol istilalarıyla yıkılması sonucu, Anadolu'da bir otorite boşluğunun ortaya çıktığı, beyliklerin kendi egemenliklerini sürdürdüğü, halkın, Moğolların baskınları ve ağır vergilerinden kurtulmak için yoğun göçlere kalkıştıkları bir dönemde başlar. Nüfustaki yoğunluk, buna karşın topraktaki, üretim güçlerindeki yetersizlik, üretim azlığı ve tüketim gereksinimlerinin karşılanamayışı gibi sorunlar doğururken, çözüm olarakta yeni toprakların ele geçirilmesi ve savaşları beraberinde getirmiştir. Ekonomik sorunların çözümünde üretim güçlerini merkezi bir denetim altına almayı ve yeni savaşlar için gereken asker potansiyelini oluşturmayı amaçlayan Osmanlılar, bütün bu sorunları çözümünü bünyesinde barındıran Selçuklu Tımar Sistemini benimsemişlerdir.

Üretim ilişkileri tamamen toprağa dayalı olan Osmanlı Devleti toprağı üç ayrı şekilde ele alıp düzenlemiştir :

1. Öşriyye
2. Haraciye
3. Arz-ı Mîri

Öşriyye; müslümanlar tarafından işlenen, mülkiyeti onlara ait olan topraklardır. Bu toprakları işleyenler aldıkları ürün karşılığında devlete vergi vermekle yükümlüdürler.

Haraciye; gayri müslim halkın işlediği ve mülkiyetini elinde bulundurduğu topraklardır. Bu toprakları işleyenler ise devlete, aldıkları ürün karşılığında vergi ödedikleri gibi, toprağın da vergisini ödemek zorundadırlar.

Arz-ı Mîri; mülkiyeti doğrudan doğruya devlete ait olan topraklardır.

"Osmanlı toprak rejimi genel çizgileriyle Kur'an-ın ilkelerine ve islâm hukukuna dayanmaktadır." Toprak benim değil, Allahındır" anlayışı bu rejimin çıkış noktasıdır." (Cem, 1982, s.49).

Mîri (kamusal) toprak mülkiyeti, devletin temsilcisi sultanındır. Toprağı reaya adı verilen köylü işler, buna karşılık devlete, vergi vermekle yükümlüdür. Köylü, Osmanlı Devletinde bir çeşit kiracı niteliğindedir. Topraktan alınacak verginin ve artık ürünün devlete geçişini tımar sistemi sağlar.

Tımar sistemi ; belirli bir bölge vergilerinden bir bölümünün padişah tarafından bir kimseye verilmesidir. Vergileri toplayan kişiler elde ettikleri gelir karşılığında devlete asker yetiştirerek, devletin memuru konumundadırlar. Tımar sistemi; Osmanlı Devletinde toprak ve

orduyu birbirine bağlayan önemli bir yapıdır. Devlet bu sistemle, bir yandan toprağın ve artık ürünün, diğer yandan ordunun denetimini sağlar.

"Tımar sistemi, bir yandan Osmanlı Devleti'nin güçlü bir orduya sahip olmasını ve bu ordunun hazineye yükleyeceği masraflardan kurtulmasını sağlarken, öte yandan tımarlı sipahilerin sıkı bir denetim altına alınarak derebeyi olarak belirlemekten engellenmesine olanak sağlamıştır." (Sencer, 1982, s. 251).

"17. yüzyıla kadar ki Osmanlı ordusunun çok önemli bir başka özelliği, toprak rejimince biçimlendiğinden, tüketici değil, üretici olmasıdır." (Cem, 1982, s. 60).

Ordu savaş sırasında asker, savaş sonrasında ise üretime katılan, sadece tüketici olmayan bir topluluktur. Ordunun nicel güçlenmesi tarımdaki gelişmelere bağlıdır. Tarım sistemindeki gelişme; üretim artışına, üretim artışı asker sayısının artmasına, dolayısıyla da ordunun büyüüp güçlenmesine yol açar. Osmanlı devletinde ordu-toprak arasındaki bu girift ilişki ağı, esnekliği olmayan, birindeki bozulma diğerinede tamamen yansıyan katı bir denge oluşturmuştur.

Osmanlı devletinde ordu-toprak arasındaki ilişkileri düzenleyen tımar sistemi yanında, kentlerde odaklanan, esnaf, zanaatkâr, tacir ve işçilerin sıkı bir disiplinle örgütlenmesini sağlayan Lonca sistemi vardır.

"Osmanlı İmparatorluğun'daki esnaf dernekleri de Ortaçağ Batı Avrupa'sında olduğu gibi, özgür rekabet ilkesi yerine, karşılıklı denetim ve yardım ilkesine, ayrıcalık ve tekelcilik yöntemlerine dayanmaktadır. Çeşitli kuralama ve kısıtlamaları içeren gelenekçi sistemde, çalışanların sayısı, çalışma saatleri, yapım yöntemleri, malların cinsi, niteliği ve fiyatları kesinlikle saptanmış, reklam

ve moda yasağı konurken, hammadde gereksinimleri hep birlikte aynı pazardan ve aynı yollarla sağlanmış ve açılacak dükkan sayısı önceden belirlenmiştir" (Sencer, 1982, s. 286).

Devlet, ordu-toprak arasındaki ilişkiyi sağlayan tımar sistemiyle, toprağın ve ürünün değerlendirilmesini, lonca sistemiyle de, ticaretin denetlenmesini ve hammadde'nin daha akılcı kullanımını sağlamaktadır. Her iki sistem de devleti ekonomik sistemin tek ve mutlak hakimi durumuna getirmiştir. Ekonomik süreç, üretimin başlamasından, malın pazarda satımına kadar, direk ya da dolaylı olarak devletin denetimi altındadır.

Bütün bu sistemler yanında devlet, eğitimin yaşatılmasını, vakıflar yoluyla yürütmüştür. Vakıflar, devlet eliyle ya da hayırsever kişiler tarafından kurulan, bir kısım gelirleri devlet tarafından sağlanan kurumlardır. Günümüzde de bazı okul ve cami yapılarının hayırsever kişiler tarafından yapılması vakıf düşüncesinin bir ürünüdür.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı ekonomik düzeninin 17. yüzyıla kadar büyük ölçüde geçerliliğini koruyan temel özellikleri:

- "1. Her alanı kapsayan güçlü bir devletçilik uygulaması,
2. Tek büyük üretim aracı toprakta devlet mülkiyetinin kaide, özel mülkiyetin istisna olması, "Kanun-i Osmani'nin temel ilkesi,..."reaya ve toprağın Sultan'a ait olması" dır" (Cem, 1982, s:48).

15. yüzyıl sonu 16. yüzyıl başlarında, Osmanlı ekonomisinde, buna koşut olarak toplum yapısında batıdaki değişimlerden etkilenecek bozulmalar başlamıştır.

Teknikteki gelişim yeni deniz yollarının bulunmasına neden olurken, Osmanlı Devletinin de önemli bir gelir kaynağını yitirmesine yol açmıştır.

Teknik gelişimlerini sürdüren Avrupa ülkeleri, hammadde gereksinimlerini karşılamak ve mal satmak için Osmanlı İmparatorluğunun topraklarına ilgi duymaya başlamış, bunun sonucunda da, Osmanlı iç piyasası alt üst olmuştur. Hammaddelerin Avrupa ülkelerine satılması ve Avrupa mallarının iç pazarlara girmesi fiyatların artışına yol açmış, hem hammadde sıkıntısı çeken, hemde Avrupa mallarıyla rakabet etmek zorunda kalan yerli esnaf ve zanaatkarlar giderek gerilemeye, yozlaşmaya başlamışlardır.

Bütün bu sorunlar yanında toprak mülkiyetinin el değiştirmesi, ona bağlı kurumların teker teker çökmesine, üretim-tüketim arasındaki dengenin giderek bozulmasına, kaçakçılığın artmasına, fiyatların denetlenemeyişine, ordunun çökmesine, kısaca Osmanlı devletinin ekonomik ve toplumsal bir bunalıma girmesine neden olmuştur.

Ekonomik ve toplumsal yapıdaki çöküş, eğitim kurumlarındaki çöküşüde beraberinde getirmiş, dönemin en önemli eğitim kurumu olan Medreseler ilk isyanları hazırlayan ve başlatan kurumlar haline dönüşmüşlerdir.

Bu dönemde, devleti, içinde bulunduğu olumsuz koşullardan çıkarmak için, biri şeriat hükümlerine geri dönülmesi, diğeri ise batılılaşmayı savunan iki görüş belirmiştir.

Şeriat hükümlerine geri dönülmesi sadece köylüler ve medrese çevresi tarafından desteklenirken, batılılaşma; durumlarını yasalarla güvence altına almak isteyen devletin yönetici ve bürokratları, fiilen el koydukları toprağın yasal mülkiyetini edinme çabasında olan ağalar, Beyler ve Ayan , çalışabilecekleri daha rahat ortamı oluşturmak

için Azınlıklar, Osmanlı Devletini iyi bir tüketim pazarı ve hammadde kaynağı olarak gören Avrupa ülkeleri tarafından destekleniyordu. Bütün bu grupların baskıları Avrupa ülkelerinin güçlü destekleriyle, Osmanlı Devletini Batılılaşma düşüncesine yöneltmişlerdir.

1.2.2. Toplumsal yapı

Osmanlı toplum yapısı, Osmanlı ekonomisinin üretim ilişkileri sonucu biçimlenmiş, değişimleri onun doğrultusunda olmuştur.

"Osmanlı İmparatorluğunda toplumsal yapı, yatay ve düşey olarak iki yönde farklılaşma göstermiştir. Yatay olarak farklılaşması "millet" esaslı idi,

- a) Müslüman
- b) Rum-ortodoks
- c) Ermeni
- d) Musevi

milletleri vardı.

Her "millet" de kendi içinde düşey olarak "sınıfsal" farklılaşmıştır. Bu sınıflar sultana uzaklık derecelerine ya da toplumsal saygınlıklarına göre

- a) Askeri sınıf,
- b) İlmîye sınıfı,
- c) Tüccar ve zanaatkarlar,
- d) Köylü ya da reaya

olarak sıralanıyordu." (Tekeli, 1982, s.14),

Toprak mülkiyetinin devlete ait olduğu dönemde devleti temsil eden yönetim kadrosu saray, ulema, asker üçlüsünden oluşuyordu. Köylü yönetiminde hiç bir şekilde söz

sahibi değildi. Ancak devlet, ekonominin temel taşı olarak gördüğü köylüyü korur, gereksinimlerini göz ardı etmezdi.

"Osmanlı siyasal ve sınıfsal yapısı, mücadelecı siyasal iktidar yapısıyla feodalleşmeyi engellerken, reaya adaletli davranan, tüm sorunları merkezci kararlarla çözümlleyen, kapsayıcı "kerim devlet" olarak belirmiştir." (Özek, s. 367).

Osmanlı toplumunda köylü ve asker birbirlerinden tamamen ayrılan iki grup niteliğini taşımıştır. Burada devletin görevi "...bu iki ana grubun birbirinden ayrı fakat dengeli, düzenli ve ahenkli bir biçimde yaşamasını, yani askerin disiplin içinde görev yapmasını, reyanın ezilmeden, haksızlığa uğramadan, mümkün olduğunca refah içinde geçinmesini sağlamaktı" (Kunt, 1988, s. 133).

Osmanlı toplumunu ayakta tutan yasalar;

- 1- Askerlere,
- 2- Toprak mülkiyeti ve ticarete
- 3- Reaya

yönelik olmak üzere üç şekilde düzenlenmiştir. Bütün bu kanunların ve devlet politikasının çıkış noktası İslâm dindir. Ancak, Osmanlı yöneticileri hiç bir zaman dinin hükümlerine tam olarak uymamışlardır.

"İslâm kuralları ardında, değişik toplumsal yapı ve geleneklerinin sürdürüldüğü görülmektedir. Osmanlı padişahları genellikle gerçekçi ve uygulamaya yönelik bir anlayışla davranarak, İslâm'ı "cihad" açısından kutsal bir kuram olarak benimsemelerine karşın, "fethettikleri" ülkelerdeki dünya düzenini dinsel ilkelere göre değiştirmek gibi bir çaba göstermedikleri de tarihsel bir olgudur." (Özek, s. 364).

Bir islâm ülkesi görünümünde olmasına karşın Osmanlı Devleti, Orta Asya, İran, Selçuklu ve İlhan'lı kültürlerini özümsemiş ve birçok geleneklerine sahip çıkarak bunları sürdürmüştür. Osmanlıların şeriat hükümlerine katı bir biçimde uymayarak kendilerine göre akılcı sınırlamalar getirmeleri, bir çok değişik dinden ulusu bünyelerinde barındırabilmelerini ve güçlü bir devlet otoritesi kurabilmelerini de beraberinde getirmiştir. Islâm dininin, özellikle, kendi devlet anlayışlarını ve oluşturdukları ekonomik düzeni destekleyici düşüncelerini benimseyerek, devlet politikalarını bu doğrultuda belirleyen Osmanlılar, kendi toplum yapılarını da buna koşut olarak oluşturmuşlardır. Osmanlı ekonomisinin 17. yüzyıla dek süren başarısı toplum yapısıyla bir bütün oluşturabilmesinden kaynaklıdır. Osmanlı Devletinin 17. yüzyıldan sonraki dönemlerde bu başarıyı gösterememiş olmasının asıl nedeni, dışardan ithal ettiği ekonomik modele uygun toplum yapısını kuramamış olmasından kaynaklıdır.

17. yüzyıla kadar Osmanlı ekonomisinin başarısını sağlayan kişi ve toplum özellikleri;

1. Ferdîyetçi değil, cemaatçi olması.
2. Para kazanmak hırsının sınırlılığı.
3. Yumuşakbaşlılık,
4. Maceracı olmamak,
5. Temel amacın cemaatin bir parçası niteliğinde güvenliğe erişmek olması

şeklinde sıralanabilir." (Cem, 1982, s.106).

Osmanlı devleti kişi çıkarlarından önce toplumun çıkarlarını gözeten adil bir yönetimdi. Bunun en güzel örneğini Osmanlılar, fetihlerde ele geçirdikleri topraklarda yaşayan halka karşı olan tutumlarında göstermişlerdir.

"İmparatorluğa yeni katılan topraklarda geleneksel sosyo-ekonomik kurumlar hemen değiştirilmemiş, zamanın akışı içinde törpülenerek temel düzene uydurulmuştur." (Cem, 1982, s. 94).

Özellikle Avrupa'da Engizisyonun toplumu kasıp kavurduğu bir dönemde Osmanlıların bu tutumu dikkate değerdir.

16. yüzyılla birlikte ekonomik yapıda başlayan bozulma Osmanlıların bu güzel değerlerinin bir bir yok olmasına neden olmuştur.

Toprak mülkiyetindeki değişim, üretim ilişkilerinin giderek de ekonominin bozulmasına neden olurken, toplumsal yapılanmayıda temelinden sarsmıştır. Toplum çıkarlarını ön planda tutan düşüncenin, kişi çıkarlarını gözeten düşünceyle yer değiştirmesi sonucu bu düşünce üzerine kurulu ekonomik ve toplumsal düzen değişmiş ve yozlaşmıştır.

1.2.3. Eğitim

Bütün toplumlar gibi Osmanlılar da kurdukları ekonomik ve sosyal düzenin sürekliliğini sağlayabilmek için; düzene uygun, ona ters düşmeyecek nitelikteki toplumu oluşturmak zorundaydılar. Bunu gerçekleştirebilmenin en iyi yolu ise, eğitim sisteminin bu düşünce doğrultusunda biçimlenmesiydi.

Selçuklu eğitim geleneğinden yola çıkan Osmanlılar, eğitim düşüncelerinde; medreselerin son derece gelişmesini, islâmi değerlere sahip insan tipinin iyice yaygınlaşmasını, yaşama biçiminin islâmi özellikler kazanmasını amaçlamışlardır. Dinin kurallarına katı bir biçimde uymadan, akılcı sınırlamalar getiren Osmanlıların, özellikle halkın eğitimine yönelik kurumlarda dine ağırlık vermelerinin nedeni, sosyo-ekonomik düzenlerini koruyabilmek için eğitimi araç olarak kullanmalarından kaynaklıdır.

Osmanlılarda eğitim kurumları genel olarak şöyle sıralanabilir :

A- Örgün Eğitim Kurumları

1. Saray ve çevresine yönelik olanlar,
 - o Şehzadegân Mektebi
 - o Enderun
 - o Meşkhane
2. Halka yönelik olanlar
 - o Sıbyan Mektepleri
 - o Medreseler
3. Askeri Mektepler
4. Memur yetiştiren okullar-ihtisas medreseleri

B- Yaygın Eğitim Kurumları

- o Camiler, Mescidler
- o Tekke, zaviye ve dergahlar
- o Kütüphaneler

Merkeziyetçilik anlayışını eğitim sistemine de yansıtan Osmanlı Devleti, Saray ve askerliğe yönelik eğitim kurumlarının sorumluluğunu direk olarak üstlenirken halka yönelik olanları, kuruluşlarına katkıda bulunduğu vakıflara bırakmıştır. Devlet desteği veya hayırsever kişiler tarafından kurulan vakıflar, çok sayıda, sosyal güvenlik , yaygın ve örgün eğitim kurumlarının yapımını ve yaşatılmasını sağlamışlardır.

Osmanlılar'da camiler, tekke ve zaviyeler dini yapılar olmalarına karşın, sadece ibadet amaçlı olmayıp, aynı zamanda halkın eğitimine yönelik birer halk eğitim merkezi niteliği de taşımışlardır. Eğitim yapılarının bulunmadığı ya da yetersiz olduğu, özellikle, kırsal bölgelerde halkın büyük çoğunluğu bu yapılarda eğitim görmüşlerdir. Eğitim yapılarının yaygınlaşması ve sayıca artması dini yapılardaki eğitimin sonu olmamış, bu yapılar birbirlerine paralel olarak eğitim işlevlerini sürdürmüşlerdir.

Osmanlı devletinde idari, hukuki ve askeri fonksiyonları biraraya toplayan saray; işlevini sürdürebilmek için gerek duyduğu elemanları kendi bünyesinde yetiştirmiştir. Saray içinde; Saraydaki çocukları okutmak, sultanın hizmetinde, orduda, devlet işlerinde çalışacak memurları ve müstahdemleri yetiştirmek, saray halkını eğlendirecek ve güldürecek saz, söz sanatçılarına eğitmek için Şehzadegân, Enderun mektepleriyle Meşkhane bulunuyordu. Saray dışında ise Askeri ve Mülki mekteplerin açılışına kadar, halka yönelik olarak sadece Sıbyan Mektepleri ve Medreseler vardı.

Gerek Saraya, gerekse halka yönelik eğitim kurumlarında, bilimin yalnızca arapçayla yapılabileceği inancı, öğretim dilinin arapça olmasına neden olmuştur. Bu yanlış inanç, Batı eğitim kurumlarının Rönesans hareketleriyle kendilerini yeniledikleri bir dönemde Osmanlı eğitim kurumlarının bilim ve teknolojik gelişmelerden koparak çağdışı kurumlar haline dönüşmesini getirmiştir. Böylece, 16. yüzyıla dek çağın ilerisinde olan Osmanlı eğitimi, bu yüzyıldan sonra bozulmaya, yeni bilgi ve gelişmelere kapılarını kapatmaya başlamışlardır.

Osmanlı eğitim sisteminin 16. yüzyıl sonlarına dek süren en önemli özelliklerinden biri, eğitim kurumlarına girişte, bir sınıftan diğerine geçişte, mezunların kamu görevlerine alınışlarında, doğuştan gelen asalet ve zenginlik yerine, bilgi ve becerinin tek ölçüt olmasıydı.

16. yüzyıldan sonra ekonomik yapıda başlayarak her alanı kapsayan bozulma ve yozlaşma, çağın gereklerinden büyük ölçüde kopan eğitim kurumlarının giderek iyice içe dönük, bağraz ve tutucu niteliğini artırırken, ölçüt olarak alınan bilgi ve beceri de yerini zenginlik ve asalet bırakmıştı. Eğitim sistemindeki bütün bu bozulmalar askeri yenilgilerle iyice belirginleşince yenileşme hareketinin zorunluluğu ortaya çıkmıştır.

III. Mustafa döneminde başlayan ilk yenileşme hareketleri II. Mahmud döneminde de sürmüş ve Tanzimat hareketiyle resmi bir boyut kazanmıştır. Tanzimata dek süren bu dönemde eğitim sistemine getirilen yenilikler şöyle sıralanabilir:

"1. Eğitim de yenileşmeye askeri okullar açılarak başlanmıştır.

2. 1826'da yeniçeri ocağı kaldırılmıştır. "Hayırlı olay" anlamında buna vak'a-i Hayriye denir. Medrese zihniyeti böylece önemli bir destekçisini kaybetmekle beraber yine güçlü bir biçimde sürmektedir.

3. İlk öğretim zorunluluğu ilk kez bu dönemde getirilmiştir.

4. Batı ile ilişkiler artmış ve ilk kez 1830 yıllarında Avrupa'ya öğrenci gönderilmiştir (Akyüz, 1985, s:123).

Bütün bu düzenlemeler ve alınan kararlar tanzimat'a dek, hatta ondan sonrada tam olarak uygulamaya geçememiştir.

Dönemin önemli eğitim kurumları olan medreseler alt başlıkta incelenecektir. Araştırma konusunun halka yönelik sivil orta öğretim kurumlarını kapsaması nedeniyle diğer eğitim kurumları ayrıca ele alınmamıştır. Enderun Mektebi'nin de alt başlıkta incelenmeyişinin nedeni; sadece saray ve çevresine yönelik eğitim kurumu olmasından kaynaklıdır.

1.2.3.1. Medrese kurum ve yapısı

1.2.3.1.1. Medrese kurumu

Bütün islâm ülkelerinde eğitim işlevini üstlenerek, geleneksel bir biçimde varlığını sürdüren Medrese Kurumu, Türkler'in islâm dinini kabul etmeleriyle birlikte, Türk, toplum yapısına da girmiştir. Amaç; kabul edilen yeni dinin yayılması ve kökleşmesini sağlayıcı nitelikte eğitim vermektir. Gerek Karahanlılar, gerekse Büyük Selçuklular'da, ilk örneklerini veren medreselerin yaygınlaşma nedenleri bu amacı daha açık ve net bir biçimde ortaya koymaktadır.

Büyük Selçuklu Devleti'nde "Nizamiye" adı altında kurumsallaşan medreselerin amaçları şöyle belirlenmekteydi:

" o Sünnî-Hanefî olan Selçuklular'ın çevrelerindeki Şîî ve Fatimîlerin aşırı mezhep propagandalarına karşı koyma ihtiyacı. Medreseler böylece, Hanefî, Şafiî, Malikî, Hanbelî adlarındaki dört büyük sünnî mezhebin koruyuculuğu ve yayıcılığı görevini üstlenmiştir.

o Genişleyen imparatorluğun yönetimi için memur yetiştirme ihtiyacının şiddetle duyulması.

o İslamiyeti yeni benimsemiş Oğuz topluluklarının yeni inançlarının pekiştirilme, eskilerinin silinme gereğinin duyulması.

o Din adamı yetiştirme ihtiyacı.

o Yeni fethedilen ülkelerin manen de fethini sağlamak için gerekli elemanları da yetiştirme düşüncesi.

o Yoksul fakat yetenekli öğrencileri okutma ve topluma kazandırma düşüncesi.

o Nizam-ül Mülk'ün de belirttiği gibi, bilginleri bir görev ve maaşla medreselere bağlayıp denetim altında tutmak ve böylece devlete karşı tehlikeli olma ihtimalini ortadan kaldırmak" (Akyüz, 1985, s: 41).

Selçuklu Devleti'nde örneklediğimiz medrese kurumunun bu temel niteliği, yüzyıllar boyunca geçerliliğini koruyarak "medrese geleneği"ni oluşturmuştur.

Karma bir toplum yapısına sahip, eğitim sistemini, toplumu bütünleştirmeye yönelik bir araç olarak gören Osmanlılar, medrese geleneğini bu doğrultuda kullanmışlardır.

Medrese kurumları Osmanlılar'da, ilkokul düzeyinden yüksek öğrenim düzeyine dek öğrenim veren, vakıf kurumlardıydı. Kadılar, müderrisler (öğretmenler), imamlar, tıp doktorları, ulemalar, çeşitli kamu kuruluşlarında görev alacak memurlar bu kurumlarda yetiştirilirdi. Öğrencilerin yatacak, yiyecek gibi gereksinimleri ve hatta günlük harcamaları, öğretmen maaşları; vakıflar tarafından karşılanırdı.

Genellikle müslüman halka yönelik olan, öğrencilerini bu kesimden seçen, medrese kurumlarında öğretim dili, dine bağlı olarak "Arapça" idi. Bilimin Arapça'dan başka hiç bir dilde yapılamayacağına inanan Osmanlılar, öğretim programlarında Arapça'ya ağırlık vermişler, Türkçe'yi uzun yıllar programa bile almamışlardır. Ders programlarında genellikle din ağırlıklı dersler yer almış, pozitif bilimlere çok az yer verilmiştir (Tablo 1). Bu kurumlarda, ders veren öğretmene "müderris" adı verilirdi. Müderrislerin ders verme yanında ikinci bir görevi de medrese kurumunun idari işlerini yürütmektir. Dersini iyi bilen, daha doğrusu ezberi güçlü olan öğrenciler müderris yardımcısı anlamında "müid" olarak adlandırılırlardı. Öğretim sistemi

TABLO 1. Klâsik Osmanlı medreselerinin dereceleri, ders kitapları, bilim dalları ve müderrislerinin maaşı (tabloda, yukarıdan aşağıya medreselerin dereceleri yükselmektedir) (Akyüz,1985, s.61).

Çeşitli düzeylerdeki Medreselerin adı	Okunan başlıca ders kitapları	Kitabın ilgili olduğu bilim dalı	Müderrisin maaşı
Hâşiye-i Tecrid	Emsile, Bina, Maksut Avâmîl, İzhar, Kâfiye Şerh-i Tevâli, Metâli Telvih Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Ferâiz Mutavvel (Ayrıca, yanda gösterilen bilimlerde çeşitli kitaplar 16. yüzyılın sonuna kadar bazı medreselerde okutulmuştur).	Sarf Nahiv Akâid-Kelâm Usûl-i Fıkıh Kelâm Fıkıh Belâgat Hesap Hendese Heyet İlm-i Hikmet, Hikemiyat Tarih Coğrafya	20-25 akçe
Miftah	Hâşiye-i Tecrid Şerh-i Miftah Tenkih ve Tavzih Mesâbih	Kelâm Belâgat, Maânî Fıkıh, Usûl-i Fıkıh Hadis	30-35 "
Kırkılı ve Hariç elli	Miftâh-ul Ulûm Tavzih Meşârik, Hidaye Şerh-i Mevâkif Buharî, Müslim, Mesâbih	Belâgat Usûl-i Fıkıh Hadis, Fıkıh Kelâm Hadis	40 "
Dahil elli	Hidaye Telvih Buharî Keşşaf, Beyzavî	Fıkıh Usul-i Fıkıh Hadis Tefsir	50 "
Altmışlı	(Aynı)		60 "
Sahn	Fatih, Süleymaniye, Ayasofya medreselerindeki dersler ile bazı altmışlı medreselerdeki dersler		60'dan çok

tamamen ezbere dayanmaktaydı. Medrese tipi öğretim; "ezbercilik, eski kitaplara, eski müelliflere bağlılık, onların sözünden dışarı çıkmamak, onlarınkine hiç bir şey eklemek ve yalnız Arapça okumak, Arapça'dan Türkçe'ye ağızdan tercüme etmek fakat bir satır Türkçe yazı yazmamak" olarak anlatılabilir (Ergin, 1977, Cilt 1-2, s. 113). Bilim dilinin Arapça olarak düşünülmesi ve ezbercilik, medrese mezunlarının, iyi birer hattat ve hatib olmaktan öteye gidememelerini getirmiştir. Medrese kurumlarından mezun olanlar, "yalnızca öğrenmek için okuyan, bilgisini uygulamaya koymayan, yeni bir bilgi üretmeyi düşünmeyen aydın tipi" niteliğini taşımışlardır (Akyüz, 1985, s. 68). Halkı arasında "ayaklı kütüphane" adını alan bu aydın tipini Ergin, şöyle açıklıyor;

"Bir kütüphanede nasıl ki binlerce, yüzbinlerce kitap bulunduğu halde, yerinde oturup dururken onlardan kimse istifade edemez ve yalnız karıştırılmak ve okunmakla istifade temin edebilirse bir ayaklı kütüphaneye de ancak bir şey sorulursa cevap alınır, fakat durup dururken o gibiler ne bir şey söylerler, ne yazarlar, hatta ölürken de senelerce ayakları üzerinde taşımakta oldukları irfan hazinesini birlikte götürüp toprağa gömerler" (Ergin, 1977, cilt: 1-2, s: 114).

Bu tanımlamadan da açıkça görüldüğü gibi medrese eğitimi; uygulamadan tamamen kopuk, uygulamaya yönelik olmayan bir eğitim sistemidir. Bütün bu eğitim düşünce ve sistemindeki eksiklik, giderek medrese kurumlarının kendini yenileyemeyen, katı, bilime kapılarını kapayan, çağdaşı kurumlar haline gelmelerine yol açmıştır. 17. yüzyıldan sonra, ülkede yaşanan ekonomik bunalımlar sonucu, işsiz kalan birçok insanın, olanaklarından yararlanmak amacıyla

medrese kurumlarına öğrenci olarak girmeleri, öğretim düzeyinin iyice düşmesine, harcamaların artmasına yol açarken, gelirleri azalan vakıfların giderek kurumun gereksinimlerini karşılayamayacak bir duruma gelmesine neden olmuştur. 1575'li yıllarda harcamaları iyice artarken gelirleri azalan medrese kurumu öğrencileri, "toplu olarak çevre köylere saldırmaya, köylüden zorla vergi almaya, yol kesip eşkiyalık yapmaya başlamışlardır" (Cem, 1982, s. 182). Çok kısa zamanda bütün Anadolu'yu saran, bu öğrenci hareketleri Celâli isyanlarının başlangıcını oluşturmuştur. Bütün bu bozulmaların paralelinde, müderris diplomalarının parayla satılır duruma gelmesi, medrese eğitim sistemini düzenleyen ulemanın da yozlaşmasıyla düzeltilememiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde artık, medrese kurumu; gericilik, tutuculuk ve bağınazlığı bünyesinde barındıran, bütün yenilik hareketlerine tepki gösteren bir nitelik kazanmıştır.

1.2.3.1.2. Medrese yapısı

Medresenin yapı olarak Türk Mimarisi'ne girmesi, daha öncede sözünü ettiğimiz gibi, Türk Devletleri'nin islâm Dini'ni kabul ettiği yıllara rastlar.

Yapılan kazı ve araştırmalar sonucu, Karahanlı hükümdarı Tamgaç Buğra Han tarafından 1066 yılında yaptırılan bir medrese kalıntısına rastlanmıştır . Aynı tarihlerde Gazneliler'de de medrese yapılarının yapıldığı bilinmektedir .

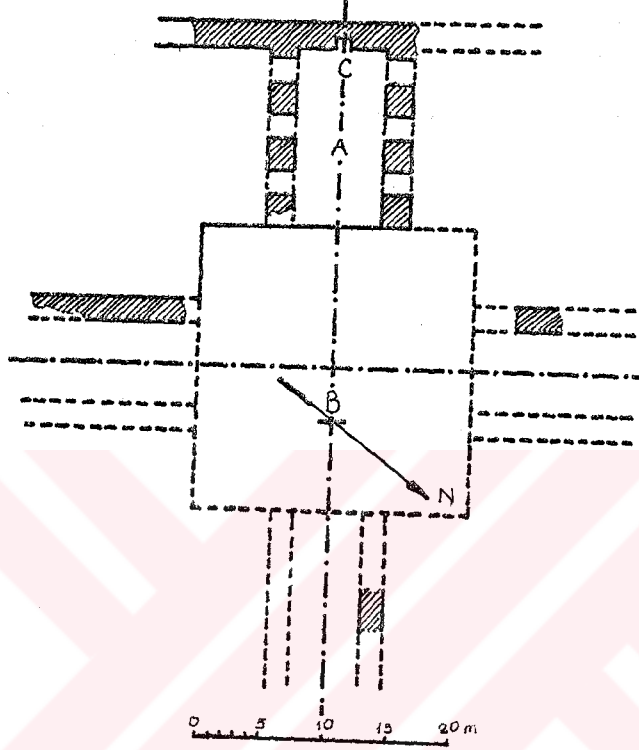
Büyük Selçuklu vezirlerinden Nizam-ül Mülk ilk kez, dağınık olarak varlığını sürdüren medrese kurumunu, düzenli ve sistemli bir yapı haline dönüştürerek, kendi adıyla

anılan Nizâmiye'leri kurmuştur. İlk Nizâmiye Nişabur'da yapılmış ve ilk kez Medrese adı kullanılarak Nişabur Medresesi olarak adlandırılmıştır. Daha sonra Nizamiye'ler Bağdat, Basra, Musul, Rey, Esfahan, Merv, Herat, Tus, Belh, Hargir kentlerinde yapılmıştır. Bunlardan en önemlisi 1064-1066 yılları arasında yapılan Bağdat Nizâmiyesi'dir.

Bu dönemlere ait Medrese yapılarının günümüze dek ulaşamamış olması, mimarileri hakkında kazı ve araştırma gerekliliğini ortaya koymuştur.

Yapılan kazı ve araştırmalar sonunda ortaya çıkarılan bulgular, ilk eyvanlı medrese örneğinin Karahanlı mimarisinde gerçekleştirildiğini göstermektedir. Andre Godard'ın Hargird Nizâmiyesinde yaptığı kazılar sonucu çıkardığı plan şeması Nizâmiye'lerde de eyvanın kullanıldığını ortaya çıkarmıştır.

Godard'ın çıkardığı plana göre yapı; kare biçiminde bir avlu, avlunun ortasında kesişen eksenlerin uçlarına yerleştirilen dört eyvan ve bu eyvanlar arasında yer alan hücrelerden oluşmaktadır.

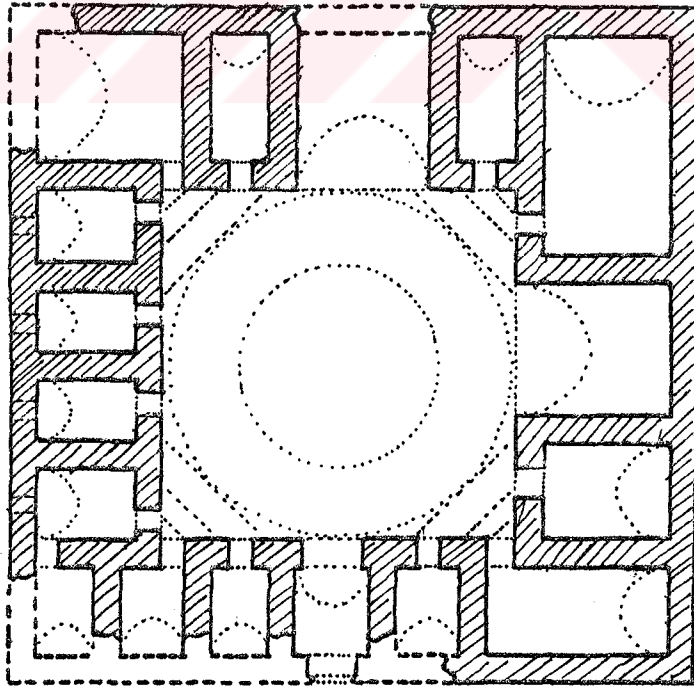

Şekil 1. Hargird Nizamiyesi planı (Kuran).

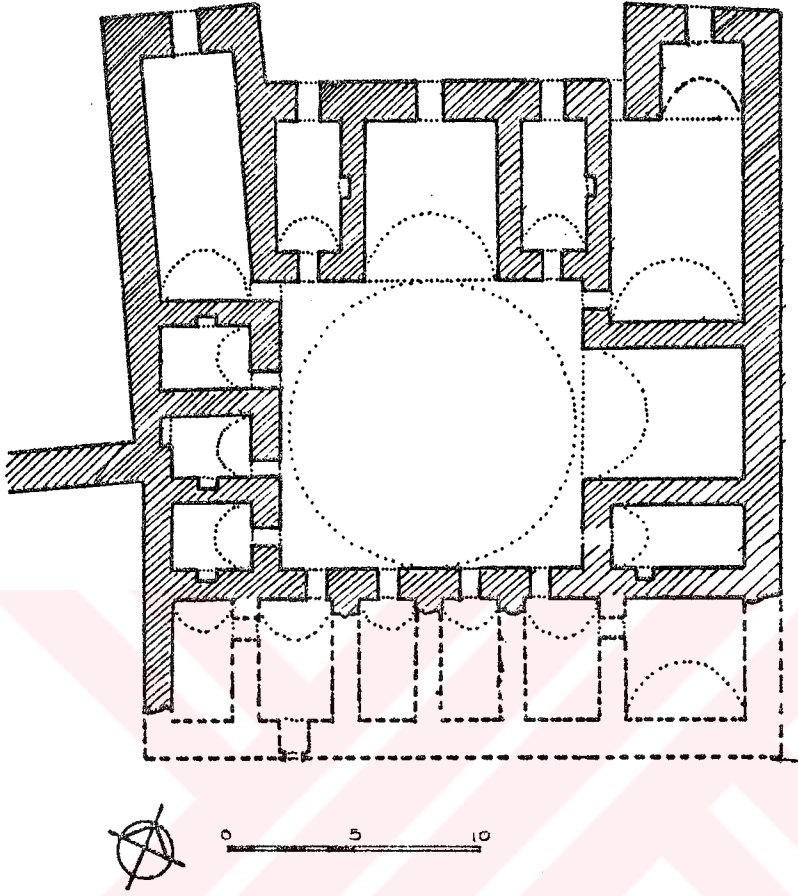
Anadolu'da, medrese yapılarının ilk örnekleri Danişmend ve Artuklu ülkelerinde görülmüştür .

Anadolu'da tarihi bilinen en eski medreseler, Danişmend hükümdarı Nizameddin Yağıbasan tarafından; 1152 yılında Tokat'ta yaptırılan Çukur Medrese ve 1158 yılında Tokat Niksar'da yaptırılan Yağıbasan Medresesi'dir.

Her iki medrese de merkezi-kubbeli ve plan şeması olarak birbirine çok yakındır. Ortada kubbeyle örtülü bir avlu, avlunun iki yanında eyvanlar, eyvanların yanlarında ise odalar ve hücreler yer almaktadır. Eyvanlardan birinin yazlık dersane, diğerinin mescid olarak kullanılmış olması olasılığı yüksektir. Girişin sol yanında yer alan öğrenci hücrelerinin dışında kalan odaların, müderris odası, kışlık dersane ve aşhane olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Su gereksinimini sağlamak amacıyla avluda bir havuz bulunur. Her iki yapıda da malzeme olarak taş kullanılmıştır. Bu örnekler, Danişmend Medreseleri'nin plan özelliklerini anlatmaları açısından önemlidir. Danişmendliler medrese yapılarında, avlu üstünün merkezi bir kubbeyle kapatıldığı "kapalı avlulu" medrese plan şemasını kullanmışlardır.

Şekil 2. Çukur Medresesi planı (Kuran).

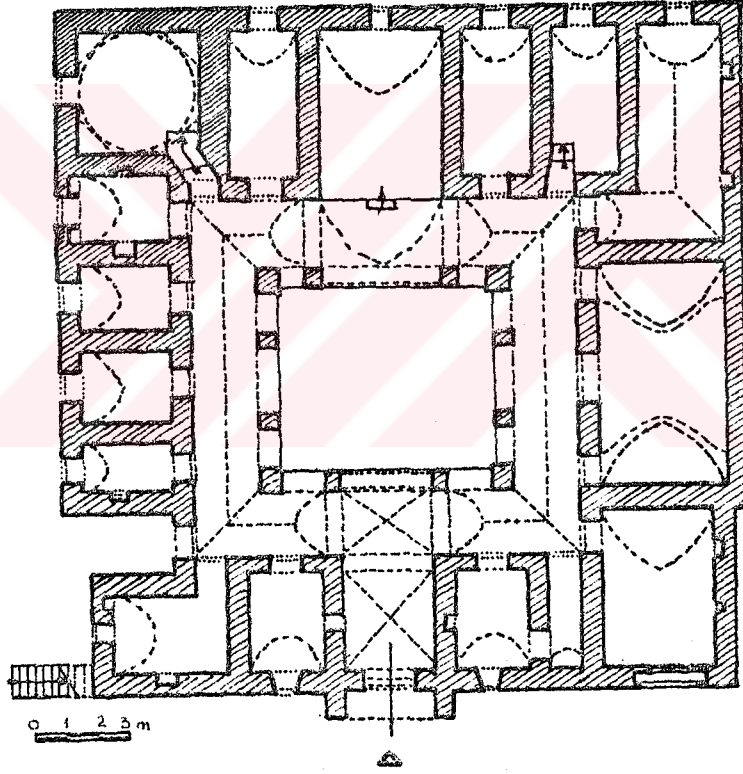

Şekil 3. Yağibasın Medresesi planı (Kuran).

Artuklular, medrese yapılarında, Danişmendliler'in kullandıkları "kapalı avlulu" medrese plan şeması yerine "açık avlulu" medrese plan şemasını kullanmışlardır.

Dönemin diğer medrese yapılarında olduğu gibi, Artuklu Medreseleri'nde de, bir ya da iki eyvan plan şemasında önemli bir yer tutar. Mescid veya cami, medrese yapılarında oldukça önemli iki mekân olarak ele alınmışlardır. Bazı Artuklu medrese örneklerinde, medrese birimlerinin cami

etrafına, daha sonra yapıldığı da görülmektedir. Mescid, plan şemasında önemli bir yeri olan, birkaç mekândan oluşan, büyük bir hacimdir. Bazı örneklerde mescidin tamamen ayrı bir mekân olarak yapıldığı da görülür. Artuklu Medreseleri'nde iki katlı örneklerle rastlanması önemli bir gelişme olarak nitelendirilmektedir. Bu özellik daha sonra Selçuklu Medreseleri'nde de görülmüştür. Genel olarak anlatılan Artuklu Medreseleri'ni örneklemek amacıyla zinciriye Medresesi ele alınmıştır.

Şekil 4. Zinciriye Medresesi planı (Aslanapa).

Plan şemasında da açıkça görüldüğü gibi Zinciriye Medresesi; girişin karşısında yer alan bir eyvan, eyvanın her iki tarafında odalar, kışlık dersane, sol yanında kubbeyle

örtülü kare biçiminde bir türbe, girişin sağ yanında üç açıklıklı bir mescid, revaklı bir avludan oluşur.

Anadolu'da; Danişmendliler'in kullandığı "Kapalı avlulu" Artuklular'ın kullandığı "açık avlulu" medrese plan tipleri, birbirlerine paralel olarak gelişmelerini sürdürmüşlerdir.

13. yüzyılda, Anadolu'da siyasi bir istikrar kazandıktan sonra, mimari ürünler vermeye başlayan Selçuklular, Medrese yapılarında her iki plan tipini de kullanmışlardır. Genel olarak Selçuklu Medrese Yapıları plan şemalarına göre;

- o Açık avlulu
- o Kapalı avlulu (ya da merkezi kubbeli)

olmak üzere iki ana başlıkta toplanabilirler.

Temelde aynı özellikler gösteren Selçuklu Medreseleri içten dışa doğru planlanmışlardır. Avlu düzeni yapının formunu oluşturan en önemli etkidir. Formun oluşturulmasında simetri ve düzen ancak 13. yüzyıl sonlarında önem kazanmıştır. Selçuklular medrese yapılarında, genellikle iki eyvanlı medrese tipini kullanmışlardır. Üç ya da dört eyvanlı medrese örneklerine azda olsa rastlanmıştır.

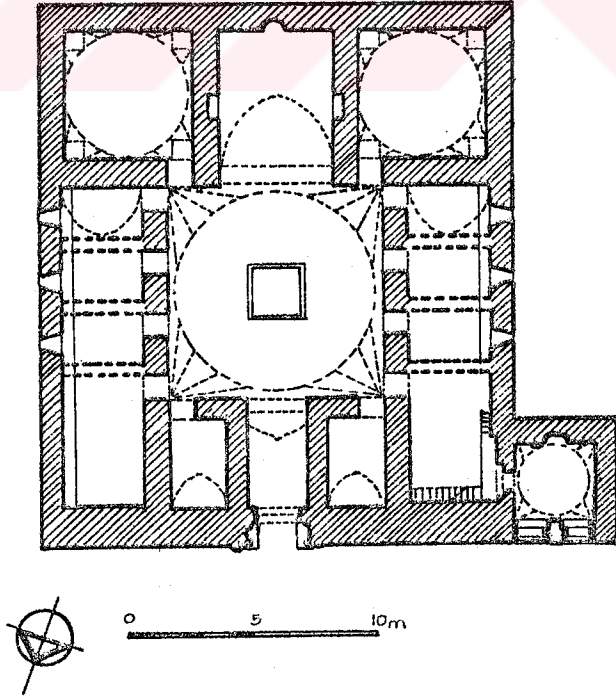
Selçuklu medreselerini çok genel olarak şöyle özetleyebiliriz:

Girişte bir taç kapı vardır. Açık avlulu medreselerde taç kapı tonozlu giriş delhizine açılır. Avlunun, giriş delhizinin karşısına rastlayan cephesinde büyük bir eyvan bulunur. Eyvanın her iki yanında, kışlık dersane, müderris odası veya türbe olarak kullanılan iki büyük oda vardır. Girişin sağ ve sol yanlarında öğrenci ve medrese personeli için hücreler yer alır. Bazı örneklerde, öğrenci odalarının ortalarında birer eyvanın yer aldığı görülür.

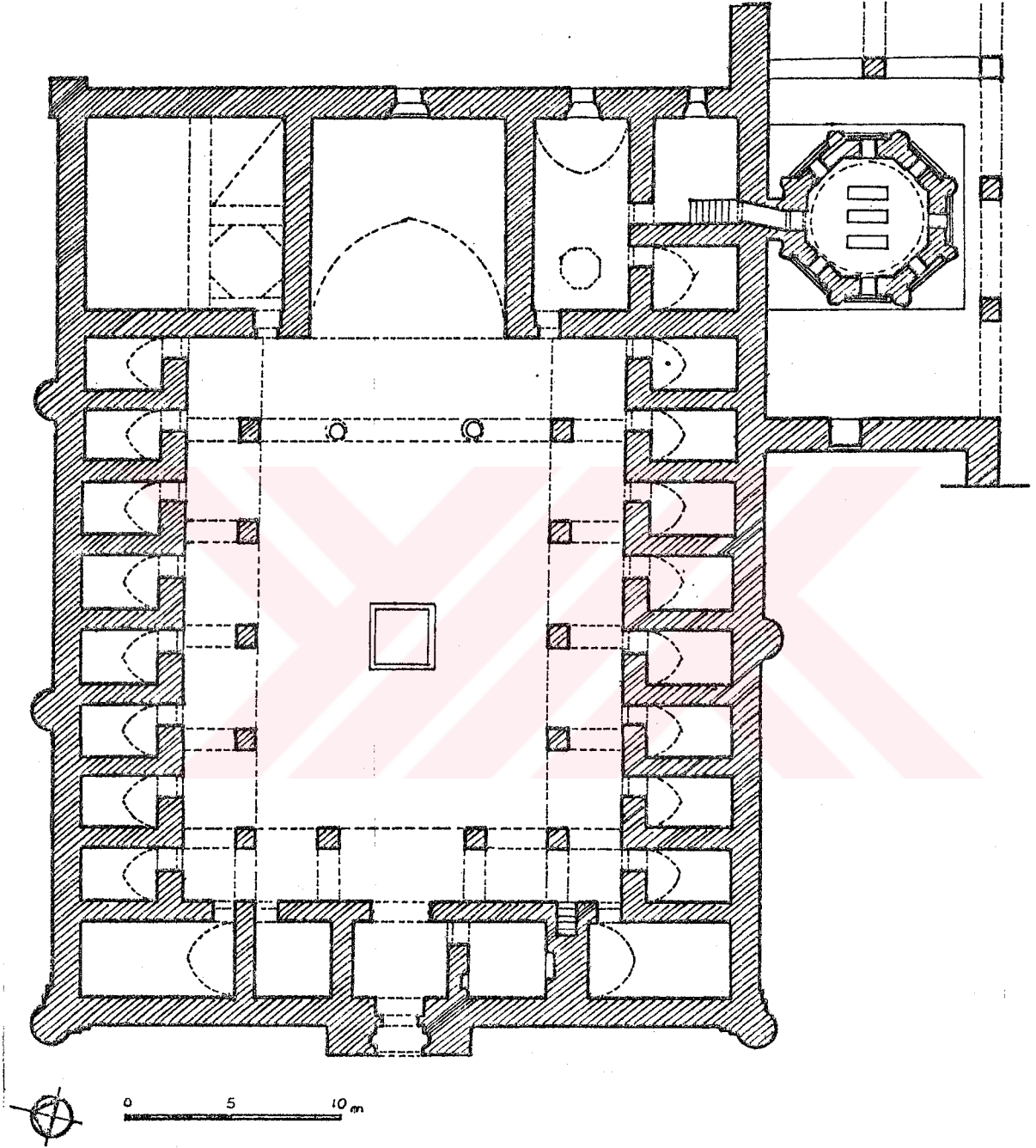
Hücrelerin önünde bir sıra revak vardır. Mescid, türbe ve çeşitli amaçlar için kullanılmak üzere girişin sağ ve sol yanında birer oda bulunmaktadır. Avlunun ortasında her iki plan tipinde de havuz görülür. Avlu formu; kapalı avlulu medreselerde kare ya da kareye yakın, açık avlulu medreselerde ise dikdörtgendir. Açık avlulu medreselerin iki katlı olanlarına da rastlanmaktadır.

Selçuklular, Anadolu'da daha önce var olan medrese yapılarının temel düşüncelerini kullanarak, kendi medrese mimarilerini oluşturmuşlardır. Medreseler Selçuklu Yapı Sanatı'nın en güzel örnekleridir.

Selçuklu Medreseleri'nden; Karatay, İnce Minareli, Ertokuş, Cacabey ve Yusuf Bin Yakub Medreseleri Kapalı avlulu plan tipine, Saraceddin, Sırçalı, Hüseyin Gazi, Buruciye, Huand Hatun, Kayseri Çifte Minareli ve Sivas Gök Medreseleri de açık avlulu plan tipine örnektir.

Şekil 5. Yusuf Bin Yakub Medresesi Planı (Kuran).

Şekil 6. Huand Hatun Medresesi Planı (Kuran).

13. Yüzyılın sonlarında Anadolu Selçuklu Devleti'nin gücünü yitirmesiyle Beylikler Dönemi başlar. Beylikler dönemi Selçuklu Mimarisi'nden yola çıkarak yeni üslubların geliştirilmesi yolunda adımların atıldığı bir dönemdir. Dönemin Medrese yapılarının Selçuklu medrese yapılarından farkları; simetrik eyvanların ortadan kalkması, kible tarafına çıkıntı halinde büyükçe kubbeli dersanenin eklenmesi ve öğrenci hücrelerinin dışarıya bir pencereyle açılmasıdır. Bütün bu özellikler, Osmanlı Medreselerinde daha da geliştirilerek kullanılmışlardır. Osmanlılar medrese yapılarında genellikle açık avlulu plan tipini kullanmışlardır.

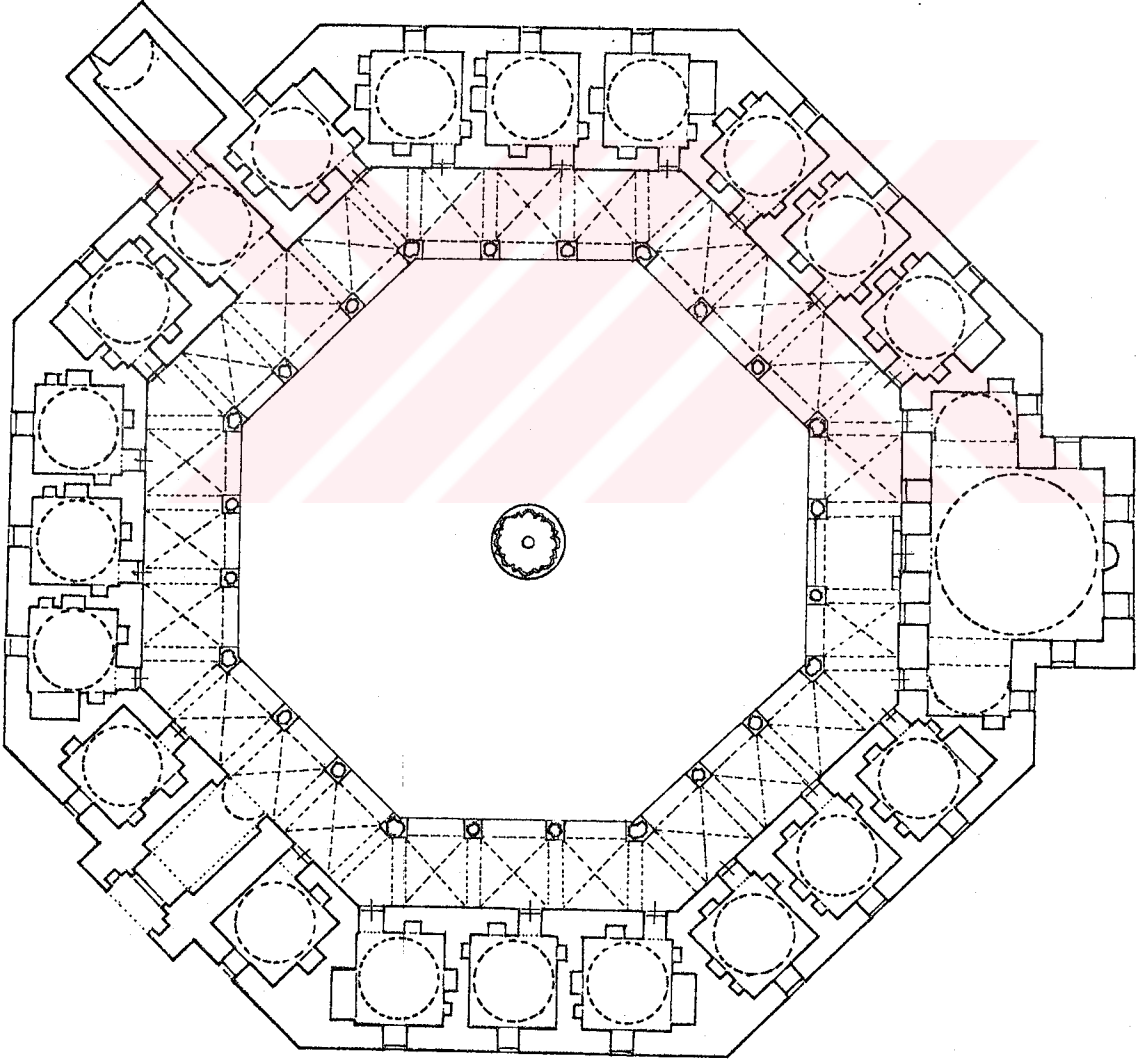
Osmanlı medreseleri plan şemaları olarak şöyle sınıflandırılmaktadır;

1. Yanyana gelen odaların oluşturduğu tek dizi,
2. Karşılıklı iki oda dizisi
3. L plan,
4. U plan,
5. Dikdörtgen plan,
6. Sekizgen plan" (Ödekan, 1988, s. 275).

Bütün bu plan düzenlerinde derslikler: 1. plan tipinde odaların ucunda, 2. plan tipinde simetri ekseninde, 3. plan tipinde bazan oda dizileri arasında bazan avlunun boş kalan köşesinde, 4. plan tipinde hücreler arasında ve simetri ekseninde, diğer plan tiplerinde ise odalar arasında yer alır .

Osmanlılar medrese yapılarını genellikle "külliye"lerin bir parçası şeklinde oluşturmuşlardır. Büyük kubbeli dersane, revaklı avlu, öğrenci hücreleri Osmanlı medreselerinin de değişmez ana öğeleri niteliğindedirler. Revaklı avlu ve öğrenci hücrelerinin kubbeyle örtülmesi önemli bir gelişmedir.

Eyüp, Diyarbakır Ali Paşa, Defterdar İbrahim Paşa, Beşiktaş Sinan Paşa, Davut Paşa, Atik Ali Paşa, Haseki Sultan, Üstüdar Mihrimah Sultan, Gazanfer Ağa, Yavuz Sultan Selim, Süleymaniye Salis ve Rabi, Cafer Paşa, Manisa Muradiye, Rüstem Paşa, Amasya Kapı Ağası Medreseleri Osmanlı Medreselerine birkaç örnektir. Osmanlı Medreselerinde özel bir yeri olan Kapı Ağası Medresesi örnek olarak alınmıştır.

Şekil 7. Amasya Kapı Ağası Medresesi (Yüksel).

KAPI AĞASI MEDRESESİ (AMASYA)

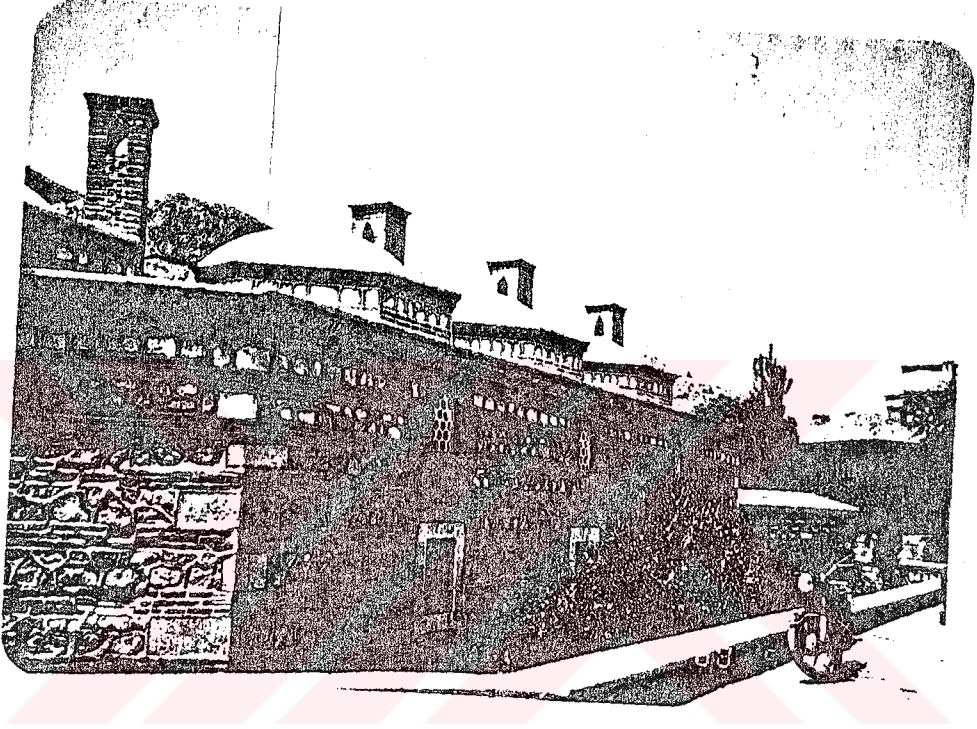
1488 yılında Hüseyin bin Abdülnüin (Kapı ağası Hüseyin Ağa) tarafından yaptırılan Kapı Ağası Medrese'si sekizgen bir formda yapılması nedeniyle Osmanlı Medrese Yapılarında önemli bir yer tutar.

Kapı Ağası, Osmanlı Medreselerinin açık avlulu plan tipine bir örnektir. Dersane mekanı kibleye bakan kenar üzerinde bir çıkıntı yapacak şekilde yer alır. Kubbeyle örtülü olan bu mekana, iki küçük eyvan açılmaktadır. Eyvanlar dersane kapısı dışında birer kapıyla revaklı avluya açılırlar. Dersaneyi kuşatan öğrenci hücreleri üçer üçer yan yana gelerek medresenin sekizgen formunu oluşturmuşlardır. Hücreler birer pencereyle dışarıya açılmaktadır. Revaklı bir avlusu vardır. Avlunun ortasında 16 yuvarlak kenarlı bir şadırvan bulunur. Dersane, revaklı avlu ve öğrenci odalarının örtü sistemi kubbedir.

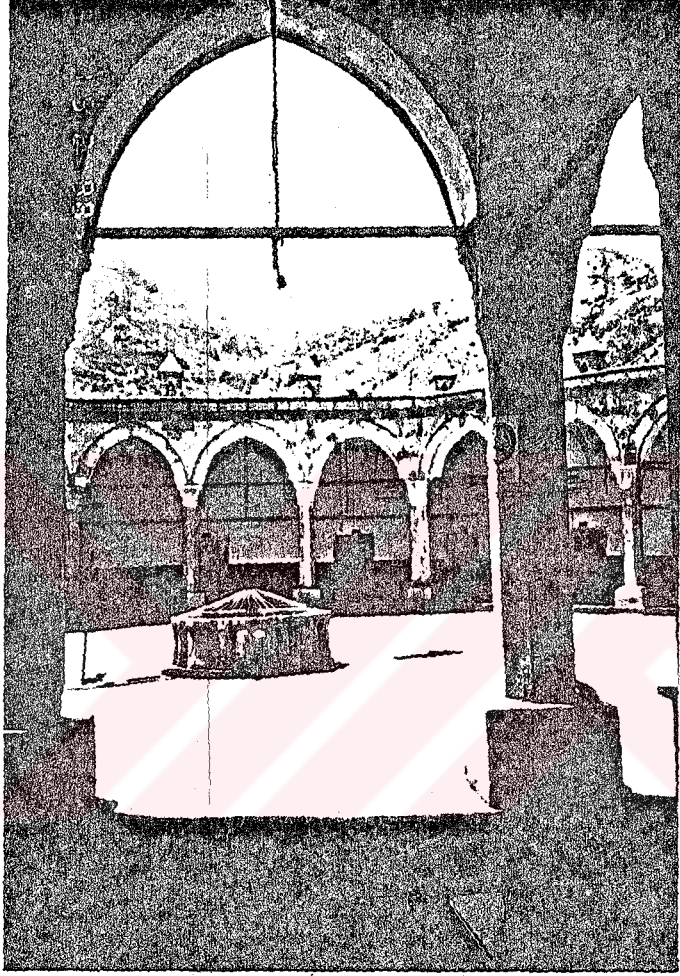
Harab durumda olan ve bir dönem Amasya Sanat Okulu Atelyesi olarak kullanılan medrese yapısı daha sonra restore edilmiştir. Bugün "Hafızlık Kuran Kursu" olarak kullanılmaktadır.

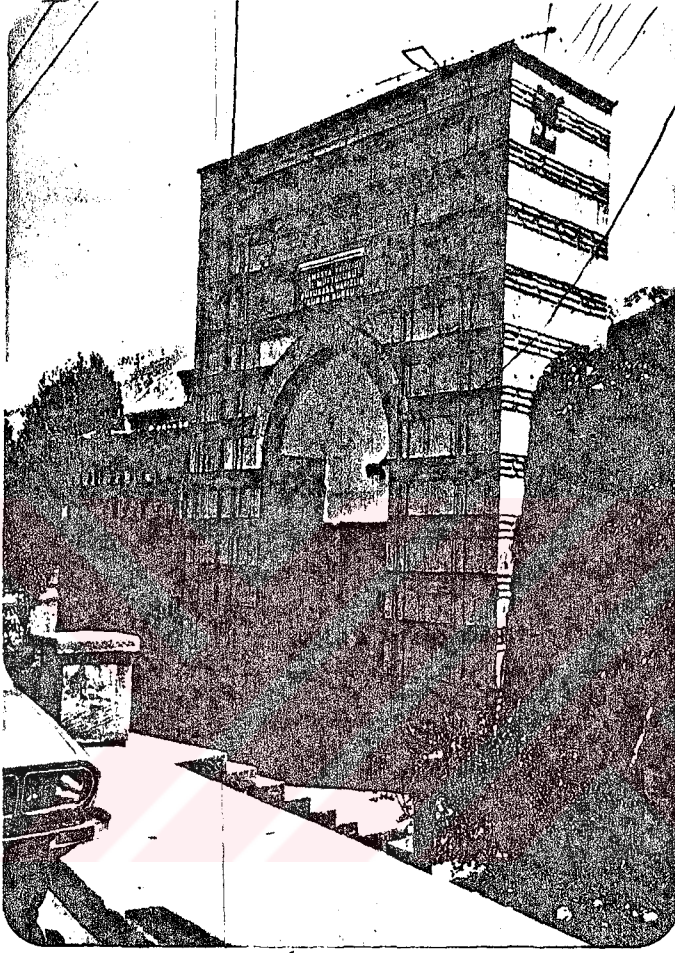
Resim 1. Kapı Ağası Medresesi.

Resim 2. Kapı Ağası Medresesi öğrenci hücrelerinin görünüşü.

Resim 3. Kapı Ağası Medresesi avlusu (Revak-Şadırvan).

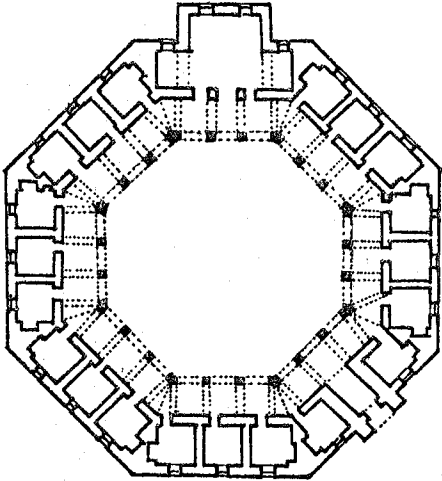

Resim 4. Kapı Ağası Medresesi Giriři.

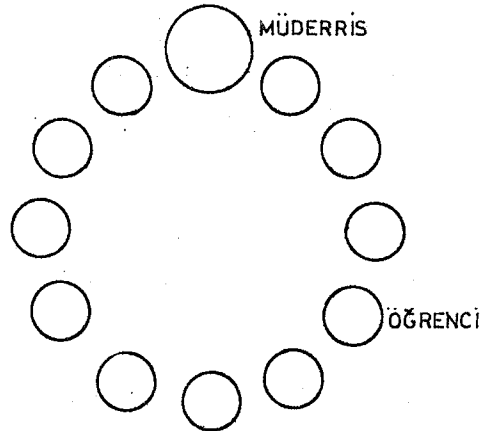
1.2.3.1.3. Medrese eğitim düşüncesi doğrultusunda medrese yapılarının değerlendirilmesi

Eğitim düşüncesi doğrultusunda medrese yapılarının bir değerlendirmesini yaptığımızda; düşünce-yapı ilişkisinin çok iyi kurulduğunu görürüz. Medrese yapıları; gerek plan şeması ve mekân ilişkileriyle, gerekse kütle kararlarıyla eğitim düşüncesinin bir ürünüdür.

Medrese plan şemasını kabaca incelediğimizde; ana mekânın dersane, yan mekânların da dersaneyi çevreleyen öğrenci odalarından oluştuğunu görürüz. Bu mekân ilişkileri medrese öğreniminin oturma düzeniyle bağlantılıdır. Medrese öğreniminde oturma düzeni; müderris ve müderrisi halka biçiminde saran öğrencilerden oluşur. Oturma düzeninden yola çıkarak plana tekrar dönersek; müderrisin dersane, öğrencilerin ise, dersaneyi çevreleyen öğrenci hücreleriyle simgelandiğini söyleyebiliriz (Şekil 8-9).

Şekil 8. Medrese Planı
(Kapı Ağası Medresesi-Yetkin)

Şekil 9. Medrese Öğrenimi
Oturma Düzeni.

Dersana mekanının -özellikle Osmanlı medreselerinde görüldüğü gibi- bir çıkıntı yapacak şekilde diğer mekanlara eklenmesi medrese yapısının işlevinin eğitim olduğunu vurgularken, medrese eğitimindeki hiyerarşik sıralamayı da ortaya koymaktadır. Bu düşünce örtü olarak kullanılan kubbe sisteminde de açıkça görülmektedir.

Kütle-düşünce ilişkisinde ise; kütlenin içe dönük dışa fazla açılmayankatı yapısı, eğitim düşüncesindeki kapalılığın bir sonucu olarak değerlendirilebilir.

Özetlemek gerekirse; medrese yapıları, dönemin eğitim düşüncesinin birer simgesi niteliğini taşırlar.

II. BÖLÜM

2.1. TANZİMAT-CUMHURİYET ARASI DÖNEM (1839-1923)

2.1.1. Ekonomik yapı

Klasik Osmanlı Devletinde ekonomik yapıyı anlatırken, devletin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal sorunlardan kurtulmak için Batılılaşma düşüncesine yöneldiğinden söz etmiştik. İlk batılılaşma hareketleri II. Mahmud döneminde başlayarak 1839 Tanzimat Fermanıyla yasal bir boyut kazanmıştır.

"1839 yılında Abdülmecid tarafından ilan edilen Tanzimat Fermanıyla başlayan dönem, toprak mülkiyetinin Batı hukuku çerçevesi içinde ele alındığı bir dönem olmuştur." (Sencer, 1982, s. 331).

Tanzimatla getirilen en önemli değişiklikler, toprak mülkiyetiyle ilgilidir. Osmanlı topraklarını iyi bir pazar ve hammadde kaynağı olarak gören Avrupa ülkeleri, tarımın gelişmesinde kamusal mülkiyetin özel mülkiyete dönüşmesini uygun görmüş ve bu tür düzenlemelere gidilmesi için devleti zorlamışlardır. Batılı ülkelerin bu zorlamaları, fiilen el koydukları toprağın yasal mülkiyetini alma çabasında olan Beyler, Ağalar ve Ayan tarafından da desteklenince, miras hukukunda değişiklikler yapılarak mülkiyet

hakkı kişilere de sağlanmıştır. Toprağın mülkiyet değiştirilmesi, Osmanlı Devletinin en önemli kurumlarında biri olan ve ordu-toprak arasındaki ilişkiyi sağlayan tımar sisteminin çökmesine, tımar sisteminin çökmesi de, ordunun çökmesine ve derebeylerinin oluşmasına neden olmuştur. Derebeyler, tımar sahiplerinin yerlerini alarak, artık ürüne sahip çıkmışlar ve devlete iletilecek üründen el koymuşlardır. Yeni toprak sahiplerinin baskılarına, can ve mal güvenliğini ortadan kaldıran siyasal baskılarında eklenmesiyle, iyice zor durumda kalan köylüler, işledikleri toprakları bırakmak zorunda kalmışlar, bu da üretimin düşmesine yol açmıştır. Özel mülkiyetin giderek artması, toprağın küçük bir azınlık eline geçmesine, nüfusun büyük bir kısmının ise topraksız kalarak, onların yanında çalışmalarına neden olmuştur.

Tanzimatla birlikte, Avrupa ülkeleri-özellikle Fransa ve İngiltere- hammadde ve pazar gereksinimlerini karşılamak amacıyla Osmanlılarla olan ticari ilişkilerini artırmışlardır. Hammaddelerin dışarıya satılması ve pazarların Avrupa mallarına açılması, zaten çok zayıf olan yerli üreticilerin gelişmelerini engellemiş, giderek kaybolmalarına neden olmuştur. Hammadde darlığı ve fiyatların sürekli artışlarıyla karşı karşıya olan yerli esnaf ve zanaatkarlar pazarlarda Avrupa mallarıyla rekabet etmek zorunda kalınca çözümü dükkanlarını ve tezgahlarını kapamakta bulmuşlardır. Avrupa hakimiyeti iç piyasada Osmanlı parasından çok yabancı paraların geçerlilik kazanmasına yol açmıştır.

Osmanlılar, yabancılarla girdikleri ekonomik ilişkiler sonucunda, onlara daha fazla bağımlı olmuşlar ve yönetimde yabancıların ağırlıkları hissedilmeye başlanmıştır. Paşa ve bürokratlar devlet yönetiminde yükselebilmek için Avrupa devletlerinden birinin desteğini almak zorunda kalmışlar, dolayısıyla da yönetim yabancılar tarafından biçimlenir olmuştur.

Ticari ve tarım alanında Batılılaşma olarak nitelendirilen yanlış uygulamalar, devlet gelirlerinin iyice azalmasına neden olurken, devlet yöneticilerini borçlanma kararı almaya kadar götürmüştür. Avrupa ülkeleri borçlanmayla Osmanlı Devleti'nin kendilerine daha fazla bağlanacağını, bununda kendi çıkarları için en uygun yol olacağını düşünerek kararı destekliyorlardı. Bütün bunlar karşısında hızlı bir şekilde borçlanmaya başlayan Osmanlı Devleti, aldığı paraları çoğunlukla saray ve çevresinin lüks tüketim mallarını karşılamak için kullanıyordu. Alınan bu borçların gerektiği gibi akılcı kullanılmayışı, yeni gelir getirici yatırımlara dönüştürülmeşi, zaten bozulan üretim-tüketim arasındaki dengenin iyice bozulmasına neden olmuş, artık Osmanlı Devleti ürettiğinin çok üstünde tüketen bir ülke haline dönüşmüştür. Sonuçta; alınan borçlar eski borç taksitlerinin ödenmesine bile yetmez olmuş, 1875 yılında borç faizlerini yarıya indirtmeyi başaran Osmanlı Devleti daha sonra borçları ödeyemeyeceğini açıklamıştır.

II. Mahmud döneminde başlayıp, Tanzimat Fermanı ile (1839) resmi kimlik kazandıktan sonra I. ve II. Meşrutiyetle (1876, 1908) süren Batılılaşmanın getirdiği yenilikleri Cem şöyle özetliyor;

"1. Osmanlı paşalarının, yüksek memurlarının, toprak sahiplerinin, yabancı tüccar ve sermayenin, yerli işbirlikçilerle onların önemli bir kaynağı olan azınlıkların mal-can güvenliğini sağlamaya yönelmiştir. Kişisel özgürlükleri, dokunulmazlıkları, tebaa arasındaki eşitliği, mal-can güvenliğini getiren Tanzimat ve Islahat Fermanlarının, Meşrutiyet hareketinin özü buradadır.

2. Batılılaşma yenilikleri özel mülkiyeti (yabancı yahut yerli) kayıt ve şartlarından kurtarmış, hareket ve kazanç kolaylığını sağlamıştır. İslam Miras hukukuna akılcı sınırlamalar koymuş olan Osmanlı Sistemi değiştirilmiş; toprağın özel mülkiyeti hukuk garantisine bağlanmıştır." (Cem, 1982, s: 230-231).

Bu sıralamaya, daha öncede sözünü ettiğimiz, yerli esnaf ve zanaatların kapanmalarını ve devlet borçlanmalarını eklediğimizde bütün bu dönemin ekonomik yapısını çıkarmış oluruz.

I. Dünya savaşının 1918'de bittiği tarih, II. Meşrutiyet döneminde sonu kabul edilmektedir. Meşrutiyet döneminin bitmesiyle Kurtuluş savaşının başlaması (1919) ekonomik sorunların çözümünü Cumhuriyet dönemine dek ertelemiştir.

2.1.2. Toplumsal yapı

Daha öncede sözünü ettiğimiz gibi, ekonomik ve toplumsal bir çöküş süreci yaşayan Osmanlı Devleti, çözüm olarak Batıya yönelmiş, Batı kurumlarını ülkede oturtma çabasına girmiştir.

"Tanzimat, Osmanlı İmparatorluğu tarihinde, imparatorluğun, Batı Dünyası tesirlerine resmen açıldığı, bu tesirlerin devlet eliyle ve kanun yoluyla resmen yerleştirilmesine çalışıldığı dönemdir." (Birand, 1953, s.9).

Batı hukukuna göre yeniden düzenlenen mülkiyet kanunuyla devlet elindeki toprak, Derebeyler, Ağalar ve Ayan'ın eline geçmiş, köylü devletin memuru niteliğinden sıyrılıp, yeni toprak sahiplerinin kölesi durumuna düşmüştür. Giderek yoksullaşan köylünün toprağı terk ederek kentlere göç etmeye başlaması, üretimin düşmesine, işsizliğin ve kent nüfusunun artmasına neden olmuştur.

Toprak düzeninin bozulması sonucu ortadan kalkan tımarlı sipahiler ordunun zayıflamasına yol açınca, Devlet, askerlik kurumlarını yeniden örgütleme yoluna gitmiş ve askeri okullarda düzenlemeler yapmıştır.

Halk giderek yoksullaşırken, saray ve çevresi tam bir savurganlık örneği sergileyerek, dışardan alınan borçları kendi bünyesindeki gereksiz harcamalarda, yeni saray ve köşklerin yapımında kullanıyordu.

Batıya açılma, Batıyı taklit olarak alınmış, İstanbul'da batı yaşama biçimine ayak uydurma çabasıyla, kadınlı-erkekli toplantılar düzenlenmeye, çocuklar yabancı mürebbiyeler tarafından yetiştirilmeye, giyimde avrupa modası izlenmeye, konuşma dilinde bile Fransızca'nın etkisi hissedilmeye başlanmıştır. Saray ve saray çevresindeki bürokratlar, paşalar ve diğer yöneticiler ise batı taklitçiliği konusunda birbirleriyle yarışır duruma gelmişlerdir.

Bütün bu olayları dışardan izleyen tanzimatla gelen, giyim-kuşam, yaşama biçimine karşı çıkan halk çözüm olarak dinine daha çok bağlanıyordu. Bu düşünce tarzı islâmci akımların ülkede giderek güçlenmesine yol açmıştır.

Kararların, halktan kopuk ve tepeden inme bir nitelik taşıması, halk için yapılan tanzimat hareketinin halka karşı bir görünüm kazanmasına, giderek toplumun Batıcılar ve halk olmak üzere ikiye bölünmesine neden olmuştur.

"Batıcılık halkın gözünde, kendi sefaletine koşut bir gelişim ve bu nedenle de yoksulluğu ile özdeşleştirdiği bir girişim olmuştur" (Yetkin, 1984, s. 312).

Ekonomik sorunların çözümü için Batı kurumlarını olduğu gibi ithal eden Osmanlılar, buna uygun toplum yapısını kurmakta başarısızlığa düşünce, onların yaşama biçimini taklit etmeye kalkışmışlar, böylece Batılılaşma hareketleri ekonomik ve toplumsal sorunlara çözüm getiremediği gibi, bu sorunların içinden çıkılmaz bir karmaşıklığa girmesine de neden olmuştur.

Bütün bunların en önemli nedeni Batılılaşma hareketlerinin taklitçilik ve biçimcilik sınırlarını aşmamış olmasından kaynaklıdır.

1876 Anayasasıyla Meclisin kurulması Tanzimat döneminden I. Meşrutiyete geçilmesine neden olmuş, ancak, I. Meşrutiyet dönemi 1877'de II. Abdülhamit'in Meclisi kapatmasıyla son bulmuştur. Otuz bir yıl süren Abdülhamit'in yönetiminden sonra 1908'de, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarıyla II. Meşrutiyet ilan edilmiş ve Meclis yeniden kurulmuştur.

Tanzimat döneminden başlayarak II. Meşrutiyet'in bitimi olarak kabul edilen 1918 yılına dek süren dönemde ekonomik ve toplumsal sorunlara bir çözüm getirilememiştir. II. Meşrutiyet'ten sonra özellikle ittihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlılık kavramı altında ülkede bütünlüğü sağlama ve ülkeyi Yabancı devletlerin etkisinden kurtarma çabalarında sonuç vermemiştir.

2.1.3. Eğitim

III. Mustafa dönemiyle başlayıp, II. Mahmud döneminde süren yenilik hareketlerini, II. Mahmud'un ölümünden sonra oğlu Abdülmecid, Sadrazam Reşit Paşa'nın da etkisiyle sürdürmüş ve 1839 Gülhane Hatt-ı Hümayunu ile halka duyurmuştur.

Amaç; yeni kurumlar oluşturup, yeni düzenlemelere gidilerek, imparatorluğu içinde bulunduğu zor durumdan çıkarmaktır. Bu düşüncenin gerçekleştirilmesi, imparatorluğun yeniden örgütlenmesine, bu örgütü yaşatacak yapıya sahip yönetici ve liderlerin yetiştirilmesine bağlıydı. Bütün bu nedenlerle eğitime yönelinmiş ve eğitim sisteminde düzenlemeler getirilmiştir.

II. Mahmud döneminin devamı niteliğini taşıyan bu dönemde eğitim düşüncesi, batının laiklik ilkesiyle devletin denetiminde yeni bir eğitim sistemi oluşturmaktı. Daha önce askeri eğitim sisteminde başlatılan bu düşünce

giderek bütün eğitim kurumlarını kapsamına almıştır.Yapılan yenilik ve düzenleme çalışmaları yönetim kadrosundaki bozulma ve örgütsüzlük nedeniyle uygulamaya geçirilemeyince, 1845'de Abdülmecid yeni bir fermanla eğitim alanında başvurulmasını istediği önlemleri şöyle sıralamıştır:

- "1. Halkın cehaleti giderilmeli, eğitimi sağlanmalıdır.
 2. Her düzeyde eğitim ve mesleki eğitim ele alınmalıdır.
 3. Dine uygun olduğu kadar, dünya içinde geçerli bir eğitim verilmelidir.
 4. Okullar ülkenin uygun olan her yerinde açılmalıdır."
- (Akyüz, 1985, s. 135).

Abdülmecid'in bu fermanından sonra düzenleme hareketlerine hız verilmesine karşın, var olan eğitim sisteminin tasarlanan yenilikleri yarattığı gereksinimleri karşılayacak nitelikte olmayışı, halkın eğitilmemiş olması ve her türlü yeniliğe karşı çıkan medrese kurumunun varlığı, getirilmek istenen kuralların, tasarlandığı gibi uygulanamamasına neden olmuştur.

Tanzimat döneminde, toplumun diğer kurumlarında görülen batı etkisi eğitim sisteminin de biçimlenmesini etkilemiş, özellikle 1856- I. Meşrutiyet arası dönemde reform hareketlerinin liderlerinin Fransız hayranı olması, eğitim kurumlarında Fransız etkisinin belirginleşmesine ve ilk kez öğretim dili arapça olmayan, Fransızca'da öğretim veren Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) adı altında bir okulun açılmasına neden olmuştur.

Tanzimat döneminin eğitimle ilgili diğer önemli belgesi 1869'da kabul edilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'dir . Osmanlı eğitim sisteminin ilk kez planının yapıldığı

bu belgenin ilk, orta ve yüksek öğrenim konusunda öngördüğü maddeler şöyle özetlenebilir:

"1. İlköğretim:

- o Bütün köy ve kentlerde yer alacak üç yıllık (sıbyan veya iptidai) okullar.
- o Konut sayısı; 500 veya daha fazla olan kasaba ve kentlerde açılacak olan üç yıllık ileri okullar (Rüşdiyeler).

2. Ortaöğretim:

- o Konut sayısı 1000 veya daha fazla olan her kent ve kasabada açılacak olan dört yıllık orta öğretim okulları (idadiler).
- o Her il merkezinde yer alacak dört yıllık akademik okullar (sultani veya liseler).
- o İstanbul'da öğretmen yetiştirmek için açılacak olan erkek ve kız öğretmen okulları (darülmualim-darülmuallime).

3. Yüksek Öğretim:

- o İstanbul Üniversitesi (Darülfünun).
- o Yüksek düzeyde meslek adamları yetiştirecek yüksek okullar." (Kaya, 1981, s. 77).

Verilen dökümanın içerdiği maddeler ekonomik ve yönetsel birtakım sorunlar nedeniyle uygulamaya geçirilememiştir.

Tanzimat döneminin genel olarak eğitime getirdiği yenilikler; ilköğretim zorunluluğu, yeni okulların kurulması, öğretmen okullarının ve kızlar için orta dereceli okulların açılması, azınlık ve yabancı okulların gelişmesi olarak özetlenebilir.

Tanzimat döneminin sonlarına doğru bir yıllık meşrutiyet (1877-1878) döneminden sonra II. Meşrutiyet'e (1908) kadar süren mutlakiyet döneminde, eğitim alanında niceliksel artışlar önem kazanmış, niteliği artırıcı bir amaç güdülmüdüğü gibi ders programlarından pozitif bilimlerin bir kısmı çıkarılmış yerine din ve ahlâk dersleri konmuştur.

II. Meşrutiyet (1908-1918) döneminde eğitim reformu diğer reformları gerçekleştirmenin tek koşulu olarak görülmüş ve eğitimin yaygınlaştırılması amaçlanmıştır. Ancak, yapılmak istenen eğitim reformlarıyla siyasal ve sosyal düzen arasındaki çelişki, uygulamada sorunlara neden olmuş, yenilikler, ders programlarında sosyal-siyasal içerikli derslere, deney ve gözleme yer verilmesinden, kızlar için yüksek öğrenim kurumlarının açılmasından öteye gidememiştir.

"Tanzimat, I. Meşrutiyet, II. Meşrutiyet ideolojilerinin getirdiğı yeni devlet felsefesi ve eğitim etkinlikleri, salt merkezi yönetimce üstten empoze edilmeye çalışılmış, buna karşı sosyo-ekonomik yapıdan kaynak alan, toplumun sosyo-kültürel değerleri ve ideolojik yapısı, sürekli bu değerlerle ikircikli ve çelişkili bir yapı içinde yaşamasını sürdürmüştür." (Topses, 1982, s. 183).

Tanzimatla başlayıp Cumhuriyet'in ilanına kadar süren dönem içinde önemle vurgulanması gereken diğer bir sorun; eğitim yapılarının, durumudur. Devletin içinde bulunduğu ekonomik bunalım, savaşlar, alınan borçların saray ve çevresine harcanması gibi nedenler, yaklaşık seksendört yıl süren dönem içinde eğitim yapılarına duyulan gereksinim artarken bina yapımının giderek azalmasına ve özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra tamamen durmasına yol açmıştır. II. Meşrutiyet'ten sonra merkez olan İstanbul'da yapılan binalar, bir öğretmen okulu, bir teknik okul, bir sultanî bir iptidai (ilk okul) ve bir ana okuluyla sınırlı

kalmıştır.

"1908 inkılâbından sonra şiddetle hissedilen mektep ihtiyacını karşılayacak binaların birdenbire yapılamamış, daha doğrusu yapılmak için tahsisatta bulunmamış olduğu için en büyüğünden en küçüğüne kadar bütün mektepler kira ile tutulan konaklarda, evlerde harap kışlalarda ve karakol binalarında barınmağa mecbur olmuştur." (Ergin, 1977, s. 1321).

II. Meşrutiyet'in son yıllarında bu sorun ciddiye alınmış, komisyonlar kurularak inşaat firmalarıyla ilişkiye geçilmiş, ancak savaş nedeniyle yine bir çözüm getirilememiştir.

Dönemin Örgün eğitim kurumlarını genel olarak sınıflandırırsak;

A- İlk, Orta ve Lise Eğitimi Veren Sivil Okullar

1. ilkokullar

- o Sıbyan Mektepleri
- o İptidailer

2. Ortaokul ve Liseler

- o Medreseler
- o Rüşdiyeler
- o İdadiler
- o Sultaniler
- o Öğretmen okulları

B- İlk, orta ve lise eğitimi veren askeri okullar

C- Askeri ve Sivil Eğitim veren yüksek okullar

D- Azınlık ve yabancı okullar

Genel olarak sınıflandırılan eğitim kurumları içinde araştırma konusu kapsamı gereğince ortadereceli okullar alt başlıkta incelenmiştir.

2.1.3.1. Ortadereceli eğitim kurumları

Orta dereceli sivil örgün eğitim kurumları bir üst başlıkta da sınıflandırıldığı gibi;

- o Medreseler,
- o Rüşdiyeler,
- o İdadiler,
- o Sultaniler,
- o Öğretmen okulları'dır.

Bu sınıflandırmada; medreseler daha önce varolan ve incelenen dönem içinde geleneksel eğitim sistemini sürdüren kurumlar, Rüşdiye, İdadi, Sultani ve Öğretmen okulları ise yeni açılan örgün eğitim kurumlarıdır.

Öğretmen okulları, belirli bir uzmanlığı içermesi nedeniyle araştırma kapsamına alınmamıştır. Diğer orta öğretim kurumları ise sırasıyla alt başlıklarda incelenecektir.

2.1.3.1.1. Medreseler

Medrese kurumunun düşünce sistemini Klasik Osmanlı Eğitim Sistemi başlığı altında incelemiştik. Daha öncede belirttiğimiz gibi, 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlayan medrese kurumları, 19. yüzyıla gelindiğinde; bilim ve teknolojik gelişmelere kapılarını kapamaları sonucu kendilerini yenileyememiş, çağdan kopuk, tutucu ve bağınaz düşünce yapısını benimseyen bir nitelik taşıyorlardı. Tamamen yeniliklere karşı tavır alan medreseler, bu dönemde de toplum yapısını etkileyen önemli bir güç olarak varlıklarını sürdürdüler.

Tanzimatla başlayan yenilik hareketlerinin uygulamaya geçirilemeyişinde Medrese kurumlarının da önemli etkileri olmuştur. II. Mahmud döneminde askeri okullarda başlayan yenilik hareketlerinin sivil okullara geçişindeki gecikme ve matbaanın ülkeye girmesine karşı oluşan tepkiler, Medrese kurumlarının toplum üzerindeki baskılarını gösteren önemli örneklerdir.

Süreç içinde giderek yozlaşan ve bozulan Medrese kurumlarının düzeltilmesi çalışmaları I. Meşrutiyetten sonraki döneme rastlar. 1908 yılında yapılan ilk düzenlemeler daha çok medreselerin ders programlarıyla ilgilidir. Ders programları yeniden düzenlenerek, pozitif bilimler ve Türkçe programa alınmış, Öğretim süresi 12 yıl olarak saptanmış, öğretim saatleri düzenli hale getirilmiştir. Amaçlanan düzenlemelerin uygulanamayışı, 1909 yılında medrese eğitiminin tekrar programa alınmasını ve yeniden düzenlemelere gidilmesini getirmiştir. Ancak, yapılan bütün çaba ve çalışmalar, getirilen bütün düzenlemeler yüzyıllarca geleneksel olarak varlığını sürdüren medrese düşüncesini yıkamamış, yeni eğitim sisteminin gerektirdiği düşüncenin oluşması, uzun bir süreci gerekli kıldığından kısa zamanda sonuç vermemiştir. Bunun sonucunda 1924 yılında çıkarılan yasayla Medrese eğitim sistemine son verilmiş ve kapatılmıştır.

2.1.3.1.2. Rüşdiyeler

Rüşdiyeler , ilk okul düzeyinde eğitim veren sıbyan mekteplerinin okuma-yazma öğretmekteki yetersizliğini gidermek amacıyla, 1838 yılında açılan okullardır. Dönemin yöneticilerinin sıbyan mekteplerinde düzenlemeye gitmeden yeni okul açmalarındaki temel nedeni; medreselerin tepkilerine yol açmamaktır.

Rüşdiyeler ilk açıldığı yıllarda ilkokul düzeyinde, daha sonraki yıllarda ise ortaöğretimin ilk kademesi olarak ele alınmış ve öğretim süreleri 4 yıl olarak saptanmıştır.

İlk Kız Rüşdiyesi İstanbul'da 1859 yılında açılmış, 1870'li yıllarda ise önemli merkezlerde yaygınlaşmıştır.

Kız ve Erkek Rüşdiyelerinde Farklılıklar gösteren öğretim programının kapsadığı dersler genel olarak şöyle sıralanabilir: Din içerikli olanlar, Osmanlıca, Farsça, Arapça, Coğrafya, Osmanlı ve Dünya tarihleri, Hesap ve Defter tutma.

1869 yılında çıkarılan Maarifi Umumiye Nizamnamesi 500 evi aşan kasabalarda Rüşdiyelerin açılmasını öngörmüştür. 1913 yılında çıkarılan Tedrisat-ı iptidaiye yasasıyla Rüşdiyeler ilk okullarla birleştirilerek, ortaöğretimden alınmışlardır.

2.1.3.1.3. İdadiler

İdadi sözcüğü önceleri, gerek Askeri tıbbiye ve Harb okullarına, gerekse Rüşdiyelere gidecek olan öğrencilerin eksik bilgilerini tamamlamak amacıyla kurulan hazırlık sınıflarına verilen addı. 1869 yılında çıkarılan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile ortadereceli öğretim kurumu adı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Günümüz ortaokullarının karşılığı olan idadiler'de öğrenim süresi 4 yıl olarak saptanmıştır.

Rüşdiye okulu olarak yapılmasına karşın, daha üst düzeyde öğretim verecek şekilde Dar-ül Maarif'e çevrilen okul yapısı, 1873 yılında Mülki idadi olarak yeniden açılmıştır.

Öğretim dili Türkçe olan okulun ders programı şöyle belirlenmiştir: Türkçe, Fransızca, Mantık, Coğrafya Osmanlı Yasaları, Genel tarih, Bilimler Tarihi, Cebir, Hesap, Defter tutma yöntemleri, Kimya, Resim, Doğa Bilimi Ölçme ve Tabiat bilgisi.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'yle idadilerin, konut sayısı 1000 veya daha fazla olan her il ve kasabada açılmaları planlanmıştır.

1882-1890 yılları arasında Rüşdiye'yi de kapsayan idadiler, taşrada da yaygınlaşmış, öğrenim süreleri il merkezlerinde 7 yıl, sancak merkezlerinde ise 5 yıl olarak belirlenmiştir. 1902 yıllarında il merkezlerinde yatılı idadiler açılmıştır.

1880 yılında İstanbul'da ilk kız idadisi açılmış ve ders programı şöyle saptanmıştır; Türkçe, Fransızca, Almanca, Musiki, el ve ev işleri, genel kültür dersleri. Bu okul iki yıl sonra halkın ilgisizliği nedeniyle kapatılmıştır. Daha sonra 1911'li yıllarda İstanbul'da tekrar bir kız idadisi açılmış, 1913'te ise okul İstanbul İnas (Kız) Sultanisi adını almıştır.

1869 yasası öngörülen sultanilerin açılmayışı, nedeniyle; 1908 yılında 12 il merkezindeki idadi Sultani olarak değiştirilmiştir.

2.1.3.1.4. Sultaniler

Sultani terimi, 1868 yılında Galata'da açılan Mekteb-i sultani'den gelir. Gerçek anlamda açılan ilk Lise olan Mekteb-i Sultani'nin kuruluş amacı, Hıristiyan öğrencilerin orta öğretim gereksinmesini karşılamaktır. Öğretim dili Türkçe ve Fransızca'dır. İlk açıldığında 5'i iptidai, 5'i kolej sınıfları olmak üzere öğretim süresi 10 yıl olarak saptanmış, daha sonraki yıllarda ise süre 9 yıla düşürülmüştür.

1869 yılındaki Maarif-i Umumi Nizamnamesi her il merkezinde sultanilerin açılmasını öngörmüş ve öğretim süresinde 4 yıl olarak belirlemiştir. Ancak 1908 yılına dek sultaniler açılmamış, bu nedenle, daha önce sözünü ettiğimiz gibi 12 il merkezindeki idadi sultani olarak değiştirilmiştir.

1911'de açılan ilk kız idadisi 1913 yılında kız sultanisi olarak değiştirilmiştir ki bu okul ilk kız lisesidir.

2.1.3.2. Orta dereceli eğitim yapıları

Tanzimat-Cumhuriyet arası dönem içinde eğitim sisteminin, daha öncede sözünü ettiğimiz gibi en büyük sorunu bina sorunudur.

Eğitim sistemine yeni düzenlemeler getirilerek, eğitim kurumları yeniden örgütlenmiştir. Ancak varolan eğitim binaları yeni kurumların gereksinimlerine yanıt verici nitelikte değildir. Gerek ülkenin içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal sorunlar, gerekse yönetici kesimin kendi harcamalarına önem ve öncelik tanınması, eğitim yapılarının yapılamayışına neden olmuştur. Bütün bu sorunlara çözüm getirmek amacıyla yönetici kadro, eğitim amaçlı yapılmayan binaları kiralayarak ya da satın alarak eğitim amaçlı kullanma yoluna gitmiştir.

Dönem içinde açılan eğitim kurumlarının büyük çoğunluğu köşklerde, saraylarda, konaklarda eğitim işlevini sürdürmüşlerdir. Bu nedenle dönemin eğitim yapıları bir karmaşa sergiler.

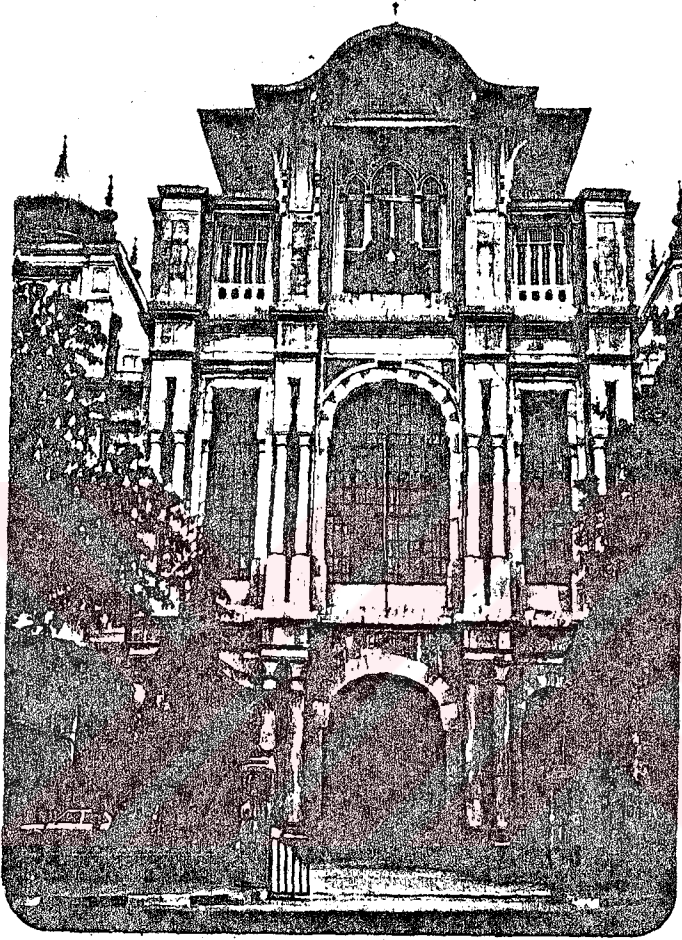
Yapılan araştırmalar sırasında özellikle Sadrazam Sait Paşa'nın katkılarıyla Taşra kentlerinde idadi binalarının yapıldığı saptanmıştır. Sait Paşa'nın yaptırılan binalarla ilgili sözleri, bunların mimarileri hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir:

"...yapacağımız mekteplerin resimlerini, planlarını Avrupa'dan getirtmeye mecburiyet hasıl oldu. Paris Sefiri Esat Paşa'dan muhtelif mektep resim ve planlarını talep ettim. Vurudun'da Maarif Nezaretine verilerek bunlar tab ile verilerek bunlar tab ile vilayetlere gönderilmişti ki vücude gelen mekâtibi idadiyenin eşkâl ve taksimatı Paris mekteplerininkine mütabıktır" (Ergin, 1977, Cilt: 3-4, s: 925).

Tanzimat fermanıyla başlayan dönem, Batı etkisinin mimariye de yansıdığı, etkisini gösterdiği bir dönemdir. Dönem içinde yapılan okul yapıları Batı etkisiyle biçimlendirilmiştir. Bu binalar Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne (Haydarpaşa Lisesi), Düyûn-u Umumiye (İstanbul Erkek Lisesi) olarak örneklenebilir (Resim 5-6).

Resim 5. Haydarpaşa Lisesi'nin iç avlusundan bir görünüm.

Resim 6. Haydarpaşa Lisesi şimdiki Ana Giriş Kapısı.

Dönemin eğitim binaları kuruluş amaçlarına göre;

1. Eğitim amaçlı yapılan binalar,
2. Eğitim amaçlı yapılmadığı halde sonradan eğitim işlevini üstlenen binalar olarak iki başlıkta toplamak olasıdır. Her iki başlığı örneklemek amacıyla araştırma kapsamına; Galatasaray, Kabataş Erkek, Çamlıca Kız Liseleri alınmıştır. Örneklerin seçiminde kuruluş amaçları dikkate

alınmıştır. Örneklerde verilen planların mekan isimlerinin ve özelliklerinin detaylandırılmayışı bu konuda elde edilen bilgilerin yetersizliğinden kaynaklıdır.

Galatasaray Lisesi

Galatasaray Lisesi , 1481 yılında "Saray Mektebi" olarak kurulmuş, Tophane yangınından sonra 1819 yılında yeniden yapılmıştır. "Tıbbiye-i Adliyye-i şahane" olarak 1838 yılında açıldıktan sonra iki kez yanan bina 1862 yılında kargir olarak yapılmıştır.

Milli Eğitim Bakanı H.Ali Yücel döneminde bir süre Harbiye, Bahriye, Mühendishane ve Tıbbiye okullarının idaresi olarak kullanıldı.

1868 yılında, diploması Avrupa Üniversitelerinde geçerli sayılabilecek, onların okul programlarına uygun, Türkçe ve Fransızca'yı eşit düzeyde öğretecek şekilde Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) olarak açıldı.

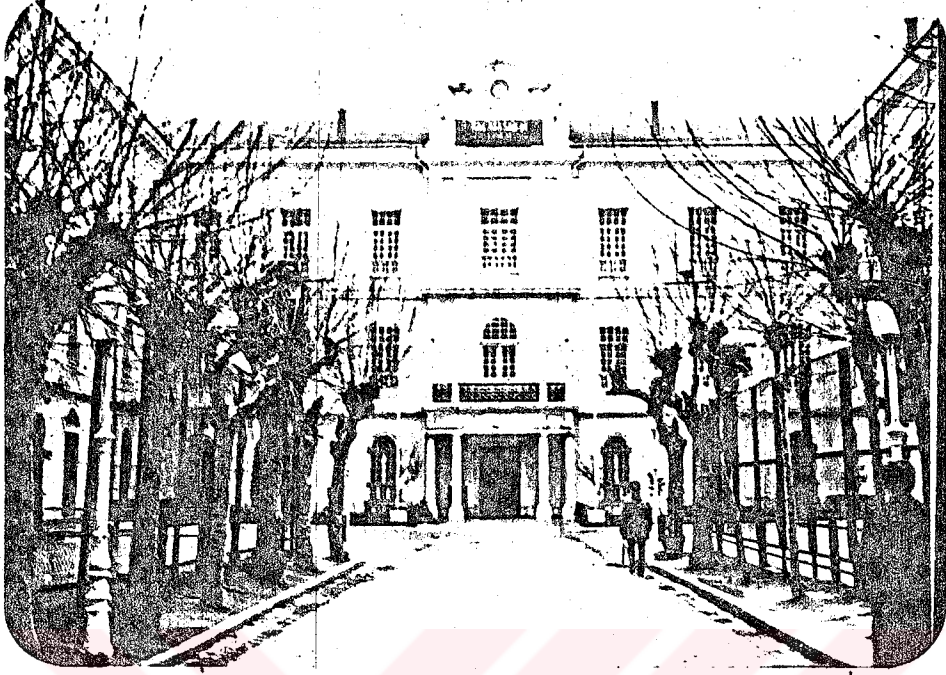
1873 yılında okul binası Mekteb-i Tıbbiye'ye ayrılınca Mekteb-i Sultani'de, Tıbbiye'nin bulunduğu Gülhanedeki bir binaya taşınmış, üç yıl sonra tekrar kendi binasına dönmüştür.

1907 yılında okul binasının yanması sonucu öğretime Beylerbeyi'ndeki hastane binasında devam edildi. 1908 yılında ise bugünkü binasına taşınmıştır (Resim 7,8,9).

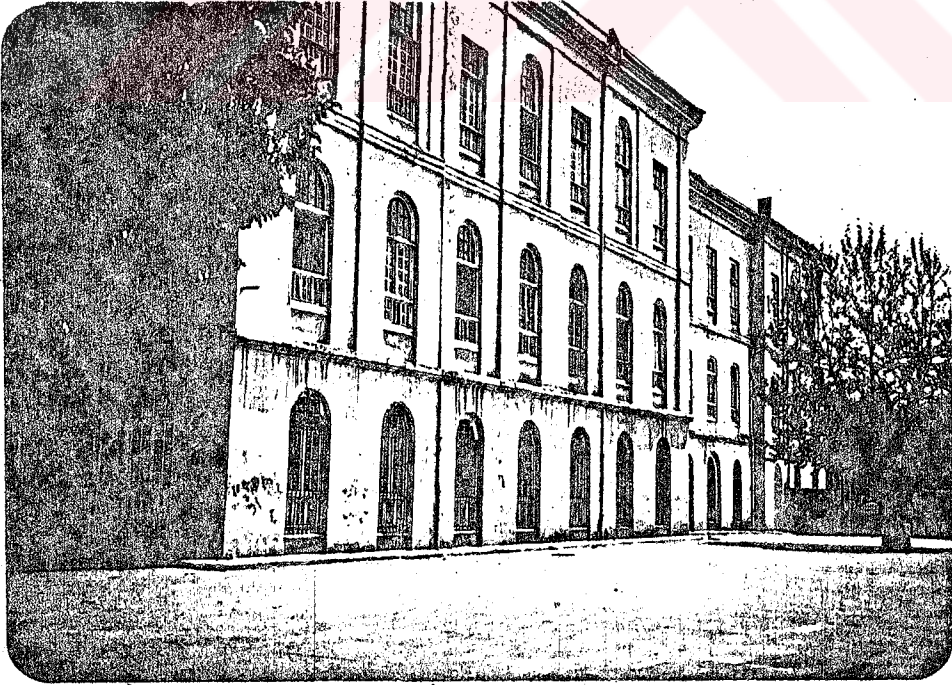
Tevfik Fikret Müdürlüğü döneminde tadilat yapılarak binaya; müze, konferans salonu, spor salonu, kütüphane gibi

Resim 7. Galatasaray Lisesi binası giriş cephesi.

Resim 8. Galatasaray Lisesi binası girişı.

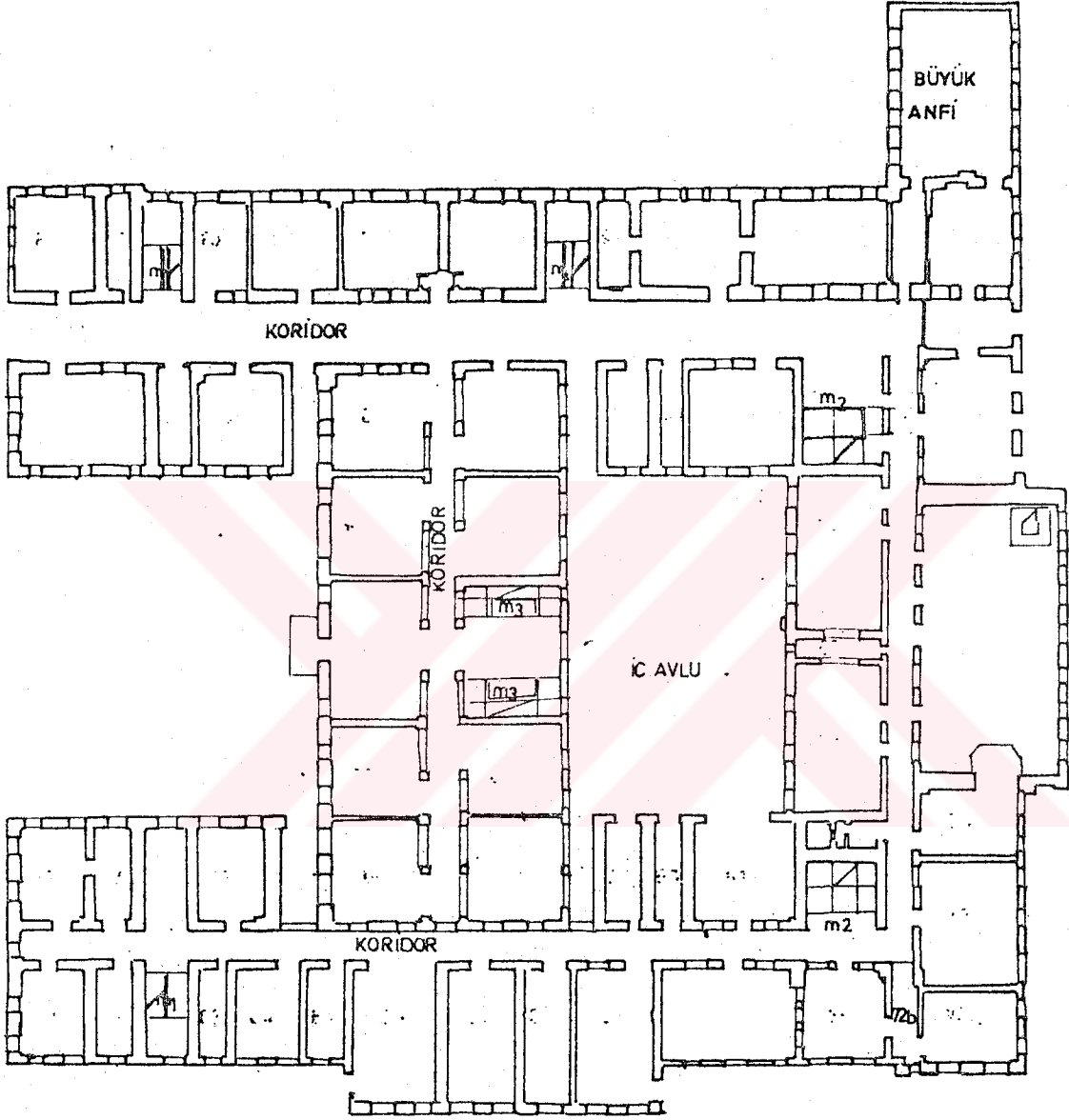
Resim 9. Galatasaray Lisesi binasının bir görünüşü.

mekânlar kazandırılmıştır. Daha sonraki yıllarda yapılan düzenlemelerle resim ve satranç salonları, idare birimleri ve spor salonuna duş eklenmiştir. Lisenin iç avlusunun üstü uzay kafes sistemle kapatılarak spor salonu olarak kullanılmaktadır (Resim 10).

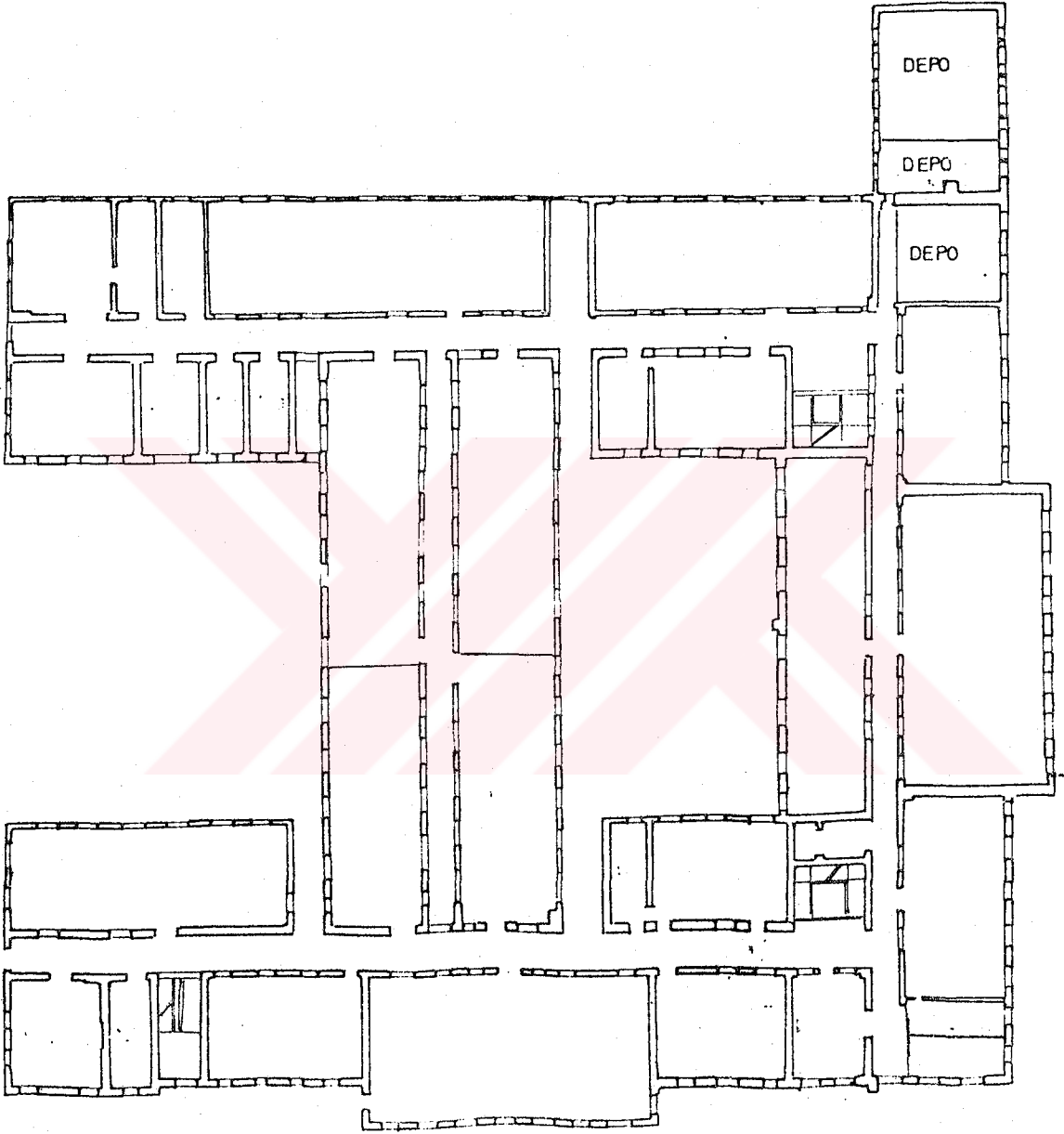

Resim 10. Galatasaray Lisesi'nde spor salonu olarak kullanılan iç avlu.

Lisenin zemin kat planı elde edilemediği için 1. ve 2. kat planlarına ileriki sayfalarda yer verilmiştir.

Şekil 10. Galatasaray Lisesi 1. kat planı
(Okul arşivi).

Şekil 11. Galatasaray Lisesi 2. kat planı
(Okul Arşivi).

Kabataş erkek lisesi

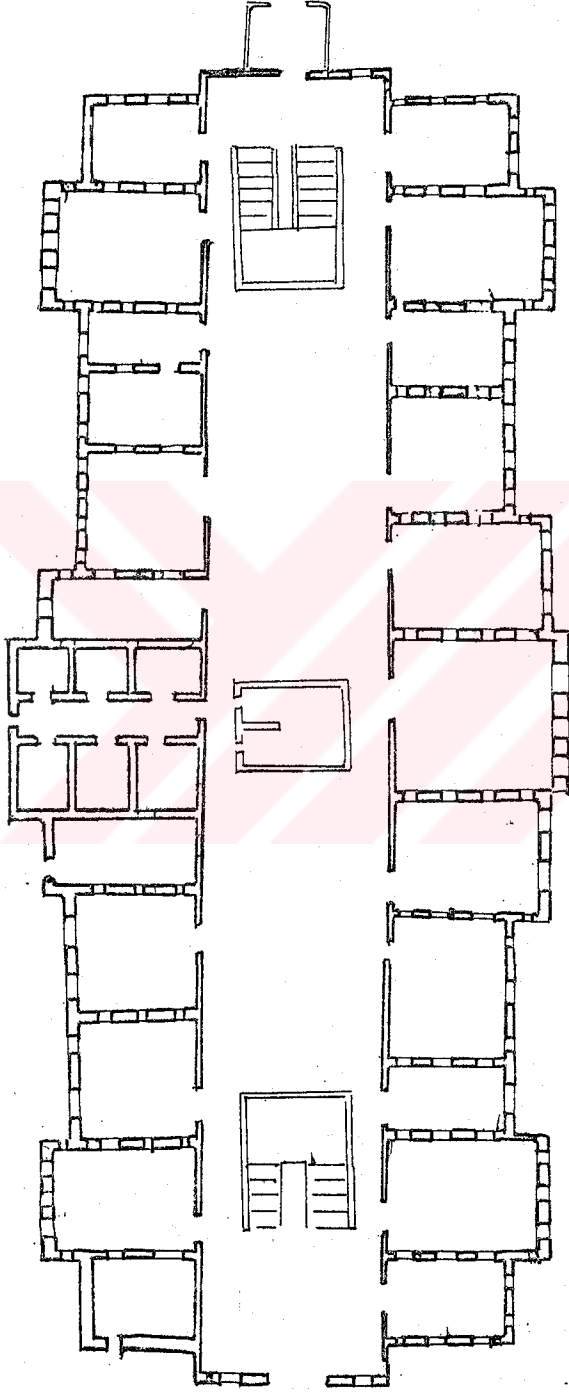
1907 yılında, Esmâ sultan sarayı olarak yapılan ve bir dönem "Aşiret Mektebi" olarak kullanılan bina 7 yıllık idadi olarak açılmıştır.

1923-24 yıllarında okul eğitimine "Kabataş Erkek Lisesi" olarak başlamıştır.

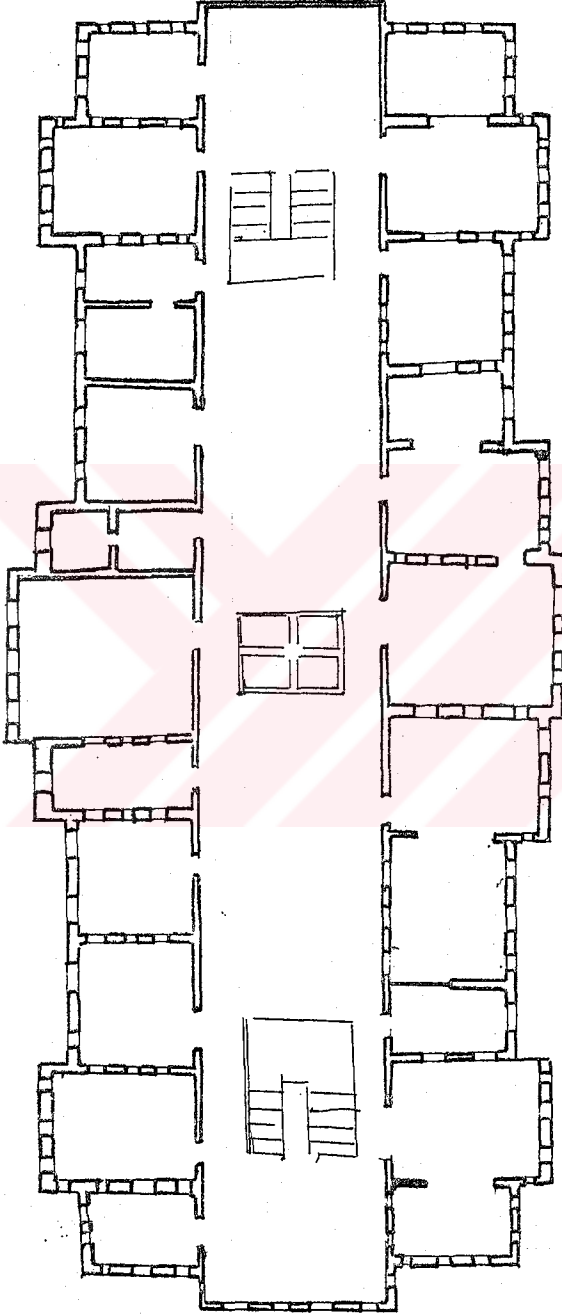
1928 yılında binanın yetersiz kalması sonucu Ortaköy'deki Feriye Sarayları'nın sonuncusu olan şimdiki binasına taşınmıştır (Resim 11).

1913 yılında Kabataş Sultanisi, 1924 yılında da sultanilerin kaldırılmasıyla "Kabataş Erkek Lisesi" adını almıştır.

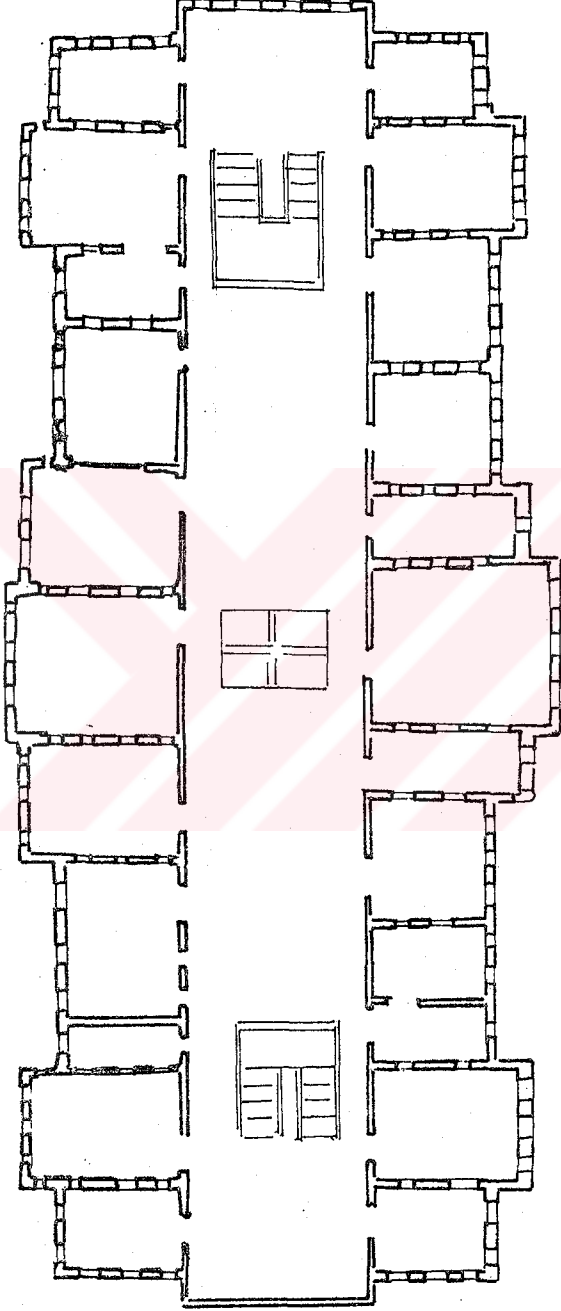
1934 yılında binanın "Ağalar Dairesi" adıyla bilinen cadde üzerindeki bölümü onarılarak konferans salonu ve laboratuvar olarak kullanıma açılmıştır. Binanın dış cephesi tamamen korunmuş, iç mekânda taban döşemelerinin ahşap alanları betonarme olarak değiştirilmiştir .

Şekil 12. Kabataş Lisesi zemin kat planı (Okul Arşivi).

Şekil 13. Kabataş Lisesi 1. kat planı (Okul Arşivi).

Şekil 14. Kabataş Lisesi 2. kat planı (Okul Arşivi).

Resim 11. Kabataş Erkek Lisesi.

Çamlıca kız lisesi

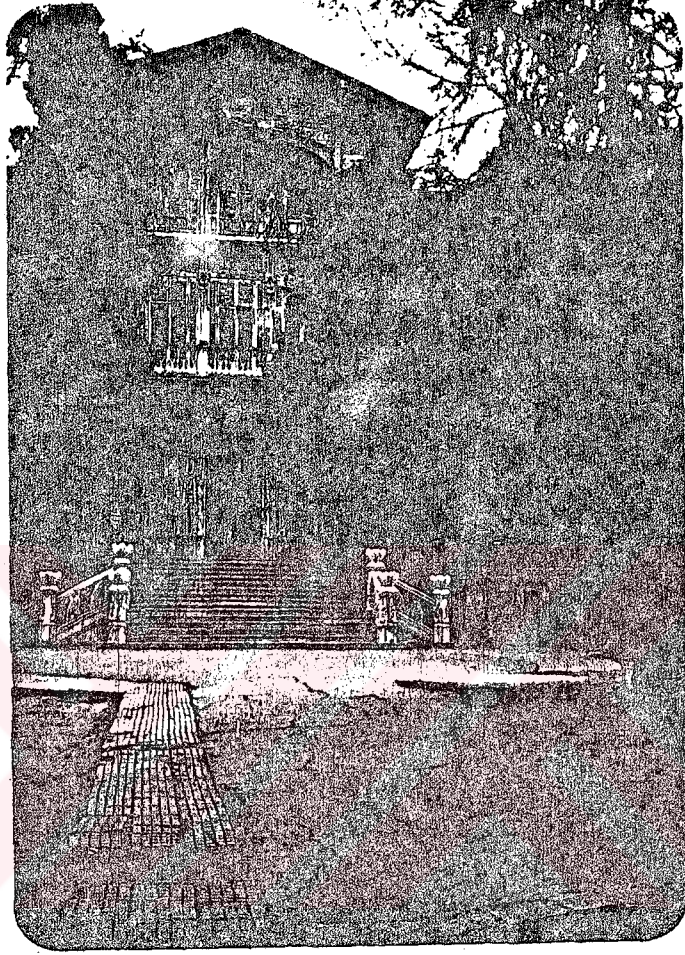
Pansiyon olarak kullanılan eski bina 1906 yılında Ahmet Ratip Paşa tarafından Mimar Kemalettin'e yaptırılmış ve adı da Ahmet Ratip Paşa Köşk'ü olmuştur. Daha sonra Devlete geçmiş olan bina 1914 yılından itibaren eğitim amaçlı kullanılmaya başlanmıştır.

İlk olarak 1914-34 yılları arasında kolej olarak eğitim-öğretime açılmış; daha sonra da mevcut Lise denginde kız ortaokulu haline getirilmişti. Ayrıca bünyesinde bir de ana okulu bulunduruyordu.

1934 yılından sonra bir ara Erkek Öğretmen Okulu yapılmış, ancak, 1939 yılında ise dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel okulun eğitim biçimini Çamlıca Kız Lisesi (Resim 12,13,14) olarak belirlemiştir.

1969 yılında beton bina eklenmiş, öğretim bu binaya aktarılmış olup köşk kısmı yatakhane olarak kullanıma açılmıştır.

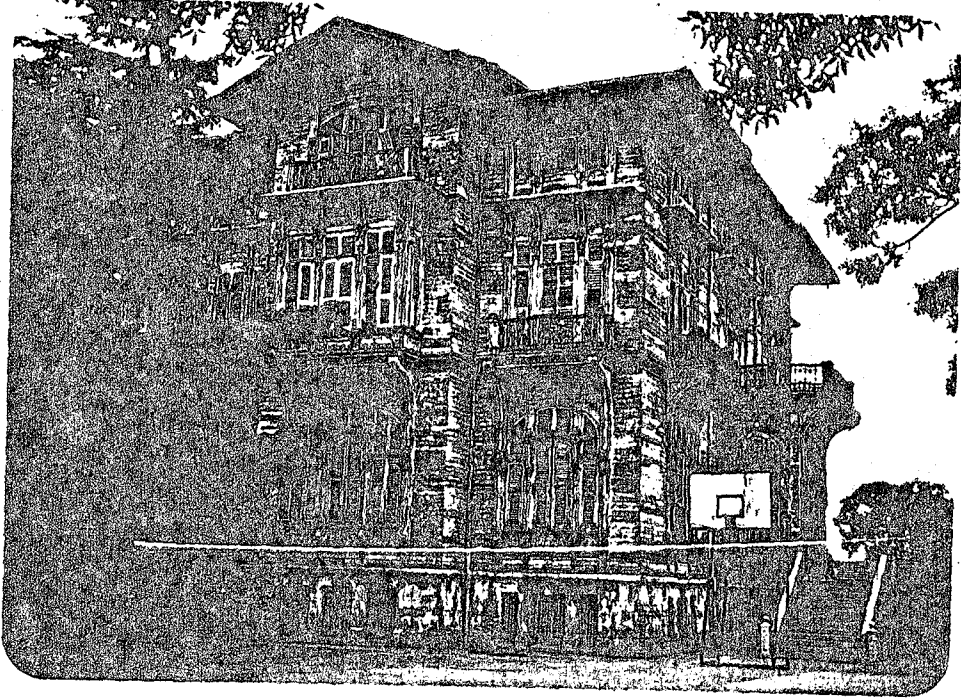
Köşkün hizmetlilerinin binası ve okul döneminde lojman olarak kullanılan yapılar (Resim 15) bugün boştur .

Resim 12. Çamlıca Kız Lisesi giriş cephesi görünüşü.

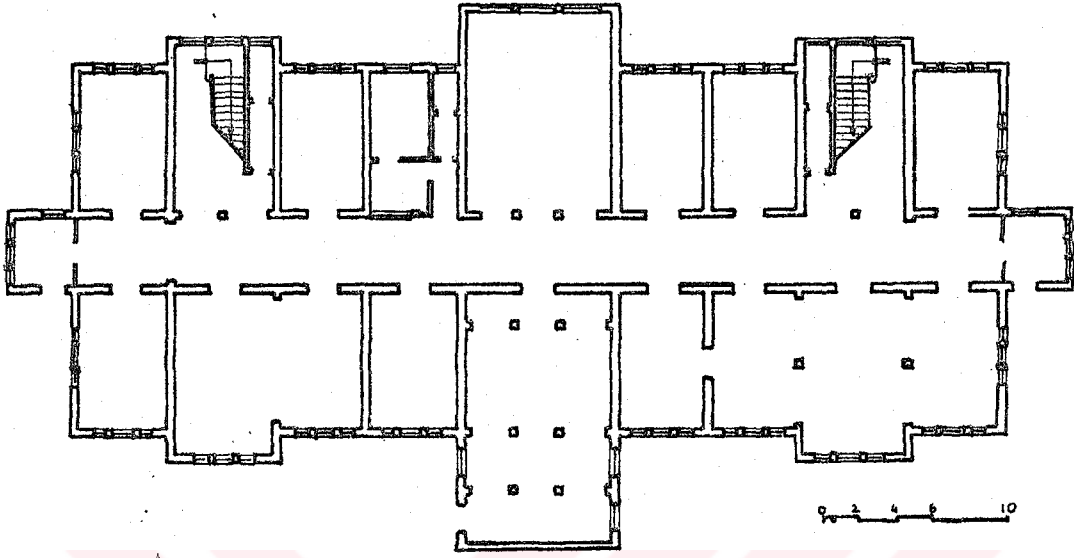
Resim 13. Çamlıca Kız Lisesi'nin yan cephesi görünüşü.

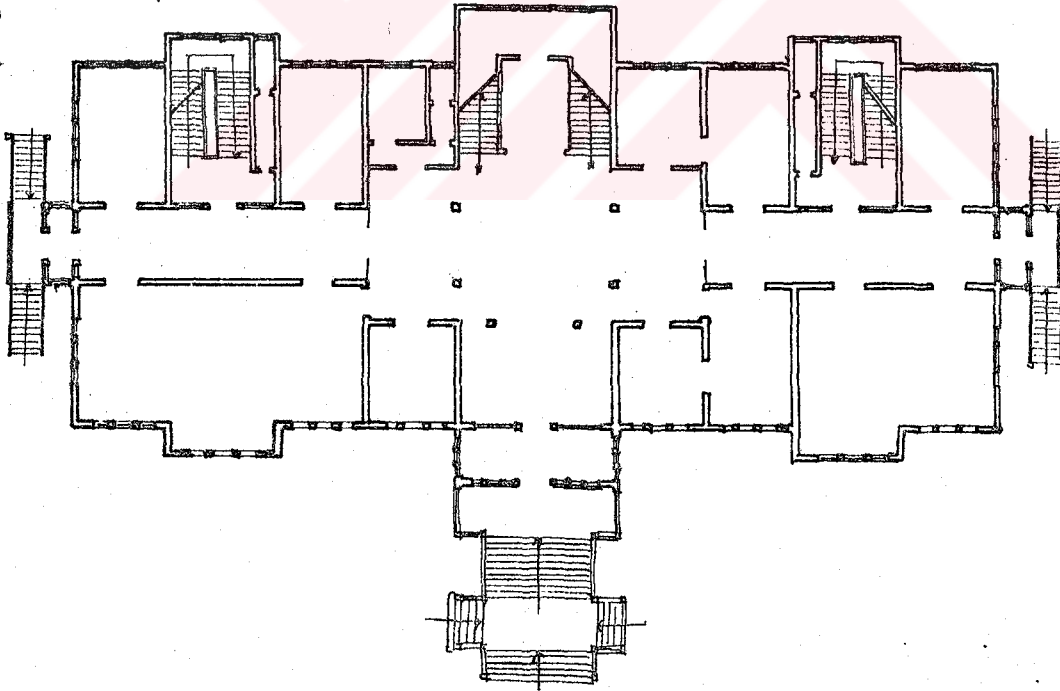
Resim 14. Çamlıca Kız Lisesi'nin orta cephesi görünüşü.

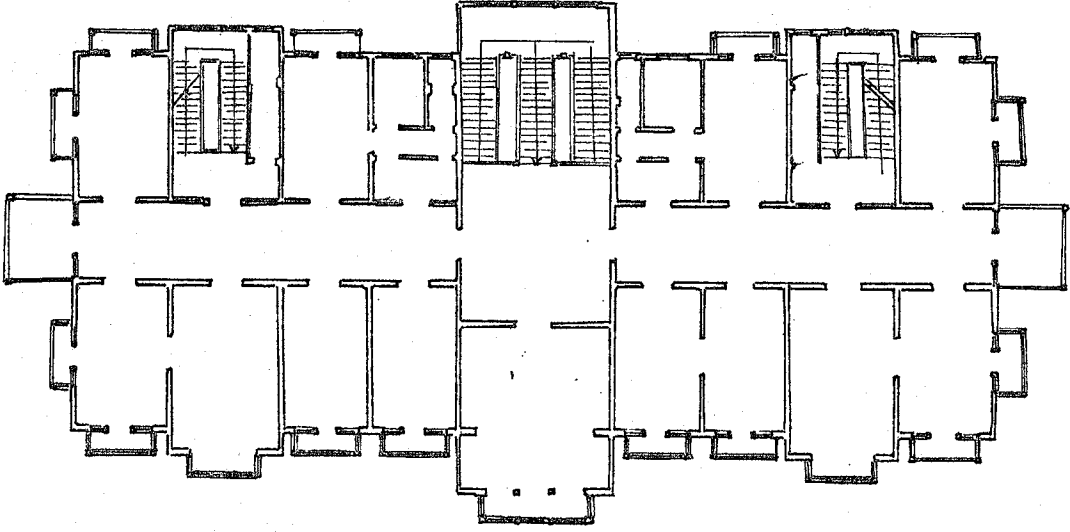
Resim 15. Çamlıca Kız Lisesi'nin bugün boş olan lojmanının görünüşü.

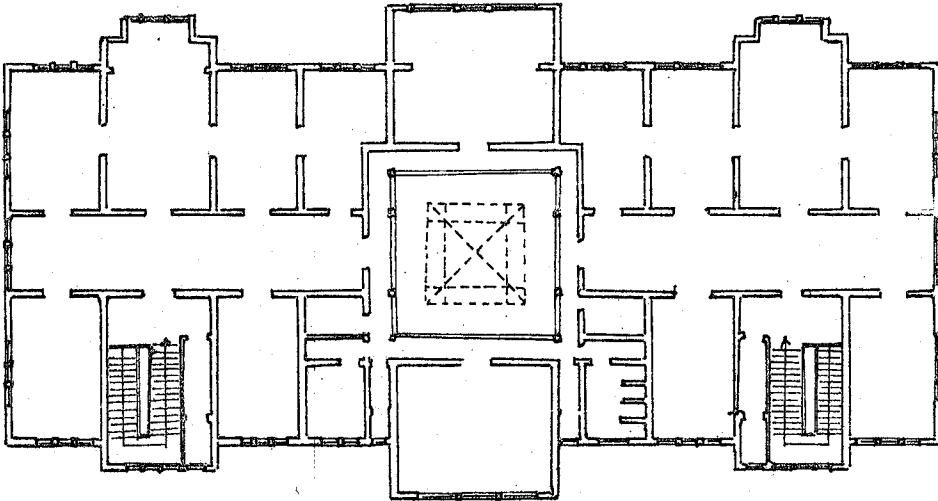
Şekil 15. Çamlıca Kız Lisesi bodrum kat planı
(Sözen).

Şekil 16. Çamlıca Kız Lisesi zemin kat planı
(Sözen).

Şekil 17. Çamlıca Kız Lisesi 1. kat planı (Sözen).

Şekil 18. Çamlıca Kız Lisesi 2. kat planı (Sözen).

2.2. CUMHURİYET-1970 ARASI DÖNEM (1923-1970)

2.2.1. Ekonomik yapı

İşgal kuvvetlerine karşı yapılan savaş kazanılmış, M. Kemal Atatürk'ün önderliğinde Ankara'da yeni bir devlet kurulmuştur. Bu yeni devletin mirası; Osmanlı imparatorluğunun çöken ekonomisi yanında I. Dünya savaşının yarattığı yıkımlarıda içermekteydi. Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardaki durumunu Eliçin, şöyle özetliyor:

"İmparatorluktan Türkiye'ye kalan varlık kaba çizgileriyle şöyle özetlenebilir: Kırkikibin köyü, bin kasabası, altmışyedi kenti ile yuvarlak 750.000 kilometre karelik koskoca bir coğrafya parçasını kapsayan Türk yurdunda son derece ilkel geçim şartları içinde yaşayan oniki milyonluk bir halk oturmakta, daha bir mutlu azınlığı bile yok, daha kötüsü bölgeler, yakın şehirler bile birbirine bağlı değil; her yer daracık bir çerçevede kapalı. Bir milli pazardan, bir milli ekonomiden eser bile yok. Ortak dili, özyurdu, bağımsız devleti, bir tarih ve kültür geleneği olsa bile ortada daha batılı anlamda bir ulus yok. Olsa olsa Atatürk reformlarıyla çöştürülmüş bir ulus potansiyeli var." (Eliçin, 1970, s. 268).

Ülkede sanayi yok denecek kadar azdır. "İmparatorluk'tan yeni Türkiye'ye, devlete ait fabrikalardan ancak 4 tanesi devredilmiştir. Ayrıca küçük, büyük, fakat çoğunlukla pek elverişli olmayan özel kesime ait 341 kuruluş da devredilenler arasındadır." (Ülken, 1981, s.79-80).

Tarım çok ilkel yöntemlerle yapılmaktadır. Ülke nüfusunun çoğunluğu (%80) tarım alanında çalışmakta, tarım alanlarının %65'i tarım nüfusunun %5'inin elindeyken, geriye kalan %95'lik nüfus ise tarım alanlarının yalnızca

%35'lik bir kısmına sahipti. Toprak dağılımındaki bu adaletsizlik ve yaşanan I. Dünya ve Kurtuluş savaşları tarım üretiminin azalmasına, kıtlıklara ve yoksulluklara yol açmıştır.

Özetle, "Yeni Türk Devleti İmparatorluk'tan çok elverişsiz bir ekonomik miras devralmıştı." (Seyidoğlu, 1982, s. 5).

M.Kemal ve arkadaşları ekonomik yapıyı düzeltmek, halkın yaşam koşullarını yükseltmek, ekonomiyi dışa bağımlılıktan kurtarmak, teknik gelişmeyi yakalayabilmek için "hızlı bir kalkınmaya", kalkınmak için de sanayileşmeye yöneldiler (Ülken, 1981, s. 79-80).

Sanayileşme, dönemin ekonomik koşulları içinde yalnız kalkınmanın değil, ulusal bağımsızlığı da zorunlu bir ögesi olarak düşünülüyordu. Sanayileşmenin gerçekleştirilebilmesi için, öncelikle, Milli Türk Ticaret Birliği ve 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresinin de etkisiyle "özel kesime şans tanınmıştır." (Seyidoğlu, 1982, s. 5). Ayrıca Lozan antlaşmasının ekonomiyi içeren hükümleride "5 yıllık bir süre için Türkiye'nin etkili bir himaye politikası uygulamasını önleyen hükümler içermektedir." (Boratav, 1982, s. 10).

1923-1931 dönemi Türk ekonomi tarihinde I. Liberal dönem olarak adlandırılır. Bu dönemde devletin ekonomiye etkisi daha çok düzenleyicilik ve özel sektörü özendirme şeklinde olmuştur. 1927 yılında Teşviki Saniyi Kanunu ile Devlet, özel sektörü yatırıma teşvik edici kararlar almış. tekel niteliğinde olan sektörleri, özel kesime devretmiş ve büyük destekler vererek özel kesimce Uşak ve Alpullu şeker fabrikalarının kurulmasını sağlamıştır. 1924 yılında

Özel girişimcilere kredi sağlamak için kurulan İş Bankası'nı 1925'de Sanayi ve Maadin Bankası izlemiştir. Toprakta-ki Aşâr vergisi yine aynı yıl kaldırılmıştır.

Yabancı sermayenin "siyasi bağımsızlığımıza saygı göstermesi" koşuluyla yerli girişimcilerle ortak işler yapabilmesine olanak tanınmıştır (Seyidoğlu, 1982, s. 9). "1920-30 yılları arasında kurulan 201 Türk Anonim Şirketinde 66'sında yabancı sermaye yer almıştır." (Boratav, 1982, s. 25).

Özel sektöre tanınan bütün olanaklara ve bu yönde alınan tüm kararlara karşın, bu kesim kendisinden beklenen gelişmeyi gerçekleştirememiştir. Osmanlı imparatorluğuna ait borçların ödenmeye başlanması Türk parasının değerini düşürmüştü, 1929 yılında yaşanan Dünya Ekonomik Bunalımı Türkiye'yi de etkilemiş ve Liberal ekonomiden Devletçi Ekonomiye geçiş başlamıştır. Böylece Türkiye ekonomisinde yeni bir döneme girilmiştir. Bu dönem planlı kalkınma dönemidir.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı 1934-38 dönemlerini kapsıyordu. Bu planda amaç, halkın tüketim gereksinimlerini karşılayabilecek ve hammaddesi yurt içinden sağlanabilen endüstrilerin kurulmasını gerçekleştirmektir. Bu plan zamanından önce ve saptanan hedeflere varılarak gerçekleştirilmiştir. Devlet Sanayi Odası (1932), Sanayi Kredi Bankası (1932), Sümerbank (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü (1935) gibi kuruluşların açılmaları, demiryolları, denizyolları ve limanların devletleştirilmesi bu döneme rastlar.

"Dokuma, demir-çelik, kağıt üretiminde modern devlet işletmeleri Türkiye'ye ileri teknolojiyi sokuyorlar; maden üretimi, özel teşebbüsün 1923-31 yıllarının verimsiz ve

kapkaççı yöntemleri yerine devletin öncülüğünde gelişmeye başlıyordu." (Boratav, 1982, s. 114).

I. Beş Yıllık kalkınma planının başarısı II. planın hazırlanmasını sağlamış, ancak savaş nedeniyle gerçekleştirilememiştir. 1940-45 dönemi savaş ekonomisinin uygulandığı dönemdir. Ülke savaşa girmemesine karşın, 1.000.000'a yakın asker beslemesi devlet giderlerini artırmıştır. Kalkınma için harcanacak kaynakların savaş nedeniyle yatırıma dönüştürülememesi nedeniyle II. Beş yıllık plan uygulanamamıştır. 1940 yılında çıkarılan Milli Koruma Kanunuyla bakanlar kuruluna önemli yetkiler verilmiştir.

"Bu kanuna göre hükümet sanayi ve maden kuruluşlarının neleri ne miktarda üreteceğini tayin ve bu hedeflerin gerçekleşmesi için işletmelerde zorunlu değişiklik ve genişletmeleri yaptırmaya ve bunları kontrol etmeye, üretim programları empoze etmeye yetkilidir " . Bu yasayla çalışma yaşamına ilişkin düzenlemelerde getirilmiştir. 1942 yılında çıkarılan Varlık Vergisi Kanunu büyük kazanç ve servet sahiplerinden bir defaya mahsus olmak üzere alınacak vergileri kapsamaktaydı. 1944'de çıkarılan Toprak Mahsul-leri Vergisi'yle küçük çiftçiyle birlikte "büyük çiftçi de vergiye tabi tutulmuş ve aşarın kaldırılmasından beri ilk defa olarak, kamu harcamalarının finansmanına geniş ölçüde katılmıştır." (Boratav, 1982, s. 246-265).

Savaşın sona ermesiyle Türk ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır. 1945 yılında devletçilik son bulmuş, 1948 yılında toplanan II. İktisat Kongresiyle Liberal Ekonomi'ye geçiş dönemi başlamıştır. Bu tarihler Türkiye'nin Amerika ile yakın ilişkilere girdiği dönemdir.

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle Türkiye'nin ekonomik ve siyasal yaşamında yeni bir dönem

başlamış, uzun yıllar süren tek partili dönem yerini çok partili döneme bırakmıştır.

1950 yılıyla başlayan Demokrat Parti uygulamaları liberal ekonomi şeklinde olmuş ve plansız bir gelişme yolu izlenmiştir. Özel sektör teşvik edilmiş, devlet denetimi azaltılmış, dışa açık bir politika izlenmiş, böylece yeni yatırımlar için dış kredi sağlanmıştır. DP'nin ilk yıllarında, ekonomi canlanmış, tarımda kullanılan modern teknolojiler sonunda üretim artmıştır. Kore savaşının etkisiyle de tarımsal ürün ve hammadde dışsatımında artışlar görülmüştür. "1950-53 yıllarında müşahede edilen hızlı gelişme, kötü mahsuller, dış tediye yönünden doğan güçlükler, sür'atli nüfus artışı nedenleri ile duraklamış, ekonomide yeni bunalımlara neden olmuştur." (Eroğlu, 1981, s. 63).

Ekonomide meydana gelen aksaklıkları gidermek için 1956'da Milli Koruma Kanunu çıkarılmış ve "ihracatın azalması, yatırımları yapmakta ödeme güçlükleri, ödenmeyen dış borç taksitlerinin tazyiki, fiyatların süratle artışı, enflasyonist baskılar" sonucu hükümet 1958'de İstikrar Tedbirlerini yürürlüğe koymuştur (Eroğlu, 1981, s. 62).

1960 yılında yapılan ihtilalle D.P. iktidarı sona ererken, Türkiye Ekonomisi'nde planlı döneme yeniden geçilmiştir. Bu dönemde yapılan planlar kamu kesimi için zorunlu, özel kesim içinse yol gösterici niteliktedir.

1963-67 yıllarını kapsayan I. planda amaç %7'lik kalkınma hızını gerçekleştirmektir. Bu planda, Tarım'da %4.2, sanayide %12.6, ulaşım sektöründe %10.5 hizmet sektöründe %5.6 hedeflenmiştir. Plan süresi sonunda (1967) gerçekleşen %6.3'lük bir kalkınma hızı olmuş, sanayi kesiminde sap-

tanan hedeflere varılamamış, ancak asıl gelişme %7.6'yla hizmet sektöründe olmuştur.

1968-72 yıllarını kapsayan II. Beş Yıllık Planda %7 olarak belirlenen kalkınma hızı %7.2 olarak gerçekleşmiştir. Tarım ve Sanayi kesimlerinde hedeflenen rakamlara ulaşılammış olmasına karşın I. beş yıllık plana göre artış olmuştur. II. Beş Yıllık kalkınma planı 1971 yılındaki hükümet değişikliğiyle son bulmuştur.

2.2.2. Toplumsal yapı

Yönetim biçiminin çağın gereklerine uygun olan Cumhuriyet olarak seçilmesi, eskiye ait kurumların teker teker değiştirilerek, yeniden örgütlenmesi gibi önemli bir sorunu gündeme getirmiştir. Sorunun çözümü yolunda çalışmalara başlayan T.B.M.M., 1924'de üç önemli karar almıştı. Bu kararlarla; yasama, yürütme yargı yetkisi tümüyle Meclise veriliyor, öğretim birliği sağlanıyor, din esaslı mahkeme ve vakıflar kaldırılıyordu . 1924 Anayasası olarak adlandırılan bu tüzük, çağdaşlaşma yolunda atılan ilk adımdır. Cumhuriyet'in ilk yılları özellikle Atatürk'ün ölümüne dek süren dönem (1923-1938), ekonomik yapıyla koşut olarak siyasal ve toplumsal yapıda önemli değişiklik ve düzenlemelerin yapıldığı bir dönemdir. Kılık-Kıyafet devrimi, Tekke ve zaviyelerin kapatılması, saat ve takvim değişikliği, Türk medeni kanunu'nun kabulü, Harf ve Dil Devrimi, Soyadı kanunu vb. düzenlemeler bu dönem içinde yasallaşarak yürürlüğe konmuştur. Dönemin en önemli sayılabilecek adımlarından biri "Laiklik" ilkesinin yasallaşmasıdır. Bu yasayla Devlet, islâmi niteliğinden sıyrılarak çağdaş bir nitelik kazanmıştır.

"'Batılılaşıma' kalkınmanın en vazgeçilmez şartı sayılmış ve Batı kültürüyle islami düşünce arasında bir uzlaşma aramakla geçen yüzyıllık bir dönemden sonra Kemalist ideoloji kayıtsız bir Batılılaşımayı benimseyerek islâmi düşünce sistemini toptan reddetmiştir" (Yerasimos, 1977, s. 1504).

Yapılan bütün düzenleme ve reform çalışmaları temelde Türk toplumuna; çağdaş, bağımsız, demokratik bir ulusal toplum kimliği kazandırmayı amaçlamıştır.

Bütün bu çalışma ve çabalara özellikle kırsal kesimce verilen tepkiler yasal yaptırımları zorunlu kılmış, reformlar yasalarla güvence altına alınarak devlet politikası niteliğine büründürülmüştür. Devlet, kısa dönemli çözümleri yasal yaptırımlarla sağlarken, eğitim sistemine köklü değişimler getirerek reformların sürekliliğini ve kalıcılığını amaçlamıştır.

Cumhuriyet'in ilanının ilk yıllarında toplumda

- o Köylü
- o İşçi
- o Orta sınıf belirgin katmanları oluşturmuştur.

Nüfusun %80'inin çalıştığı tarım alanlarının dağılımındaki adaletsizlik, köylünün, Osmanlı toprak mülkiyetinin çökmesinden sonraki dönem içinde sürekli olarak yaşadığı sorundur.

Dönem içinde, özellikle Atatürk'ün köylüye verdiği önemle de ilişkili olarak, bu sınıfın refahına yönelik düzenlemelere gidilmiş, köylüye ucuz kredi koşulları sağlanmış, eşraf kesimince köylünün toprağını elinden almaya yönelik kullanılmıştır.

Cumhuriyet Rejimi, kendisinden beklenen toprak reformunu yapamamış, Azınlıkların boşalttığı tarımsal alanlara Ağalar'ın el koymaları engellenememiştir.

Toprak reformunun yapılamayışında en önemli neden; kurtuluş savaşı sırasında Kuvay-i Milliyecilere destek veren büyük toprak sahiplerinin Meclis'de de egemen olmalarıdır.

Topraklarını yitiren köylülerin kentlere göçü, sağlık sorunlarının çözülmesiyle nüfusun artması, günümüze dek geçerliliğini koruyan işsizlik ve gecekondulaşma gibi toplumsal sorunları beraberinde getirmiştir.

Azınlıkların ülkeyi terketmeleriyle, onların boşalttıkları ticaret ağına sahip olan, köyden kente göçün artmasıyla ucuz işgücü bulan kent tüccarı giderek büyümüş ve ülke yönetiminde de etkin yer edinmiştir. Kendi çıkarları doğrultusunda kararların alınmasını sağlayan bu kesim, ülkede, özel sektörün desteklediği Liberal ekonomik düzene geçilmesini sağlamıştır. Gerek tüccar sınıfının deneyimsizliği, gerekse finansman yetersizliği bu kesimden beklenebileceğini sağlayamamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki en büyük toplumsal sorunlardan biride Lozan antlaşmasıyla uygulamaya geçirilen göçmen değiştirme sorunudur. 1923-29 yılları arası dönem en yoğun göç hareketlerinin olduğu dönemdir.

II. Dünya savaşıyla birlikte, tekrar yönetimde etkin duruma gelen tüccar kesiminin etkisiyle tek partili dönem kapanarak çok partili düzene geçilmiştir.

Cumhuriyetle başlayan sanayileşme süreci, Türkiye'deki işçi sayısında nicel artışa neden olurken, işçilerin toplumsal güç olarak yerlerini alma süreçlerinin de başlamasını getirmiştir.

İşsizliğin giderek artması sonucu 1950'lerde Almanya'ya işçi gönderilerek kısa bir süre için çözümlenen sorun daha sonraki dönemlerde giderek artan bir hızla büyüyen tekrar gündeme gelmiştir.

1950'de tek partili siyasal yaşamın kapanmasıyla iktidara gelen D.P. döneminde ülkede ekonomik ve toplumsal sorunlar başlamıştır. D.P. dönemi Türkiye'nin dışa açıldığı, köyden kente göçlerin ve Almanya'ya işçi göndermeye başlandığı dönemdir. Dışa açılma tıpkı tanzimat döneminde olduğu gibi batı tarzı yaşama biçiminin ülkeye yerleşmesine yol açmıştır. Giderek artan ekonomik ve toplumsal sorunlar sonucu 1960 yılında ihtilal yapılarak D.P. yönetimine son verilmiştir.

Özetlemek gerekirse 1970'li yıllara gelindiğinde Türkiye; sanayileşmesini dışa bağımlılıktan kurtaramamış, kültürel yapısını bir temele oturtamamış, sağlık hizmetleri yetersiz ve alt yapısını tam olarak gerçekleştirememiş bir ülke görünümündedir.

2.1.3. Eğitim

Cumhuriyet yönetimi, siyasal-toplumsal alanda yeni bir yapılanmayı getirirken, eğitim sisteminde de bu yapılanmaya koşut olarak biçimlenmiştir.

Eğitim sisteminde ilk öğretimden yükseköğretime kadar her öğretim kademesi tek tek ele alınarak düzenlenmiş, bilinçli ve kapsamlı eğitim ilkeleri ortaya konmuştur.

Cumhuriyet döneminde eğitim sisteminin temel amacı; çağdaş, bağımsız, ulusal bir toplum oluşturmaktır.

Dönemin eğitimle ilgili ilk düzenlemesi 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'dur. Bu kanunda öngörülen maddeler şöyle özetlenebilir;

1. Türkiye içindeki bütün bilim ve eğitim kurumları Milli Eğitim Bakanlığına bağlanmış.

2. Şeriye ve Evkaf vekaleti ya da, özel vakıfların yönettiği tüm medreseler ve okullar, Milli Eğitim Bakanlığına devredilmiştir.

3. Vakıflara ayrılan ödenek Milli Eğitim Bakanlığı bütçesine devredilmiştir.

4. Milli Eğitim Bakanlığı din görevlilerini yetiştirmek için İmam Hatip Liseleri ve İlahiyat fakültesi açacaktır.

1924 yılında ikinci kez toplanan Heyet-i İlmiye ise şu kararları alıyordu:

1. İlköğretimin altı yıldan beş yıla indirilmesi,
2. Ortaöğretimin ortaokul-Lise süresinin yedi yıldan altı yıla indirilmesi,
3. İlköğretmen okulları öğretim süresinin dört yıldan beş yıla çıkarılması,
4. Ortaokul, Lise ve Öğretmen okulları ders kitaplarının genişletilmesi ve sosyoloji derslerinin eklenmesi,
5. İlkokul öğretim programlarının geliştirilmesi,
6. Ders kitaplarının yazdırılması.

Bütün bu düzenleme ve kararların amaçlarından biri de eğitim yoluyla kalkınmayı sağlamaktı. Bu nedenle Cumhuriyetin ilk yıllarında özellikle kırsal kesimdeki halkın eğitimine yönelik çalışmalara önem verilmiş, meslek ve sanat okulları yaygınlaştırılmıştır

Atatürk'ün nüfusun %80'ini oluşturan köylülerin eğitimi için söylediği şu sözler önemlidir. "... bu ülkenin asıl sahibi ve toplumumuzun temel ögesi köylüdür. İşte bu köylüdür ki bugüne değin eğitim ışığından yoksun bırakılmıştır. Öyleyse genel olarak bütün köylüye yurdunu, ulusunu, dinini, dünyasını tanıtacak kadar coğrafya, tarih, din ve ahlak bilgileri vermek ve dört işlemi öğretmek eğitim programımızın ilk hedefidir" .

Atatürk, eğitim sistemine getirdiği ilkelerle, eğitimin ulusal olması ve bilime dayanması gerekliliğini önemle vurgulamıştır. Önemli gelişmelerden biri de, Cumhuriyetin ilk yıllarında ders programlarındaki değişikliklerdir. 1924 yılında ders programlarına sosyoloji konmuş, 1931 yılında din dersi kaldırılarak yurt bilgisi, fen bilgisi ve askerlik dersleri konulmuştur.

Dönem içinde okur-yazarlık oranının yükseltilmesine önem verilmiş, şehir ve kasabalarda halk evleri, halk odaları açılmıştır. Giderek önem kazanan kırsal kesim eğitimi 1940'lara gelindiğinde yeni ve önemli bir kurum geliştirilmesine neden olmuştur. Bu kurum, her köyde okul ve öğretmen bulundurmaya amaçlayan "Köy Enstitüleri" dir.

Köy Enstitüleri 1946'da ilk olarak politikacıların saldırısına uğramış, program ve içerik olarak da 1948 yılında ortadan kaldırılmıştır.

Köy Enstitülerinin kaldırılmasını izleyen yıllarda, eğitim sisteminde geri adımlar atılmış, özellikle köy çocukları için medrese eğitimi doğrultusunda program saptanmıştır. 1950'lili yıllara gelindiğinde ülkenin her yanında dini eğitim veren kurumlar yaygınlaşmıştır.

1960 ihtilalinden sonra yöneticiler, eğitime kalkınmanın bir aracı olarak bakmışlar, hedef olarak da bütün çocuk-

lara eğitim olanağı sağlamalamayı saptamışlardır.

Daha sonraki yıllarda eğitim sisteminde, siyasi yaşamdaki çalkalanmalar sonucu bozulmalar oluşmuştur.

2.2.3.1 Ortadereceli eğitim kurumları

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Tanzimat'ın örgün eğitim kurumları kendi adları altında işlevlerini sürdürmüşlerdir. Daha sonra 1925 yılında çıkarılan yasayla; İdadi ve Sultaniler Ortaokul ve Liseler adı altında değiştirilmiştir. Ortaokul ve Liseler bir alt başlıkta ele alınacaktır.

2.2.3.1.1. Ortaokul

Tanzimatda ortadereceli eğitim kurumları olan idadiler, Cumhuriyetin ilanından sonra 1925'de ortaokul olarak değiştirildi.

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında sadece liselere öğrenci yetiştiren kurum olarak görülen ortaokullar, daha sonra, 1930 yılında meslek derslerinin programa alınmasıyla işlevi olan öğrenci mezun etmeye başlamıştır. Bu anlayışla ortaokul düzeyinde eğitim veren teknik okullar 1963 yılına kadar yaşatıldı. Meslek okullarının 1963 yılında lise düzeyine çıkarılmaları sonucu ortaokullar; lise düzeyindeki meslek okullarına ve liselere gidecek olan öğrencileri yetiştirmeye başladılar.

2.2.3.1.2. Liseler

Tanzimat döneminde önemli bir eğitim kurumu olarak geçen Sultaniler 1925 yılında çıkarılan yasayla Lise adını almıştır.

Liseler, 1950'li yıllara kadar bürokratların, subayların, toprak sahiplerinin çocuklarına hizmet veren eğitim kurumları idi. Çok partili sisteme geçiş sırasında liselerin açılması vaadi seçim propogandası olarak kullanılmış ve seçimlerden sonra yalnız il merkezleri değil bazı kasabalarda liseye kavuşmuştur.

2.2.3.2. Orta dereceli eğitim yapıları

Eğitim yapılarındaki karmaşa, Cumhuriyet'in ilanını izleyen yıllarda sürekliliğini korumuştur. 1950'li yıllarda projelerde tipleştirmeye gidilmesi üzerine ülke düzeyinde aynı projelerin uygulamasına geçilmiştir. Günümüzde uygulaması süren 1970 yılında onaylanan projelerdir. Gerek ortaokullar gerekse liselerde uygulanan projeler derslik sayısına göre kodlanmıştır.

Ortaokullarda uygulanan projeler;

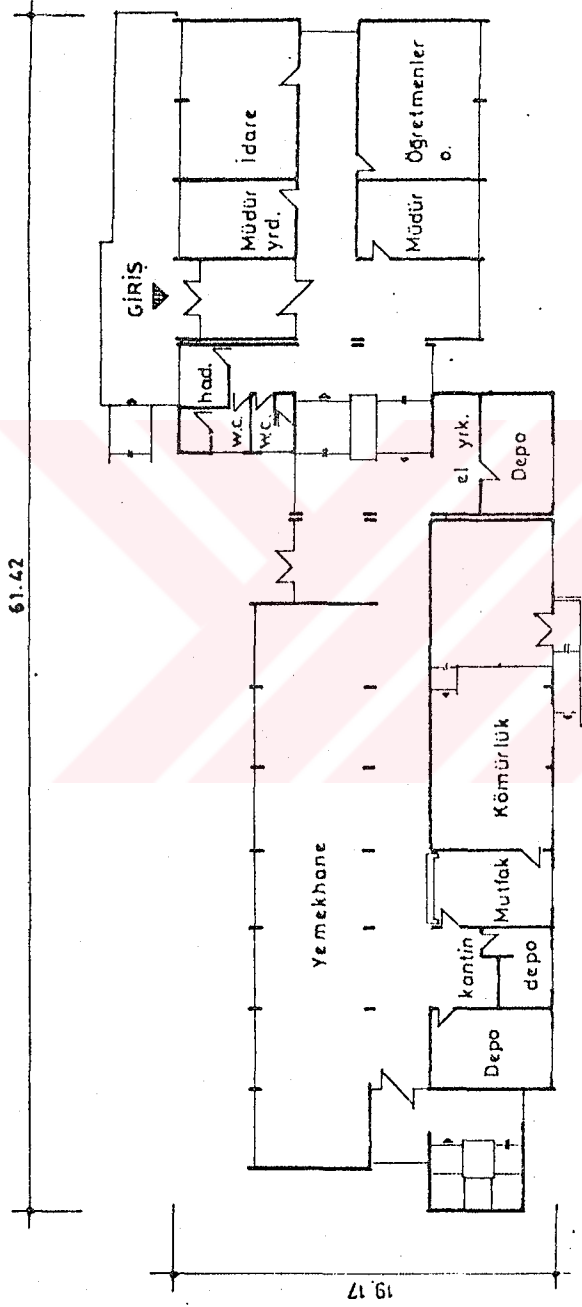
- o 16 Derslikli Ortaokul
- o 18 " "
- o 21 " "
- o 24 " "

Liselerde uygulanan projeler;

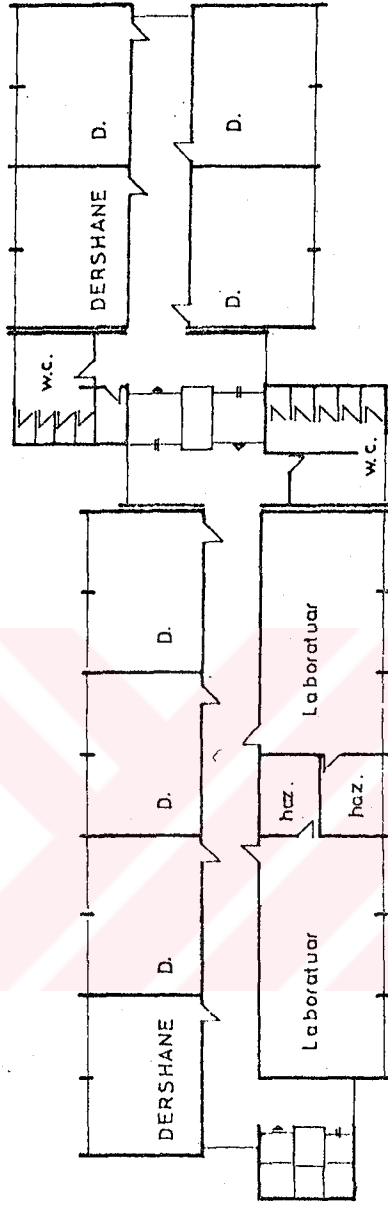
- o 12 Derslikli Lise
- o 24 " "
- o 24 " "

olarak belirtilmektedir.

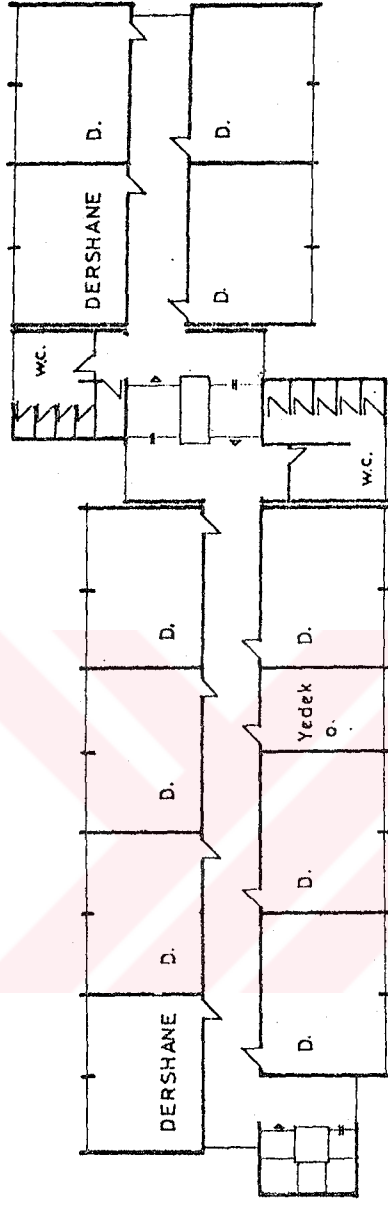
Konuya açıklık getirmek amacıyla Ortaokullar için 21 derslikli, Liseler için 24 derslikli proje tipleri örnek olarak alınmıştır.

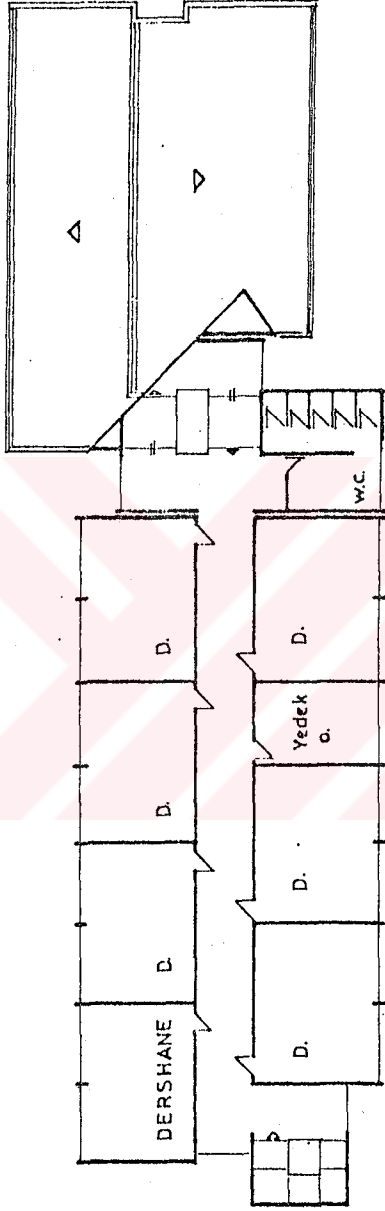
Şekil 19. 21 Derslikli Ortaokul tip projesinin zemin kat planı.

Şekil 20. 21 Derslikli Ortaokul tip projesinin 1. kat planı.

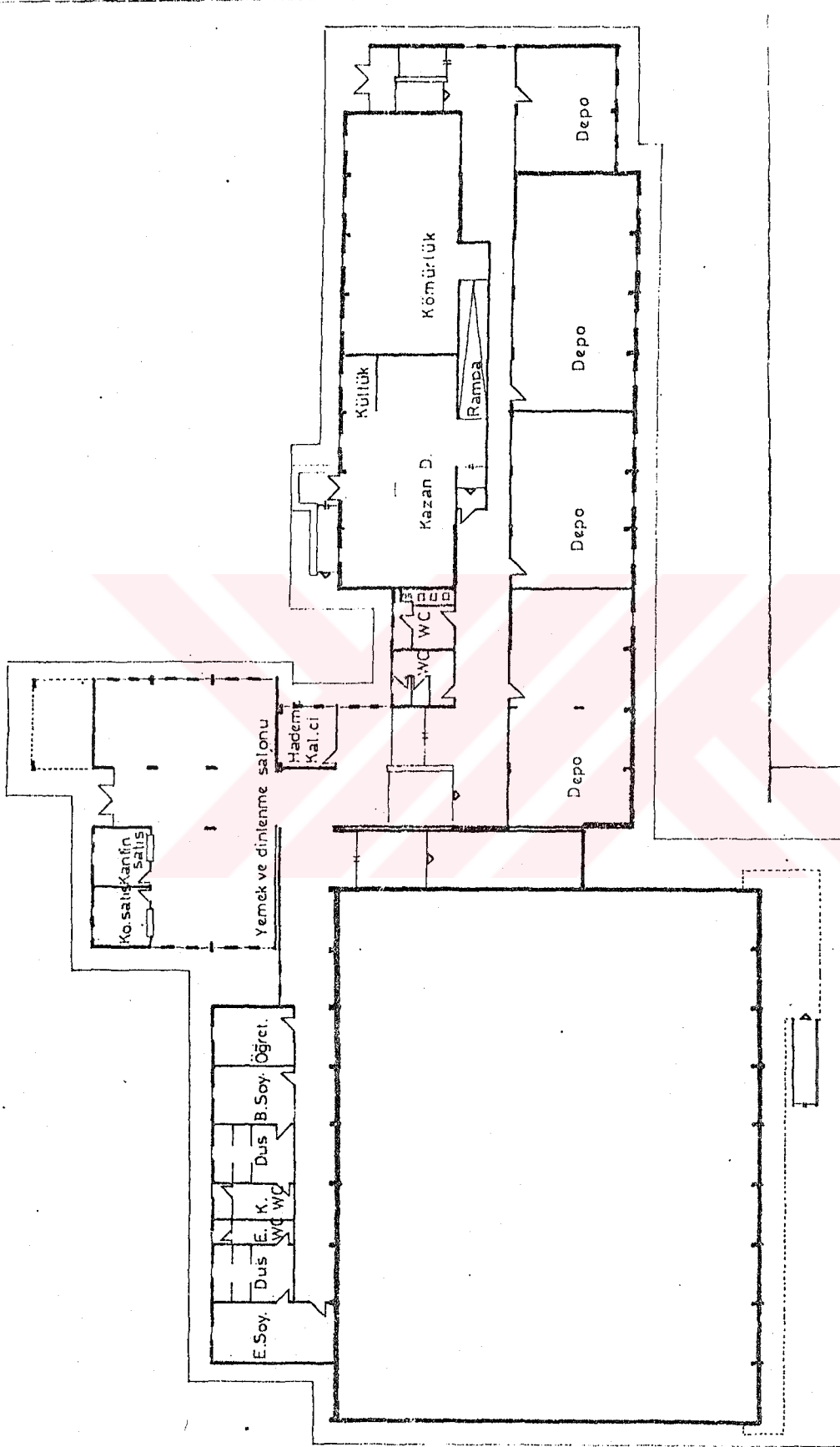
Şekil 21. 21 Derslikli Ortaokul tip projesinin zemin kat planı.

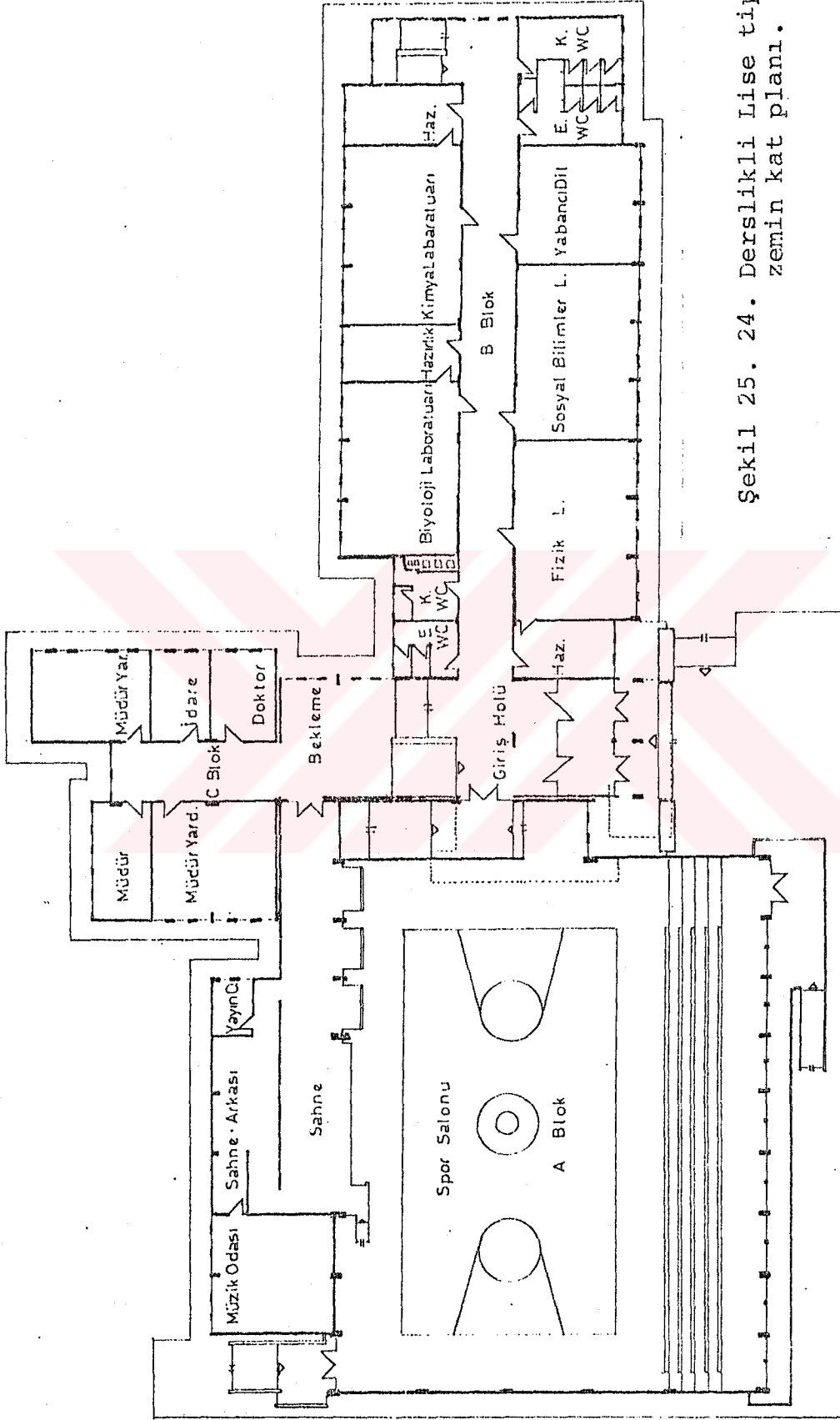
Şekil 22. 21 Derslikli Ortaokul tip projesinin 3. kat planı.

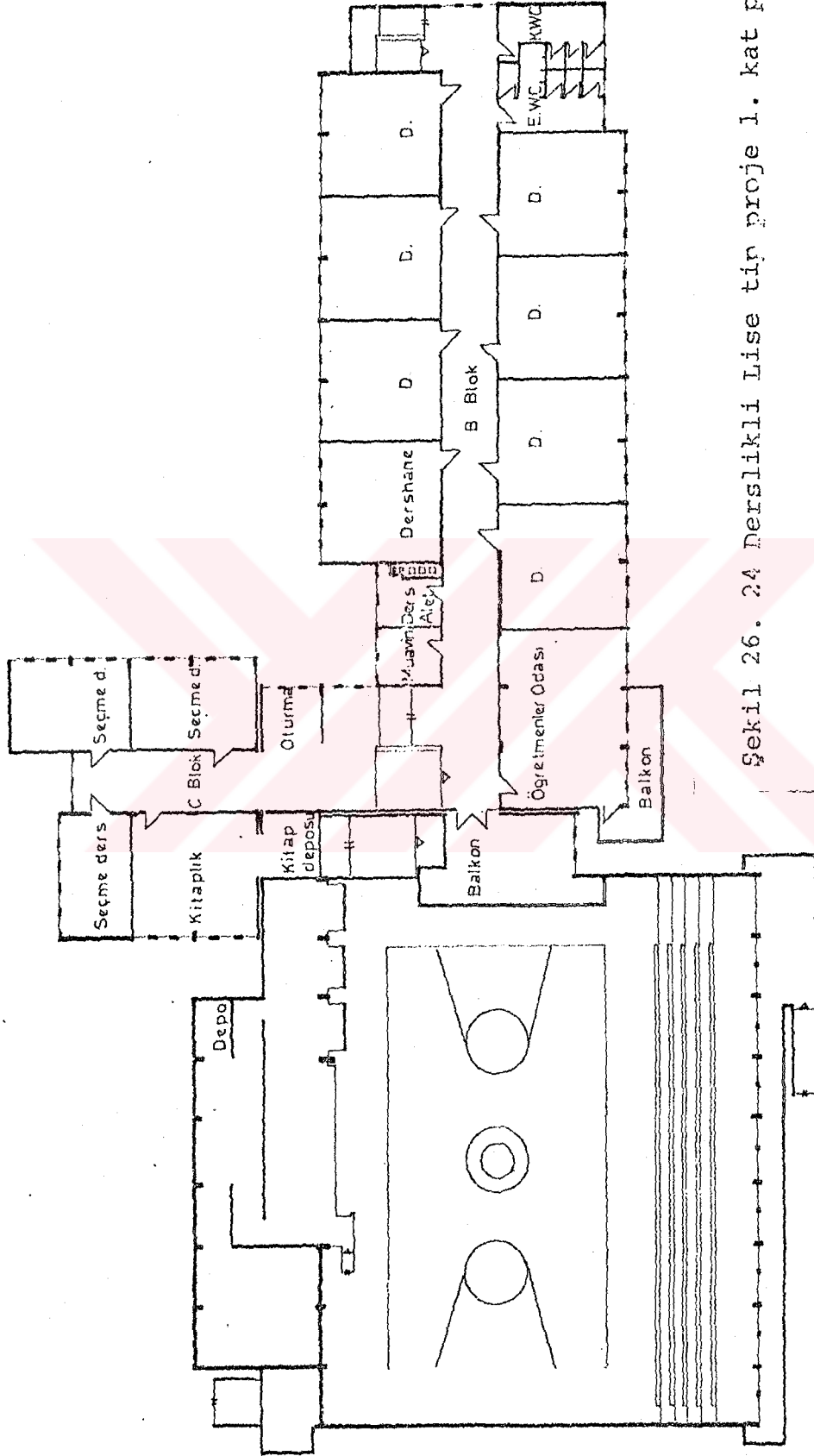
Şekil 23. 21 Derslikli Ortaokul tip projesinin görünüşü.

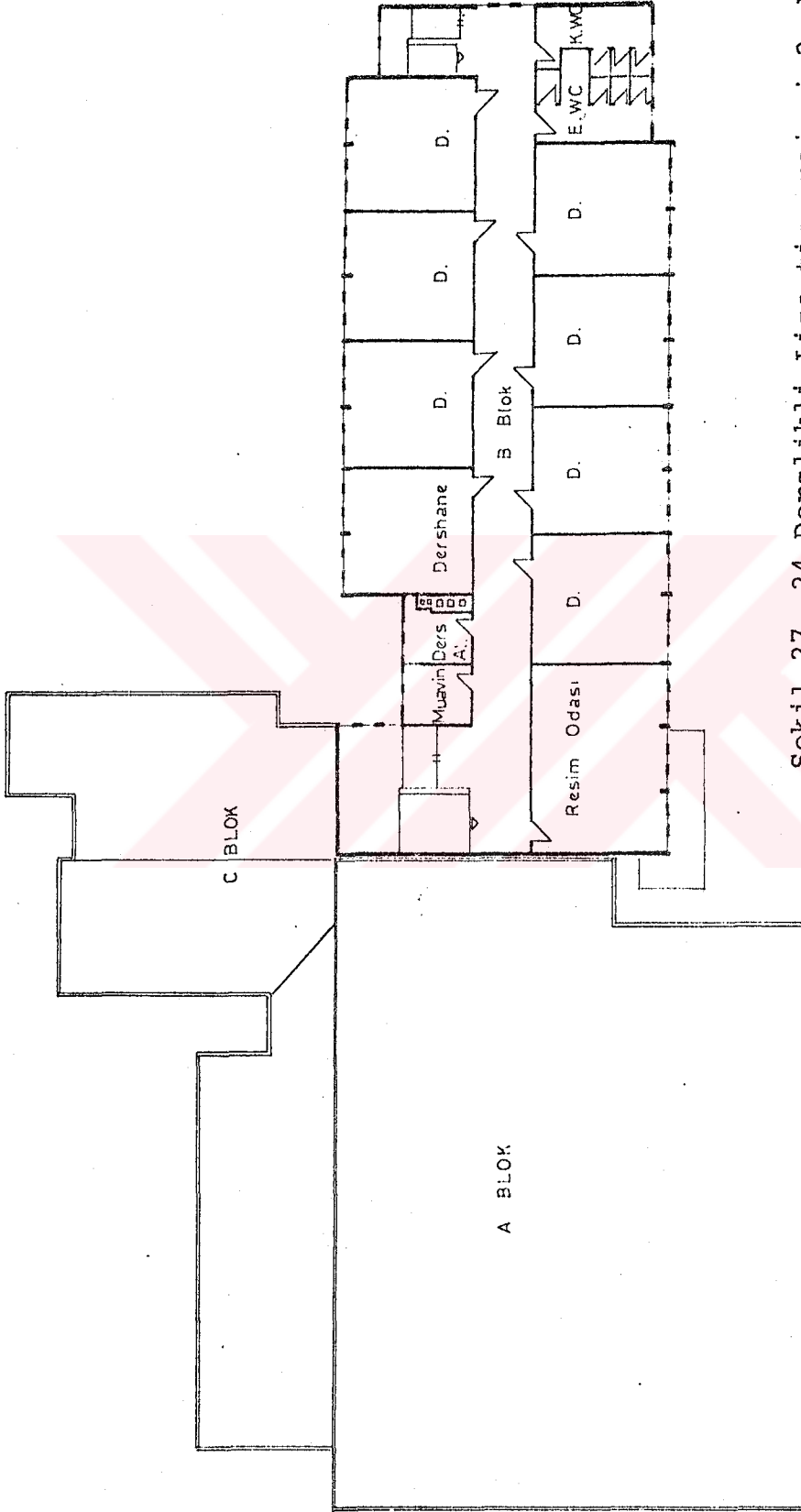
Şekil 24. 24 Derslikli Lise tip projesi bodrum kat planı.

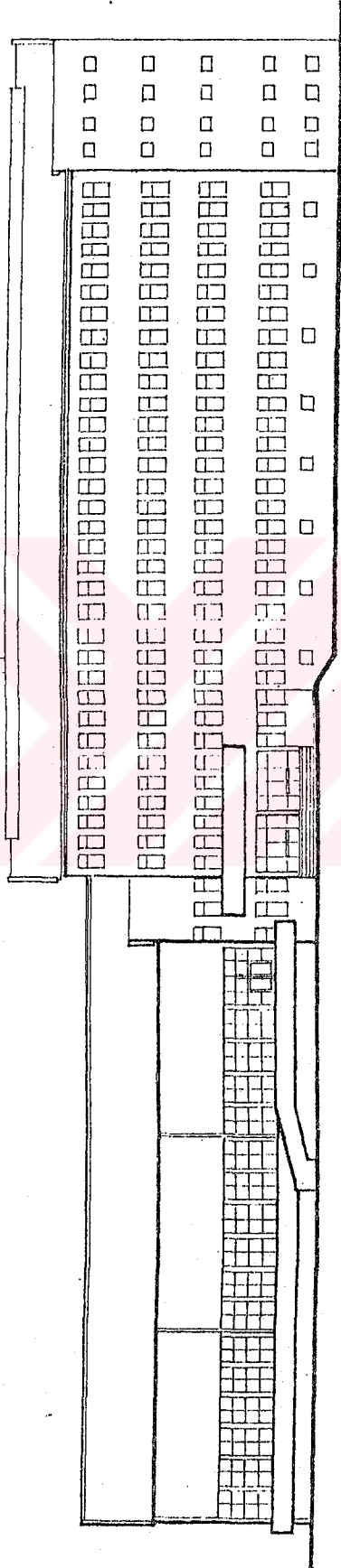
Şekil 25. 24. Derslikli Lise tip projesi zemin kat planı.

Şekil 26. 24 Derslikli Lise tip proje 1. kat planı.

Şekil 27. 24 Derslikli Lise tip projesi 2. kat planı.

Şekil 29. 24 Derslikli Lise tip projesi görünüşü.

III. BÖLÜM

SONUÇLAR

I. ve II. Bölümlerin genel bir değerlendirmesini yapmak amacıyla Osmanlı-1970 arası süreci üç alt başlıkta inceleyebiliriz:

- o Osmanlı-Tanzimat,
- o Tanzimat-Cumhuriyet,
- o Cumhuriyet-1970.

Sıralaması yapılan dönemler tek tek ele alınarak araştırmanın amacı doğrultusunda incelenecektir.

Sıralamada ilk dönem araştırma kapsamı dışında kalmasına karşın, Tanzimat döneminde de etkinliğini sürdüren "medrese" yapılarının eğitim yapıları genellemesinde kendi dönemini simgelemesi nedeniyle, bu dönemde kısaca değinilmiştir.

o Osmanlı-Tanzimat; Dönem içinde eğitim kurumları arasında oldukça etkin ve güçlü bir yeri olan Medreseler; yapı özellikleri açısından Osmanlı Eğitim Sistemi'nin simgesi niteliğini taşırlar. Gerek plan, gerekse kütle kararlarıyla, Osmanlı eğitim sistemini simgeleyen medreseler, eğitim düşüncesi-eğitim yapısı arasında kurulan ilişkinin en güzel örneğini oluştururlar.

o Tanzimat-Cumhuriyet; Dönemin eğitim yapıları;

- Geleneksel olarak eğitim işlevini sürdüren medreseler,
- Batı etkisine göre biçimlenmiş eğitim yapıları,
- Eğitim amaçlı yapılmayıp, sonradan eğitim işlevini üstlenenler,

olmak üzere üç ana başlıkta toparlanabilirler. Bunlar: Osmanlı Eğitim sisteminin simgesi olarak varlığını sürdüren medreseler, ekonomik koşulsuzluklardan kaynaklı; az sayıda "Batı" etkisiyle yapılan eğitim binaları ve eğitim amaçlı yapılmayan, bina yetersizliğinden eğitim işlevini üstlenen binalardır. Osmanlılarda görülen "eğitim yapı-sı geleneği"nden bu dönem içinde söz etmek olası değildir.

Bu geleneğin olmayışı-olamayışının en önemli nedenle-ri:

Ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum, yönetici kadronun saray ve saray çevresi harcamalarına öncelik ta-nınması, buna koşut olarak da yeni okul yapılarının yapıl-mayışı olarak belirtilebilir.

Dönemin eğitim düşüncesi-eğitim yapısı arasındaki ilişki değerlendirildiğinde; eğitim düşüncesindeki geliş-melerin yeni yapılan binalarda mekânların çeşitlenmesiyle somutlandığı görülmüştür. Ayrıca daha önce de sözü edilen sadrazam Sait Paşa'nın Taşra kentlerinde yaptırılan idadi binaları hakkındaki sözleri Avrupa (Fransa) eğitim yapıla-rı doğrultusunda bir gelişmenin ilk adımları olarak nite-lendirilebilir.

o Cumhuriyet-1970; Bu dönemdeki eğitim yapıları ön-ceki dönemde varolan binalar ve yeni yapılanlardır. Araş-tırma sırasında Cumhuriyet dönemine ait sadece 1970 yılın-da onaylanarak günümüzde de uygulaması süren projeler elde

edilebilmiştir. Cumhuriyet'in ilk elli yılına ait projelerin elde edilemeyişi yanılığa düşüleceği gerekçesiyle değerlendirilmemiştir.

Bütün bu değerlendirmeleri özetlemek gerekirse, eğitim yapılarının gelişimini belirleyen üç etmen, özellikle incelenen dönem içinde gerekliliğini açıkça ortaya koymaktadır.

1. Ekonomik yapı
2. Toplumsal yapı
3. Kültürel yapı

Araştırma konusunun çeşitlilik gösteren geniş bir alanı kapsamaması, ele alınan sürecin uzunluğu çalışmanın alt başlıklarının fazla detaylandırılmayıpını getirmiştir. Bu nedenle çalışma daha sonraki çalışmalara adım oluşturmak ve belgesel bilgi vermeyi amaçlamıştır.

KAYNAKLAR

- AKSOY, O., Osmanlı Devri İstanbul Sıbyan Mektepleri üzerine bir inceleme, İstanbul, İsmail Akgün matbaası, 1968.
- AKYÜZ, Y., Türk Eğitim Tarihi, Ankara, A.Ü. Eğitim Fak. Yayınları, 1985.
- ARMAOĞLU, F., 20. yüzyıl Siyasi Tarihi, Ankara, Tisa matbaası, 1984.
- ASLANAPA, O., Türk Sanatı, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1984.
- ASLANAPA, O., Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul, İnkılap kitabevi, 1986.
- ASLANAPA, O., Türk Sanatı I-II, İstanbul, Kervan yayınları, 1984.
- ASLANOĞLU, İ., Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı, Ankara, O.D.T.Ü. Mim. Fak. Basım İşliği, 1980.
- ATUF, N., Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, 1931, cilt. 1.
- ATUF, N., Türkiye Maarif Tarihi, İstanbul, Devlet Matbaası, 1932, cilt. 2.
- AYDEMİR, Ş.S., Tek Adam-Mustafa Kemal, İstanbul, Remzi kitabevi, 1981, cilt. 1,2,3.
- AYVERDİ, E.N., YÜKSEL, İ.A., İlk 250 senenin Osmanlı Mimarisi, İstanbul, Baha Matbaası, 1976.
- BİRAND, K., Aydınlanma Devri Devlet Felsefesinin Tanzimatta Tesirleri, Ankara, 1955.

- BORATAV, K., Türkiye'de Devletçilik, Ankara, Savaş yayınları, 1982.
- CANATAN, Ö.B., "İnsanlaşma Süreci Olarak Eğitim", Düşün Dergisi, İstanbul, 1985, sayı. 5.
- Cem, İ., Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi, İstanbul, Cem Yayınevi, 1982.
- ELİÇİN, E.T., Kemalist Devrim İdeolojisi, İstanbul, Ant yayınları, 1970.
- ERBİL, D., Türkiye'de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalm, Ankara, Tüm İktisatçılar Birliği (TİB) yayınları, 1978.
- ERGİL, D., İdeoloji ve Milliyetçilik, Ankara, Turan Kitabevi, 1983.
- ERGIN, O., Türk Maarif Tarihi, İstanbul, Eser Matbaası, 1977, cilt: 1-2, 3-4, 5.
- EROĞLU, H., Atatürk ve Devletçilik, Ankara, Olgaç Matbaası, 1981.
- GOLOĞLU, M., Devrimler ve Tepkileri, Ankara, Başnur matbaası, 1972.
- GÜRÜN, K., Türkler ve Türk Devletleri Tarihi, Karacan Yayınları, cilt. 2.
- KARAL, E.Z., Osmanlı Tarihi-I.Meşrutiyet ve İstibdat devirleri (1876-1907), Ankara, T.T.K. yayınları 1962, cilt. 8.
- KAYA, Y.K., İnsan Yetiştirme Düzenimiz, Ankara, Erk basımevi, 1981.
- KONGAR, E., 12 Eylül ve Sonrası, İstanbul, Say yayınları, 1987.
- KUNT, M., YURDAYDIN, H.G., Ödekan, A., Türkiye Tarihi (Osmanlı Devleti 1300-1600), İstanbul, Cem yayınevi, 1988, cilt. 2.
- KURAN, A., Anadolu Medreseleri, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1969, cilt 1.
- NUTKU, U., "Eğitim İdesi", Düşün Dergisi, İstanbul, 1985.
- OKAN, A., SARISÖZEN, C., GENÇ, Ş., ÇELİK, A.P., DİNÇ, T., EROGAN, T., Temel Eğitim İkinci Kademe Öğreniminin Okul Binalarına Yansımaları, Ankara, T.B.T.A.K. Yapı Araştırma Enstitüsü Yayını, 1976.

- OZANKAYA, Ö., "Atatürkçü Düşünce'de Eğitimin Yeri", Türk Dili Dergisi (Atatürk Özel Sayısı), 1981, Sayı 353.
- ÖZALP, R., Milli Eğitimle İlgili Mevzuat (1857-1923), İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1982.
- ÖZEK, Ç., Devlet ve Din, İstanbul, Ada Yayınları.
- REFİK, A., Türk Mimarları, İstanbul, Sender Yayınları, 1977.
- SAGAN, C., Çev. Şentın, K., Cennetin Ejderleri, İstanbul, E. yayınları, 1983.
- SANDIKÇIOĞLU, M., TURAÇ, F., SEMENDEROĞLU, V., Galatasaray Lisesi (Mekteb-i Sultani) 1868-1968, İstanbul, Gün matbaası, 1974.
- SENCER, M., Osmanlı Toplum Yapısı, İstanbul, May Yayınları, 1982.
- SENCER, M., Dinin Türk Toplumuna Etkileri, İstanbul, May yayınları, 1968.
- SEYİDOĞLU, H., Türkiye'de Sanayileşme ve Dış Ticaret politikası, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982.
- SÖZDİNLER, T., "Bilim/İdeoloji Sorunsalı", Akıntıya karşı tartışma dizisi, İstanbul, sayı 2.
- SÖZEN, M., Anadolu Medreseleri (Selçuklular ve Beylikler devri), İstanbul, İ.T.Ü. Matbaası, 1970, Cilt. 1.
- SÖZEN, M., Anadolu Merdeseleri (Selçuklular ve beylikler devri). İstanbul, İ.T.Ü. Matbaası, 1972, Cilt. 2.
- SÖZEN, M., Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarlığı, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1984.
- TANILLI, S., Devlet ve Demokrasi, İstanbul, Say Yayınları, 1985.
- TANILLI, S., Yüzyılların Gerçeği ve Mirası İnsanlık Tarihine Giriş, İstanbul, Say Yayınları, 1986.
- TEBER, S., Doğanın İnsanlaşması, İstanbul, Öncü Kitabevi, 1982.
- TEBER, S., Davranışlarımızın Kökeni, İstanbul, Sorun yayınları, 1975.
- TEKELİ, İ., Türkiye'de Kentleşme Yazıları, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982.

TEKTAŞ, M., "Amasya Kapı Ağası Medresesi", Sanat Dünyamız Dergisi, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası Yayını, 1983, sayı. 26.

TOPSES, G., Eğitim Felsefesi Temel Sorunları, Ankara, Dayanışma yayınları, 1982.

ÜLKEN, Y., Atatürk ve İktisat, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1981.

YERASİMOS, S., Az gelişmişlik sürecinde Türkiye, İstanbul, Gözlem Yayınları, 1977.

YETKİN, Ç., Türk Halk Hareketleri ve Devrimleri, İstanbul, Say Yayınları, 1984.

YETKİN, S.K., Türk Mimarisi, Bilgi Yayınevi, 1970.

YÜCEL, H.A., İyi Vatandaş İyi İnsan, İstanbul, Türkiye İşbankası yayınları, 1967.

YÜCEL, H.A., Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.

YÜKSEL, İ.A., Osmanlı Mimarisinde II. Bayezid Yavuz Selim Devri, İstanbul, İstanbul Fetih Cemiyeti yayınları. 1980.

o Eğitim Yapıları, M.E.G.S. Bakanlığı Yatırımlar ve Tesisler Dairesi Başkanlığı

ÖZGEÇMİŞ

26.Ocak.1964 Ardeşen doğumludur. 1980-81 öğretim yılında Trabzon Lisesinden, 1986 yılında da Karadeniz Teknik Üniversitesi Mimarlık Bölümünden Mezun oldu. Aynı yıl özel bir firmada mimar olarak göreve başladı. Halen aynı firmada görevini sürdürmektedir.